پێوەرو پابەندییە نێودەوڵەتییەکان سەبارەت بەئەنجامدانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان

ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکانو مافەکانی مرۆڤ
ڕەشنووسی OSCE/ ODIHR
ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکانو مافەکان

وارشۆ
٢٠ نوفمبر ٢٠٠٢

ناوی کتێب : پێوەرو پابەندییە نێودەوڵەتییەکان سەبارەت بەئەنجامدانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان
سەرچاوەی کتێب : ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکانو مافەکانی مرۆڤی ڕێکخراوی ئاسایشو هاریکاری ئەوروپی OSCE-ODIHR
وەرگێڕ : شێرکۆ جەودەت
ژمارەی سپاردن :
چاپی یەکەمی کوردی – سلێمانی
تیراژ : ٥٠٠دانە
چاپخانە: ڕەنج
تەنها K.I.E مافی لەچاپدانەوەی هەیە

ئەم كتێبە بۆ ؟

ئاشكرایە تا ئەمڕۆ لەئەرشیفی سیاسی دنیادا هەڵبژاردن بەتاكە ئامڕازێكی شیاو دادەنرێت بۆ مومارەسەكردن و جێگۆڕكێی دەسەلآت. بەو پێیەی گەلی عێراق بەسەرجەم نەتەوەكانییەوە لەژێر كەلتورێكی سیاسی فەردیی دیكتاتۆردا ژیاوە، سەیر نییە كەپرۆسەی هەڵبژاردن لەژیانی سیاسیدا چەمكێكی نامۆبێت .

هەرێمی كوردستان دوای راپەرینی ساڵی ١٩٩١و رزگاربوونی لەژێر دەسەلآتی رژێمی دیكتاتۆری عێراق كەوتە پیادەكردنی ماناكانی ئازادی و هەڵبژاردن وەك میكانزمێك بۆ وەرگرتن و گۆڕینەوەی دەسەلآت .

بۆ یەكەم جار لەساڵی ١٩٩٢دا دانیشتوانی هەرێمی كوردستان سندوقەكانی دەنگدانیان سەرپشك كرد بۆ دیاریكردنی كورسییەكانی پەرلەمان، ئەگەر شەرە ناوخۆییە یەكلەدواییەكەكان نەبووایە چەمكی هەڵبژاردن زیاتر بەرجەستە دەبوو .

سەرەڕای گرنگی چەمكی هەڵبژاردن و كاریگەریی لەژیانی سیاسی و ئابووری و كەلتوری كۆمەڵدا گرنگی پێویستی پێنەدراوە، (پەیمانگای كوردی بۆ هەڵبژاردن K.I.E–) وەك وەلآمدانەوەیەك بۆ ئەو پێویستییە دامەزرێندرا.

پەیمانگا وەك رێكخراوێكی كوردستانی سەربەخۆ بەدەر لەئایدۆلۆژیای سیاسیانە كاردەكات بۆ گرنگیدان

بەچەمكی هەڵبژاردن وەك یەكێك لەبنەما سەرەكییەكانی كۆمەڵگەی دیموكرات .

بلآوكردنەوەی رۆشنیری هەڵبژاردن لەرێگەی بلآوكردنەوەی زنجیرەیەك لەسەرچاوە نێودەوڵەتییەكانی تایبەت

بە هەڵبژاردن یەكێكە لەهەنگاوەكانی K.I.E بۆ بەباتەكردنی هەڵبژاردن لەهەرێمەكەمان و لەسەرجەم وڵاتی عێراقدا.

ئەم كتێبەش یەكێكە لەو زنجیرە سەرچاوەیە .

ئەم كتێبە لەلایەن ئۆفیسی دەزگا دیموكراتییەكان و مافەكانی مرۆڤی رێكخراوی ئاسایش و هاوكاری ئەورووپی بلآوكراوەتەوە، K.I.E

لەئینگلیزیەوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردیو عەرەبی .

K.I.E سوپاسی ڕێکخراوی N.E.D ئەمەریکی دەکات کەبودجەی بەچاپ گەیاندنی ئەم زنجیرە کتێبەی دابینکرد.

پارێزەر: ئامینە مەحمود

بەڕێوەبەری K.I.E

سەرەتایەك:

ئەنجامدانی پرۆسەی هەڵبژاردنێکی ئازادو دادپەروەر یەکێکە لەگرنگترین بنەماکانی سیستمی دیموکراتی. هەڵبژاردن پرۆسەیەکی باوەڕ پێکراوی نێو دەوڵەتییە بۆ دیاریکردنی حکومەتو نوێنەری میللەت. هەر لەبەرئەمە لەماوەی سەدەی بیستدا پەرەدرا بەپرۆسەی هەڵبژاردنو گەشەپێدانی بۆ ئەوەی ببێتە سیستمێك کەخاوەنی سیفاتو پێوەری نێودەوڵەتی بێت .

لێرەوە فەرهەنگی ئەنجامدانی هەڵبژاردن یان دەنگدان کاتێك دەبێتە بنەماگەلێك بۆ سیستمی دیموکراتی کەبنەماکانی تری وەك دەستور ، ئازادییەکان ، مافەکانی مرۆڤو ئازادی ڕێکخستنو کۆبوونەوەو ڕادەربڕینو قبوڵکردنی زۆرینەو یەکسانی بەرامبەر بەیاساو بڵاوکردنەوەی بەهاکانی لێبوردنو هەڵکەوتەی ژیانو هاوکاریو ڕەزامەندی بوونی هەبێت. بوونی ئەم بنەمایانە مانایەکی ڕاستو دروست دەبەخشێتە پرۆسەی هەڵبژاردنو دەرئەنجامەکانی. خوێنەر دەرك

بەوە دەکات کەچەندین حکومەت هەیە بانگەشەی ئەوە دەکەن کەحکومەتێکی دیموکراتین و هەڵبژاردنی خولی ئەنجام دەدەن بەڵام نەبوونی ئەو بنەمایانە هەڵبژاردن دەکاتە ئامرازێك بۆ جێگیرکردنی سیستمی ستەمکاری ، لێرەدا بانگەشەش بۆ بەئەنجامگەیاندنی هەڵبژاردنێکی دیموکراتی هیچ بنەمایەکی ئەوتۆی نابێت. هەڵبەتە میللەتی کوردو کۆمەڵگا ئیسلامیەکان بەگشتی سیستمی دیموکراتیان نییە ، بەڵام لەدەرئەنجامی ئەو گۆڕانە سیاسیانەی دوابەدوای ڕوخاندنی دیواری بەرلین و گۆڕانە سیاسیەکانی ئەورپای خۆرهەڵات و ئەمەریکای لاتین و باشورو ناوەندی ئاسیا هاتنە ئاراوە ، دەبێتە هۆی ئەوەی کەئەمڕۆ یا سبەی گوڕێك بدات بەکۆمەڵگا ئیسلامیەکان و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بۆ بینا کردنی سیستمی دیموکراسی فرەیی ، میللەتی کورد بەر لەنەتەوەکانی دیکەی عێراق هەڵبژاردنی پەرلەمانی ساڵی ١٩٩٢دا ئەنجامیداوەو هاوکات هەڵبژاردنی شارەوانیەکانی لەساڵانی پێشودا ئەنجامداوە . هەروەها لەداهاتووشدا پرۆسەی هەڵبژاردن و دەنگدانی تێدا ئەنجامدەدرێت ، ئەمەش بەحوکمی ڕوخانی ڕژێمی تاکە حیزبی لەعێراقدا .

لێرەوە گرنگی پێکهێنانی دامودەزگاو ڕێکخراوو پەیمانگای تایبەتمەند لەسەرپەرشتیکردنی هەڵبژاردن بەشێوەیەکی ئازادو دادپەروەرانە دێتە پێشەوە. دامەزراندی پەیمانگای کوردی بۆ هەڵبژاردن تاکە هەوڵێکی لەو جۆرەیەو هەستانی بەهەڵمەتی هۆشیار کردنەوەو دەرکردنی ئەم کتێبە (پێوەرو پابەندییە نێودەوڵەتیەکانی هەڵبژاردن) زنجیرە کتێبەکانی تری، هەنگاوێکی سەرەتایی دروستە لەبەر ئەوە پێویستی بەبەردەوامی و پشتگیری هەیە لەلایەن هەموو ئەوانەی باوەڕیان بەئازادیو دیموکراسی هەیەو بانگەشەی بۆ دەکەن .

د. سەلاح عزیز – فلۆریدا

پێوەرو پابەندییە نێودەوڵەتییەکان سەبارەت بەئەنجامدانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان

ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکانو مافەکانی مرۆڤ

رەشنووسی   OSCE/ ODIHR

ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکانو مافەکان

وارشۆ

٢٠ نوفمبر ٢٠٠٢

خشتەی بابەتەکان

کورتەی جێبەجێکردن

یەکەم .پێشەکی

دووەم .پاشینەی (باکگراوندی) مافەکانی مرۆڤ بۆ هەڵبژاردنی دیموکراتی

* پاشینە نێو دەوڵەتیەکان
* پاشینە ناوچەییەکان

سێیەم. بەشی پێکهێنەرەکانی سیستمی هەڵبژاردنی دیموکراسیانە

ا . سیستمی هەڵبژاردن

ب . بەشکردن

ج . بەرێوەبردنی هەڵبژاردن

* مافەکانی دەنگدان لەهەڵبژاردنو تۆمار کردنی دەنگدەران
* مافە گشتیەکانی دەنگدان
* کەمینە نەتەوەییەکان
* ئافرەت
* بێ تواناکان
* ناونوسکردنی دەنگدەر

ه . پەروەردەی مەدەنیو زانیاری دەنگدەر

و . پـالێوراوان و پارتـه سیاسـییه‌كان و هه‌ڵمه‌ته‌كانی هه‌ڵبژاردن

ز . هۆكانی راگه‌یاندن و به‌رگریكردن له‌ئازادی راده‌ربڕین و گوتن له هه‌ڵمه‌ته‌كانی هه‌ڵبژاردندا

ح . ده‌نگدانی نهێنی

گ . چاودێریی هه‌ڵبژاردن

ی . میكانیزمی سكاڵاكردن و چاره‌سه‌ركردنی كێشه‌كان

چواره‌م. باشترین پیاده‌كردن

١ . سیستمی هه‌ڵبژاردن

* سیستمی هه‌ڵبژاردن

* ده‌زگا هه‌ڵبژێرراوه‌كان

٢- به‌شكردن

٣- به‌رێوه‌بردنی هه‌ڵبژاردن

٤- مافـه‌كانی ده‌نگـدان و ناونووسـكردنی ده‌نگده‌ران.

* یه‌كسانی و گشتگیری ده‌نگدان.

* جیاوازی نه‌كردن.

* توێژینـه‌وه‌و لێكۆڵینـه‌وه له‌سـه‌ر هـه‌ر شـتێك كه‌ته‌نگه‌تاویی بۆ سه‌ر مافی ده‌نگدان دروست بكات.

* ناونوسكردنی ده‌نگده‌ران.

٥- په‌روه‌رده‌ی مه‌ده‌نی و زانیاری ده‌نگده‌ر.

٦- پـالێوراوانی هه‌ڵبـژاردن و پارتـه سیاسـییه‌كان و تێچـوونی هه‌ڵمه‌تـه‌كانی هه‌ڵبژاردن.

* به‌یه‌كسانی مامه‌ڵه‌كردن له‌به‌رده‌م یاسادا.

* ئامڕازه‌كانی ده‌نگدانی نهێنی

* پشـتگیری تایبـه‌تی دارایـی پارتـه سیاسییه‌كان وهه‌ڵمه‌ته‌كانی هه‌ڵبژاردن.

* یارمه‌تی گشتی دارایی پارته سیاسییه‌كان و هه‌ڵمه‌ته‌كانی هه‌ڵبژاردن.

* پێداویسـتییه‌كانی ئاشـكرا بـوون و به‌ئاگاكردنه‌وه له‌راستییه‌كان.

٧- ئامڕزه‌كـانی راگه‌یانـدن و بـه‌رگریكردن لـه‌ئازادی راده‌ربـڕین و گـوتن له‌هه‌ڵمه‌تـه‌كانی هه‌ڵبژاردندا.

* مامه‌ڵه‌ی یه‌كسان و ئامڕازه‌كان

* بـه‌رگریكردن لـه‌ئازادی گـوتن و ڕاده‌ربـڕین له‌كاتی هه‌ڵمه‌ته‌كانی هه‌ڵبژاردن دا.

٨- ده‌نگدان :

* ده‌نگدانی نهێنی

* رێنماییه‌كانی ده‌نگدان

* ده‌نگدانی جێگۆركێكه‌ران.

* ده‌نگدانی سه‌رباز.

* ژماردنی دەنگەکان.
* جیاکردنەوەو پۆڵێنکردنی ئەنجامەکان.
* ڕاگەیاندنی گشتی و گشتگیری لەژماردن و پۆڵێنکردن و جیاکردنەوەی ئەنجامەکان.

پێنجەم. چاودێری هەڵبژاردن

شەشەم. میکانیزمی سکاڵاکردن و چارەسەرکردنی کێشەکان

پاشکۆی یەکەم .خشتەی کورتەی پێوەرەکان و باشترین پیادەکردن

پاشکۆی دووەم .کورتەیەك لەکێشەکانی ECHR

پاشکۆی سێیەم. کورتەیەك سەبارەت بە (OSCE / ODIHR)

کورتەیەکی جێبەجێکردن:

دوانزە ساڵی رابوردوو چەند گۆرانکارییەکی گرنگیان بەخۆوە دی لەو دەقانەی کەپەیوەندییان بەوڵات و ناوچەکانەوە هەبوو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بەشێوەیەك
کە پێوەرەکانی هەڵبژاردنە دیموکراتیەکانی تێدا روون کرایەوە. هەرچەندە پرەنسیپی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان لەجارنامەی جیهانی مافی مرۆڤ لەساڵی ١٩٤٨و رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە مەدەنی و سیاسییەکان لەساڵی ١٩٦٠ داهاتوون، بەڵام لەم دواییەدا نەبێت کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی نەیتوانی سوودیان لێوەربگرێت.

لەسەرەتای ساڵی ١٩٥٠دا کۆنگرەی ئەوروپی رێکەوتننامەی ئەوروپی پەسەندکرد بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و پرەنسیپ و بنەماکانی ئازادی. تاوەکو ساڵی ١٩٩٠تەنها وڵاتانی رۆژئاوای ئەوروپا لەژێر سایەی ئەم بۆچوونانەدا دەژیان کەمامەڵە لەگەڵ دیموکراسیدا دەکەن، بەڵام ناوچەکانی ترشەکەت بوون لەو بۆچوونانەوە. پاشان

ڕێکەوتننامەی (کوبنهاگن)ی ساڵی ١٩٩٠لەلایەن (CSCE) ەوە ڕاگەیەنراوە لەهەمان کاتیشدا ئەم ڕێکەوتننامەیە بەگونجاوترین ڕێکەوتننامە دادەنرا لەگەڵ پێوەرە نێودەوڵەتیەکان بۆ هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان. بۆ یەکەم جار بوو کەحکومەتەکان هەستان بەدانان و دەستنیشان کردنی چەند پێوەرێکی نێودەوڵەتی تایبەت بەهەڵبژاردنە دیموکراتیەکان.

لەساڵی (١٩٩٠) ەوە چەند لیژنەیەکی یاسایی هەستان بەتەواوکردن و تاووتوێ کردنی بەندە سەرەتاییەکانی ڕێکەوتننامەی کوبنهاگن بۆ ناوچەکانی (OSCE)، نزیکترین نمونەش پابەندبونیانە بەو بڕیارانەی لەکۆنگرەی باڵای ئەستەنبولەوە دەرچوون، بەمەبەستی تەواوکردنی ئەو ڕاسپاردانەی پەیوەندیدارن بەهەڵبژاردنەکانی (ODIHR)ەوە، لەکاتێکدا لەڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان و ڕێکخراوی ویلایەتە ئەمریکییەکان و دەستە نێودەوڵەتەتی و ناوچەییەکاندا شێوازی کۆتایی ئەم ڕێکەوتننامە دارێژران.

پاشان ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکان و مافەکانی مرۆڤ (ODIHR) لەساڵی ١٩٩١دا دامەزرا، بەناوی (ئۆفیسی هەڵبژاردنە ئازادەکان)ەوە، بەتایبەتی بۆ گەشەپێدانی ئەوانەی کەڕێکەوتننامەی کوبنهاگن پەیرەو دەکەن. لەو کاتەوە ئەم ئۆفیسە هەستاوە بەچاودێری کردنی زیاتر لە(١١٠) پرۆسەی هەڵبژاردن لەناوچەکانی (OSCE) داو زیاتر لە(١٠٠٠) چاودێری نێودەوڵەتی بڵاوکردۆتەوە، بەهاوکاری کۆنگرەی پەرلەمانی (OSCE)و کۆنگرەی پەرلەمانی ئەوروپی و تێیدا پرۆسەکانی هەڵبژاردن و چوارچێوە یاساییەکانیان هەڵسەنگێنران لەروانگەی ئەو سەرنج و تێبینییانەی کەچاودێرە نێردراوەکان نوسیبویان بەتایبەتی ڕاپۆرتی کۆتایی و شی کردنەوەی یاسایی (ODIHR). بەم شێوەیە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند پێکهێنرا بۆ هەڵسەنگاندنی ڕێکەوتننامەی کوبنهاگن بۆ ناوچەکانی (OSCE).

لە یانزە ساڵی ڕابوردوودا و تا کاتێکی نزیک، چەند دەزگایەکی تر بەشدارییان کرد لەدارشتنی پێوەرە نێودەوڵەتییە پەیوەندیدارەکان بەهەڵبژاردنەکانەوە، لەوانەش دەزگا نیشتمانییەکانی دەوروبەری ناوچەکانی (OSCE).

کۆنگرەی پەرلەمانی کۆمارەکانی وڵاتە سەربەخۆکان بەیەکێك لەتازە بەشداربوەکانی

ئەم ڕێبازە دادەنرێت. لیژنەی مافەکانی مرۆڤی سەر بەنەتەوە یەکگرتوەکان تێبینییە گشتییەکانی گرتە ئەستۆ لەسەر پێوەرەکانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان لەساڵی ١٩٩٦، هەندێك لایەنی تری سەر بەنەتەوەیەکگرتووەکان بەشدارییان کرد لەکۆکردنەوەی زانیاری زیاتر لەم بوارەدا بەمەبەستی پشتگیری کردن لەو دیموکراتیەتەی کە لەساڵی (١٩٩٠)دا دەرکەوت.

ئەم پێوەرو پابەندیو تێبینیو ڕاپۆرتانە بەچەند شێوازێك پەرتو بڵاوبوون، بەڵام (ODIHR) وەك یەکەم دەزگاو ڕێکخراوێکی ئەوروپی کەلەم بوارەدا کاربکات هەستا بەکۆکردنەوەی شارەزاکان بەمەبەستی ئامادەکردنی پێوەرو پێداویستی هەڵبژاردنەکانو پاشان پێداچونەوەو شیکردنەوەیان، ئەم ڕەشنوسە باس لەم پێوەرو پێداویستیانە دەکاتو بەتەواوبونیشی سودێکی زۆر بەوڵاتانی ئەندام لە(ODIHR)♠و (OSCE) ♠دەبەخشێت،

♠ (OSCE) :–واتا (ڕێکخراوێکی ئاسایش و هاریکاری ئەروپی)

لەڕێی باسکردنی چەند ڕێگایەکی گونجاو بۆ چاودێری هەڵبژاردنەکانو دابینکردنی کۆمەکییە تەکنیکییەکانەوە.

جگە لەمانەش ئەم پێداویستیو ڕێنماییانە هاوکاری کادرەکان دەکەن بەڕاهێنانیان لەسەر ئەوپەری ڕێنماییەکانی (OSCE) بۆ هەڵبژاردنە دیموکراتیەکان.

لەکۆنگرەی بەهاکانی مرۆڤایەتی بۆ (OSCE) ساڵی ٢٠٠١دا دان بەپێویستی گەشەپێدانی ڕێنماییەکانی (OSCE) بۆ هەڵبژاردنە دیموکراتییەکاندا نرا کەبۆ پرۆسەکانی هەڵبژاردن تەرخان کرابوون.

هەروەها گەشەپێدانی ئەم ڕێنماییانە لەروانگەی ڕاپۆرتی (کۆبنهاگن II) کەلەساڵی ٢٠٠٢دا بەرزکرایەوە بۆ کۆنگرەی دارشتنو دامەزراندنی ئاواتو بۆچونەکانی مرۆڤایەتی، دەکرێت سوود لەم بەرنامەی کارە وەربگیرێت بۆ هاوکاری کردنی کادرەکانی بواری مافەکانی هەڵبژاردن لەکۆنگرەی ئەوروپیو یەکگرتووی وڵاتە سەربەخۆکاندا.

♠ (ODIHR) واتا (ئۆفیسی دەزگا دیموکراسیەکان و مافەکانی مرۆڤی ڕێکخراوی ئاسایش و هاریکاری ئەوروپی

♠

ڕەشنوسی سەرەتایی (پێوەرو ڕێنماییە نێودەوڵەتییەکانی مافی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان: ڕێبەری سەرچاوەی پراکتیکی بۆ باشتر ئەنجامدانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان. (٢٠ مارت ٢٠٠٢) بۆ وڵاتانی ئەندامو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانو (NGO) کانو شارەزاکان بۆ تاووتوێ کردنو ڕاگۆڕینەوە وەك کۆنگرەیەکی کارکردن کەدرێژایی ڕۆژێکی خایاند لەسەر ئەو پێوەرانەی هەڵبژاردن کەلەسەریان پێکهاتن لە١٨ی سێپتەمبەری ٢٠٠٢ لەکۆبونەوەی ئامادەکاریو دامەزراندنی ئاواتو بۆچونە مرۆڤایەتییەکان (HDIM)

بە پێی ئەو تێبینییانەی کەلە کۆنگرەکەدا خرانەروو ، بەپێی ئەو ماددانەی خرانە سەریو ئەو نووسراوانەی کەپێشکەش دەوڵەت کران ، پشت بەس بەوانە ئەو دۆزە پوختەکرا.

یەکەم – پێشەکی

هەڵبژاردنە دیموکراتیەکانو نوێنەرایەتی حکومەت وەك دوو پێوەری سەرەکی مافەکانی مرۆڤ ، دەستنیشان کران لەجارنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ ساڵی ١٩٤٨دا کەجەختیان کردەوە لەسەرئەوەی :

دەبێت ویستی گەل بکرێتە بنەمای دەسەڵاتی حکومەتو دەکرێت ئەم ویستەش لەڕێگەی هەڵبژاردنە کاتییە خاوێنەکانەوە گوزارشتی لێبدرێت بەدەنگدانێکی گشتگیرو یەکسان، ئەمەش لەڕێی دەنگدانێکی نهێنییەوە یان لەڕێی چەند شێوازێکی دەنگدانی ئازادی هاوشێوەوە دێتەدی[١]. هەروەها بەمەبەستی جۆراوجۆرکردنی بوارەکان، ئەم پێوەرانە بەپێی ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی مافە سیاسیومەدەنییەکان[٢] و ڕێکەوتننامەی ئەمریکا بۆ مافەکانی مرۆڤ[٣]. ڕێکەوتننامەی ئەفریقی مافەکانی مرۆڤ[٤]،و

---

[١] جارنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ، ئەنجامەکانی کۆبوونەوە گشتی‌یەکان ٢١٧ أ (I I I) لە ١٠ی دیسمبری ١٩٤٨ بەندی ٢١، برگەی ٣ (پاشان UDHR).

[٢] ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی مافە سیاسیو مەدەنی‌یەکان ئەنجامەکانی کۆبوونەوەی گشتی ٢٠٠٠/٢٠٠٤ (XXI) لە ١٦ی دیسمبری ١٩٦٦، بەندی ٢٥ (پاشان ICCPR)

[٣] ڕێکەوتننامەی ئەمەریکی بۆ مافەکانی مرۆڤ، بەندی ٢٣ (O.A.S) ڕێکەوتننامەی ژمارە ١٢٣ ١١٤٤، ٣٦ U . N.I.S (لە ١٨ ی تەموزی ١٩٧٨ دا جێبەجێ کرا (پاشان A C H R)

[٤] . ڕێکەوتننامەی ئەفریقی بۆ مافەکانی گەلانو مرۆڤ، بەندی ٣/٦٧/ AU DOC . CAB / L E G (لە

ڕێكەوتنی ئەوروپی بۆ بەرگریكردن لەمافەكانی مرۆڤ پرەنسیپەكانی ئازادییەوە[٥] شییاوی جێبەجێكردن دەبن.

هەروەها هەڵبژاردنە دیموكراتییەكان بونەتە مەرجی بەئەندامبوون لەڕێكخراوە نێودەوڵەتییەكانو بنەما بۆ مۆڵەت پێدانی حكومەتەكان لەكۆمەڵگا نێودەوڵەتییەكاندا[٦].

٢٧ی حزیرانی ١٩٨١ دا جێبەجێ كرا (پاشان A C H P R).

[٥] ڕێكەوتننامەی ژمارە ١ی ئەوروپی بەرگریكردن لە مافەكانی مرۆڤو پرەنسسیپەكانی ئازادی ، بەكۆی ٣ UN S .T. ، ژمارە ٩ E.T.S ،٣ (لە ٢٠ی نیسانی ١٩٥٢ دا ئیمزا كرا (پاشان بوە پرۆتۆكۆڵی ئەوروپی).

ئەم بەندە چەند ڕێگرێكی خستەبەر ((گەورە پارتە هاوپەیمانەكان)) بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردن لە ماوەی خۆیاندا بە دەنگدانی نهێنیو بە كەشو هەوایەكی ئازاد بۆ رادەربڕین سەبارەت بە ویستو بۆچونەكانی میللەت بۆ هەڵبژاردنی دەستەی یاسایی كۆنگرەی ئەوروپیو دادگای مافەكانی مرۆڤ، (تەماشای دەقی هاوپیچ بكە لە تێبینی ٢١ی خوارەوە)

[٦] سەیری پرۆتۆكۆلی راستكردنەوەی ڕێكەوتننامەی ڕێكخراوەكانی ویلایەتە ئەمریكیەكان بكە، بەندی I (١٤ی دیسمبری ١٩٩٢)(پاشان بوە پرۆتۆكۆلی واشنتن)، رەزامەندی مۆناكۆ بۆ كۆنگرەی هێزەكانی سوپای ئەوروپی

سەرباری ئەمانەش، دامودەزگا نێودەوڵەتیو ناوچەییەكان دانیان بەو راستییەدا نا، كەمافە سیاسیو مەدەنییەكانی وەك ئازادی رادەربڕینو ئاڵوگۆڕكردنی زانیارییەكانو پێكهێنانی ڕێكخراوەكانو چوونە ناو پارتە سیاسییەكان پێویستن بۆ دامەزراندنو بەردەوام بوونی حكومەتی دیموكراتیو سەروەری یاسا[٧].

جاران ئەم مافانە رەوتی بۆچوونە تایبەتییەكانیان دوادەخست سەبارەت بەئەنجامدانی هەڵبژاردنو ناونوسكردنی دەنگدەرانو رەوتی پرۆسەی دەنگدان.

لەساڵی ١٩٩٠ەوە تا ئێستاو دەرئەنجامی چالاكییە هاوبەشەكانی ئەم دامودەزگاو پەیمانگایانە بۆبەڕێوەبردنو سەرپەرشتی كردنی هەڵبژاردنەكانو كارە تەكنیكییەكان

بۆ راستكردەوەی یاسای هەڵبژاردن(راپۆرتی كۆبوونەوەكانی پەرلەمان لە حوزەیرانی١٩٩٩

[٧] سەیری كۆنگرەی مافەكانی مرۆڤ بكە، ڕێنمایی گشتی ژمارە ٢٥ لەسەر مافی بەشداریكردن لە مەسەلە گشتیەكان، مافەكانی دەنگدان، مافی بەیەكسانی گەیشتن بە خزمەت گوزارییە گشتییەكان، برگەی ٨ (١٩٩٦) (پاشان بووە تێبینی گشتی ژمارە ٢٥) بریارەكانی كۆنگرە لەسەر مافەكانی مرۆڤ ١٩٩٩/٥٧ بۆ گەشەسەندن بە مافە دیموكراتییەكان.

توانرا بەشێوازێکی قۆناغ بەندی پەیکەرێکی پراکتیکی و تۆکمە پێکبهێنرێت، کەلە رێیەوە بتوانرێت بەها نێودەوڵەتییەکان سەقامگیر بکرێن لەهەڵبژاردنە دیموکراتییەکاندا[8].

لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت لەرێی پێوەرو رێنماییەکانەوە حوکم بدرێت بەسەر سروشتی هەڵبژاردنە دیموکراتیەکاندا، وەك رێنیشاندەرێکی پراکتیکی و باشترین جێبەجێکردن بۆ هەڵبژاردنە دیموکراتییەکاندا، لەسەرووئەمانەشەوەوەك بنەمایەك بۆ پتەوکردنی پێوەرو رێنماییە نێودەوڵەتییەکان بۆ هەڵبژاردنەدیموکراتییەکان لەسەدەی (٢١)

---

[8] . سەیری هەڵبژاردنەکانی (جودن – جیل G . S) ی ئازادو پاك بکە:

یاساو جێبەجێ کردنی پراکتیکی، P . L ، یەکێتی پەرلەمانتارە بەسالاچووەکان، جەنەوا (١٩٩٤) . (پاشان بووە (جودن –جیل) هەندێك دامو دەزگا چەند هاوکارییەکی باشیان کرد بۆ پێشخستنی پێوەرە نێودەوڵەتی‌یەکانی هەڵبژاردن لە ساڵی ١٩٩٠ دا هەروەکو ئەوانەی لە نەتەوە یەکگرتووەکانن : سەنتەری کارتر(center.orgwww.carter) ، یەکێتی پەرلەمانتارە بەسالاچووەکان (org.www.ipu) ، و پەیمانگای نێودەوڵەتی دیموکراتی‌یەت و هاوکاری هەڵبژاردنەکان (www.idea.net) .

دا[9]. پێویستی بەم جۆرە پێوەرو رێنماییانە زۆرە، زۆرجاریش وشەکانی وەك (دەوری، رەسەن، دیموکراتی) بەبێ سوود بەکاردێن لەگەڵ ئەوەی کەدەبوایە هاوبەشی بیروڕاو بۆچوونە سیاسییەکان بوونایە. یەکێك لەنوسەران ئەو راستییەی رەچاوکرد کە:

((لەروی پراکتیکییەوە، دەکرێت وا ئاسان بێت کەلێکۆڵینەوە سەبارەت بەپاکیی و رەسەنێتی هەڵبژاردنەکە بکرێت، ئەوەش بەجەخت کردن لەسەر بەڵگەو نیشانەو کارتێکەرە ئاشکراو دیارەکان و لاوازی ناوەرۆکی هەڵبژاردنی تەنها یەك پالێوراوو تەنها یەك پارت، یان تۆقاندن و ترساندنی دەنگدەران[10])).

ئەم وزەو توانایانە دەستمان دەگرن بەرەو پۆلێن کردنی ئەو فەرمانانە ئەمەش بەئاماژە کردن دەبێت بۆ چەند رێساو سیستمێکی شیاو بۆ جێبەجێکردن لەرووی بابەتییەوە.ئەم رێبەرە کراوە بەسێ بەشەوە[11].

---

[9] . جودین – جیل.

[10] یەکەمجارە

[11] . هەروەکو پێشتر لەلایەن پرۆفیسۆر جودن –جیل گفتوگۆکراوە، باشتر وایە کە ئەم گفتوگۆیە بکەین بە سێ بەشەوە بە مەبەستی خستنە روی رەهەندەکانی یاسای

بەشی یەکەم باس لەباکگراوندی مافە نێودەوڵەتییەکانی مرۆڤ دەکات کەپەیوەندییان بەهەڵبژاردنە دیموکراتییەکانەوە هەیە. ئەمەش، ئەو پێوەرو ڕێنماییە جیهانیو ناوچەییانە دەگرێتەوە کاریگەری کار لەسەر مافی بەشداربوونی جەماوەری و نوێنەرایەتی حکومەتو ڕۆڵو دەسەڵاتی یاسا دەگێڕێتەوە بۆ ئەو ئازادییانەی کەپێشتر پەیوەندییان بەمافی ڕادەربڕینەوە هەبووە ، وەك لە (کۆمەڵەو ڕێکخراوەکانەوە.)

بەشی دووەمیش باس لەبنەما سەرەکییەکانی هەڵبژاردنی دیموکراتی دەکات،[12] ئەم بابەتانەش ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

نێودەوڵەتی پەیوەندیدار بە پێوەرو مەرجەکانی بەرێوەبردنی هەڵبژاردنێکی زیندوانەوە، لەگەڵ دەرخستنی هەڵوێستی وڵاتەکان سەبارەت بە بەرهەڵستکاری کردنی پەیمانو بڕیارەکانو گرتنە خۆو جێبەجێ کردنی هەریەکە لەم وڵاتانە بۆ ئەم ڕێنماییانە. کاری یەکەم، ص٣، هەروەها تەماشای پرۆژەی ACE (٢٠٠٢) بکە.

[12] یەکەم بڕیار، ئەم بەشە تایبەتە بەو گفتوگۆیانەی پەیوەندیدارن بە هۆکارە نێودەوڵەتییە تایبەتییەکانەوە کە باس لە ئەنجامی بچوکترین سیستمی هەڵبژاردن دەکەن.

یاسا ،کارگێڕیی، سیستمی دەنگدان، ناونووسی دەنگدەران، پەروەردەی مەدەنی، زانیاری دەنگدەر ، پاڵێوراوان، پارتە سیاسییەکان ، تێچوونی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکان ، گەیشتن بەهۆکارەکانی ڕاگەیاندن، بەرگریکردن لەئازادی گوتنو ڕادەربڕین لەو هەڵمەتانەدا، دەنگدانی نهێنی ، چاودێری هەڵبژاردنو چارەسەرکردنی کێشەو ململانێکانی هەڵبژاردن. ئەم بەشە بۆ ئەوە دانراوە کەنمونەیەکی پراکتیکی بێت لەگەڵ یان دژ بەباکگراوندی یاسا نێودەوڵەتییەکانی هەڵبژاردنی دیموکراتی.هەروەها باس لەپێداویستیەکانی یاسای هەڵبژاردن دەکات کەبریتین لەهۆکارە نێودەوڵەتیو ناوچەییەکان.

بەشی سێیەم باس لەباشترین شێوازەکانی جێبەجێکردن دەکات لەگەڵ ئەو پێوەرانەی کەباس لەو بەشە پراکتیکییانە دەکەن کەدەبێت لەهەڵبژاردنە دیموکراتییەکاندا بێنەدی، وەك باکگراوندێکی نێودەوڵەتی بۆ مافەکانی مرۆڤ. و بەپێی ئەو بنەمایانەی لەدوو بەشی ڕابردوودا باسیان لێوەکراوە، ئەم بەشە هەوڵ دەدات بۆ دارشتنی چوارچێوەیەك بۆ هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان، هەروەها دوو خشتەی پوختە کراونەتە پاشکۆی ئەم بەشە.

یەکەمیان خشتەیەك بەو پێوەرانەی کەپێشتر گفتوگۆیان لەسەر کراون لەگەڵ باشترین ڕێنماییەکانی هەڵبژاردنی دیموکراتی، دوەمیان خشتەیەکە سەبارەت بەکورتەی یاسای کۆنگرەی ئەوروپیو دادگای مافەکانی مرۆڤ، لەگەڵ دیاریکردنی ئەنجامی گفتوگۆکان لەو پەرەیەدا.

دووەم – پاشینەی باکگراوندی مافەکانی مرۆڤ بۆ هەڵبژاردنیدیموکراتی:

*** باکگراوندە نێودەوڵەتییەکان:**

دارشتنی پرەنسیپو بنەما نێودەوڵەتییەکانی هەڵبژاردنی دیموکراتی کەبەکورتی لە ICCPR[13]و UDHRدا بەندی ٢١ لەUDHRدا راگەیەنرا، کەئەوانیش پێنج بنەمای سەرەکی دەهێننە دی بۆ دەنگدەری دیموکراتی کەبریتین لە: شەرعیەت ، بەخول هاتنەوە، دەنگدانی نهێنی، دەنگدانی یەکسانو گشتگیر، ئەم بنەمایانەش دەبێت وەربگێردرێن بۆ چەند پایەو سیستمێکی یاسایی بەپێی بەندی ٢٥ I CCPR کەسێ خاڵی یاسایی

[13] ICCPR سەرچاوەی پێشوو لە ٣ ، مادەی ٢٥ .

زیادکردووە بۆ بەرپرسانی هەڵبژاردنە دیموکراتییەکان، ئەوانیش بریتین لە: جیاوازی نەکردن، هەڵبژاردنی راستەوخۆ، ئازادی رادەربڕینو لەهەمان کاتیشدا هەستان بەجیاکردنەوەی بەندی ٢١ UDHR کەبریتییە لەو کۆمەڵە مافەی کەراگەیەنراون بۆ رێکخستنەوەی ناوخۆ بۆ سێ تیم بەردەوام بوونی ناسەربەخۆیی، پەسەندکردنی مافی بەهاوڵاتی بوونو مافی بەشداربوون لەهەڵبژاردنو مافی گەیشتن بەخزمەتگوزارییە گشتییەکان.

چوار بەندی ICCPR بنەماو پرەنسیپە پەیوەندیدارەکان دەستنیشان دەکەن، ئەمەش لەبەندی ١٩ی ICCPRدا هاتووە کەدەڵێت:

١- هەموو کەسێك مافی راگەیاندنی راوبۆچوونەکانی هەیە بەبێ گرفت.

٢- هەموو کەسێك مافی ئازادی رادەربڕینی دەبێت، ئەم مافەش (ئازادیو گەرانو پشکنینو وەرگرتنو گواستنەوەی زانیاریو بیروڕا بەهەموو چەشنەکانییەوە) دەگرێتەخۆ، بەبێ گوێدانە سنورەکان.

٣-جێبەجێکردنی ئەو مافەی لەبڕگەی پێشووی ئەم بەندەدا هاتووە چەند ئەركو

پێداویستییەکی هەیە، کەلەوانەیە هەندێك ڕێگەیان بۆ دروست ببێت، بەڵام هەر دەبێت بەپێی یاسابێت، ئەم ئەرکانە بریتین لە:
ا/ ڕێزگرتن لەماف و ناوبانگی کەسانی تر.
ب/بەرگریکردن لەئاسایشی نەتەوەیی و یاسای گشتی و ڕەوشت و تەندروستی گشتی.
لەبەندی ٢٠دا هاتووە لە(ICCPR) کە((دەبێت دانبنرێت بەمافی گەلە ئاشتیخوازەکانداو نابێت هیچ کۆسپێك بخرێتە بەردەم ئەنجامدانی ئەم مافەیان و ئەو مافانەش کەلەگەڵ یاسادا گونجاوو پێویستن بۆ کۆمەڵگای دیموکراتی و ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی گشتی و بەرگریکردن لەرەوشت و تەندروستی گشتی و بەرگریکردن لەماف و ئازادییەکانی گەل.

لە ماددەی ٢٢ ی (ICCPR)دا هاتووە کە:

١. هەموو کەسێك مافی یەکگرتنی هەیە لەگەڵ کەسانی تر وەك خۆپێکهێنان و چوونە ناو یەکێتییە بازرگانییەکان بۆ پاراستنی مافەکانی خۆی.

٢. نابێت هیچ کۆسپێك بخرێتە بەر جێبەجێکردنی ئەم مافە لەگەڵ ئەو مافانەی یاسا دیاریکردوون و پێویستن بۆ کۆمەڵگای دیموکراتی و ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی گشتی و یاسای گشتی و بەرگری لەرەوشت و ماف و ئازادییەکانی گەل.

٣. ئەم مافە سیاسییانە پەیوەستن بەتوانا یاسادانانو یاساییەکانەوە بۆ هەڵبژاردنێکی پاك و ئازاد بەشێوەیەك کەچوارچێوەیەکی یاسایی دابنێت بۆ بەدیهێنانی ویستی تاکەکان بۆ نوێنەرایەتی حکومەتەکەیان.

لە بەندی ٢٥ ی (ICCPR)داهاتووە کەهەموو هاوڵاتیەك مافی دەستەبەرکردنی ئەو مافانەی هەیە کەلەبەندی ٢دا باسکراون بەبێ گیروگرفت، ئەوانیش بریتین لە:

ا) بەشداریکردنی ڕاستەوخۆ لەپێکهێنانی کاروبارە گشتیەکانیان لەڕێی هەڵبژاردنێکی ئازادی نوێنەرانەوە.

ب) بەمەبەستی ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی ڕەسەن و خولیی، دەنگەکان لەڕێیدەنگدانی نهێنی و گشتگیرو یەکسانەوە کۆدەکرێنەوە، بەشێوەیەك کەویست و ئارەزووی دەنگدەرانی تێدا بەرجەستە بکرێت.

ج) ئازادی گەیشتنی تاکەکان بەیەکسانی بۆ خزمەتگوزارییە گشتییەکان.

ئەم بەندانە ناوەرۆكی ئەو پرەنسیپانە دیاری دەكەن كەبنچینەكانی مافی ئەنجامدانی هەڵبژاردنی دیموكراتی پێكدێنن[14] .

هەروەها ئەم بەندانە كارئاسانی دەكەن بۆ سەركەوتنی پرۆسەكان، هەرچەندە وڵاتەكان بەڵێنی بەدەستهێنانی ئاستی پێشكەوتوو[15] دەدەن لەهەڵبژاردنەكانیاندا بۆ گەیشتن بەئامانجە نێودەوڵەتییەكان. سەركەوتنیش لەجێبەجێكردنی پێوەرەكان پابەندن بەو هۆكارانەی دەستنیشان دەكرێن بۆ بەكارهێنان. لەگەڵ ئەمانەشدا پێوەری سەركەوتن هەر بەنێودەوڵەتی دەمێنێتەوە،چونكە هەڵبژاردنی ئامرازەكان دەبێت لەرێی نوسراوی مافە سەرەكییەكانی مرۆڤەوە بێتوەك ئامرازێك بۆ دابینكردنی نەهێشتنی جیاوازیی‌و گشتگیری‌و یەكسانی دەنگدان‌و دەنگدانی نهێنی‌و هەموو رێنماییە یاساییەبەسودەكان‌و دانانی‌خواستی گەل وەك بنەمایەك بۆ دەسەڵاتی حكومەت[16] .

* باكگراوندە هەرێمییەكان :

هەموو ئەو پێوەرانەی پێشتر باسكران ، دەكەونە نێو ئامرازەكانی مافە هەرێمییەكانی مرۆڤەوە[17] .

خۆئامادەكردن بۆ كۆنگرەی ئەوروپی ١٩٥٠ بۆ بەرگریكردن لەمافەكانی مرۆڤو

---

[14] لەگەڵ ئەوەی كە ئەمە بەیەكێك لە بەندە سەرەكی‌یەكان دەژمێررێت، شایەنی‌باسە كە پرەنسیپە نێودەوڵەتی‌یەكانی هەڵبژاردنی دیموكراتی لە یاسا گشتی‌یەكانەوە هەڵدەهێنجرێن، هەروەكو پرۆفیسۆر جودین – جیل دەستنیشان كرد، كە دەكرێت پێوەرە نێودەوڵەتی‌یەكان لە رێی ناوەرۆكی یاسای نێودەوڵەتی‌یەوە ئاراستە بكرێن، كە لە مادەی ٣٨ ی دادگای نێودەوڵەتی بۆ دادپەروەری لە یاسادانانادا هاتووە لە ساڵی (١٩٤٦)و رایگەیاند كە دەسەڵاتی وەرگیراوە لە :

١.كۆنگرەو رێكەوتننامە نێودەوڵەتی‌یەكان.

٢.ئەو نەریتە نێودەوڵەتی‌یانەی كە پشتگیری لە جێبەجێ كردنی گشتی یاسادا دەكەن.

٣.پرەنسیپە گشتی‌یەكانی یاسا، و بەتایبەتی ئەوانەی لەلایەن گەلە شارستانی‌و پێشكەوتووخوازەكانەوە جێبەجێ دەكرێن.

٤.بڕیاری دادوەری‌یەكانی دادگا نیشتمانی‌و نێودەوڵەتی‌یەكانەبۆ فێركردنی دادپەروەرە هەمە رەگەزەكان‌و خاوەن توانابەرزەكان. جودین – جیل.

[15] جودین –جیل V L .

[16] فەرمانی ١٠٧ .

[17] ئەمە بە پەراوێزی (OSCE / ODIHR) دادەنرێت، كە باكگراوندی هەرێمی تێدا دەستنیشانكراوە بۆ هەرێمی (OSCE) .

پرەنسیپەکانی ئازادی جەختی لەسەر قووڵی بڕوای وڵاتە هاوپەیمانەکانی کردەوە .((ئەو مادانەی کەپرەنسیپەکانی ئازادی تێدایە، وەك دەستەبەرکردن، بریتین لەدامەزراندنی دادپەروەری و ئاشتی لەجیهاندا بەرێگەیەکی دیموکراتی و سیاسی))[18].

لەگەڵ ئەوەشدا مافی دەنگدەر (جیاوازە لەمافەکانی ژیان لەسایەی نوێنەرایەتییەکی دیموکراتیدا)، کەلە پەیکەری رێکەوتننامەکە دەستنیشان نەکراوە، بەڵام لەبەندی ٣ ی پرۆتۆکۆلی یەکەم داهاتووە کەدەڵێ:

((دەبێت پارتە گەورە هاوپەیمانەکان هەڵبژاردنی ئازادو دەوری ساز بکەن لەرێی دەنگدانی نهێنییەوە، بەمەرجێك ئازادی رادەربڕینی گەلی تێدا مسۆگەر بکرێت بۆ هەڵبژاردنی دەستەی یاسادانان)).

دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ تێبینی ئەوەی کرد کەپاراستنی رەوتی گەشەسەندنی پرەنسیپە سەرەکییەکانی دیموکراتی شێوازی رێکخراوەیی دەوێت بۆ سازکردنی هەڵبژاردنی ئازاد بەمەبەستی گەیشتن بەئاستێکی گشتگیر بۆ پرۆسەکەو دابین

[18] جودوین —جیل ، ١٤ ، ژمارە ٩ی پێشوو.

کردنی مافە سەرەکییەکانی بەشداربووان وەك (مافی دەنگدان ومافی سازکردنی هەڵبژاردنی دەستەییاسادانان)[19].

لەو وشە گشتگیرو بەهێزانەی تایبەتن بەرێزگرتن لەهەڵبژاردن[20] ئەو دێرانەبوون کەلە راپۆرتی کۆبنهاگنی ساڵی ١٩٩٠دا هاتووە، ئەویش رەچاوکردنی وڵاتە بەشداربووەکان بوو بۆ ئەو راستییەی، کەدیموکراتی فرەیی و دەسەڵاتی یاسا دوو بنەمای سەرەکی رێزگرتن لەمافەکانی مرۆڤو پرەنسیپەکانی ئازادی، هەروەها لەراپۆرتی کوبنهاگندا هاتووە، کە:

((هەڵبژاردنی ئازاد لەپێداویستییە سەرەکییەکانی رادەربڕینی تەواوو پاراستنی مافەکانی یەکسانی و پاراستنی سەروەت و سامانی گەل کەبەشێوازێکی دەوری ئەنجام دەدرێت لەرێی دەنگدانی نهێنییەوە .. حکومەتێك کە لەلایەن کەسانێکەوە

[19] ماشیو — موهین و کلیرفایت ، ف. بلجیوم، ژمارە ٩/١٩٨٥/١٤٣/٩٥ /٤٧(٢ی ئازاری ١٩٨٧) (پاشان بە ماسیو موهین ناسرا).

[20] جودوین —جیل ،٢٣، ژمارە ٩ی پێشوو.

نوێنەرایەتی بکرێن کەهەمیشە ئامادەبن بۆ لێپرسینەوە لەلایەن دەستەی یاسادانان هەڵبژێرراوو دەنگدەرانەوە. لەگەڵ جیاوازی تەواوی نێوان دەوڵەتو پارتە سیاسییەکان.

برگەی ٧ ی راپۆرتی کوبنهاگن گرنگی تایبەتی هەیە، چونکە دەبێت وڵاتانی ئەندام پابەندبن بە:

* سازدانی هەڵبژاردنی ئازاد لەنێوان دوو ماوەی گونجاوی دیاری کراودا بەپێی یاسا.
* مسۆگەر کردنی دەنگدانی سەرانسەریو یەکسانی بۆ هاوڵاتیانی پێگەیشتوو.
* ئەنجامدانی دەنگدان بەشێوازێکی نهێنی، یان بەچەند شێوازێکی گونجاوو هاوشێوەو دەست پاکی لەجیاکردنەوەو راگەیاندنی گشتی ئەنجامەکان.
* رێزگرتن لەمافی یەکسانی هاوڵاتیان لەگەڕان بەشوێن ئەو پارتە سیاسیو لایەنانەی کەدەیانەوێت پەیوەندییان پێوە بکەنو نوێنەرایەتی پارتو رێکخراوە سیاسییەکانیان بکەن.
* رێزگرتن لەمافی پێکهێنانی پارتو رێکخراوە سیاسییەکانی ترو دابینکردنی پاڵپشتە یاساییە پێویستەکانو هاندانیان بەرەو کێبڕکێ لەسەر بنەماکانی یەکسانی لەبەردەم یاسادا.
* دابینکردنی کەشو هەوایەکی پاکو ئازاد بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن، بەشێوازێك کەلێپێچینەوەی ئیداریو تیژ رەفتاریو تۆقاندنو ترساندن رێگە نەگرێت لەحیزبو پاڵێوراوان بۆ نوێنەرایەتی ئازادانەی راو بۆچوونو لێهاتنەکانی خۆیاندا،یان رێگرتن لەدەنگدەران بۆ فێربوونو گفتوگۆ یان دەنگدانیان بێ هیچ جۆرە ترسو خەمێك لەبوونی سزا.
* لابردنی ئەو کۆسپو تەگەرە کارگێریو یاساییانەی دێنەرێگەی بەئاسانی گەیشتن بەهۆکارەکانی راگەیاندن بەبێ جیاوازی لەنێوان ئەو پارتە سیاسیو تاکانەی ئارەزووی بەشداریکردنیان هەیە لەپرۆسەی هەڵبژاردندا.
* دەستنیشانکردنی ئەنجامی ئەو پاڵێوراوانەی کەرێژەی یاسایی دەنگەکانیان بەدەست هێناوە لەبنکەکانی دەنگدانداو هێشتنەوەی ئەو ئەنجامانە تا دواکاتی

کۆتایی هێنانی یاسایی و دەستوریی بەپرۆسەکە.

برگەی (٨) ی راپۆرتی کۆبنهاگن باسی لەئامادەبوونی چاودێری نیشتمانیو بێگانە کردووە بۆ پشتگیریو باشتر ئەنجامدانی پرۆسەیهەڵبژاردنو دوپات کردنەوەی هاوکاریو هەمئاهەنگیو ئالوگۆرکردنی زانیاری گرنگ بۆ هەڵبژاردنی دیموکراتیانە[21].

تازەترین هەوڵ بۆ لابردنی کۆتو پابەندییە ناوچەییەکان بریتی بوو لەهەوڵدانی (کۆنگرەی ئەوروپی)و (مفوچ)یەتی ئەوروپی بۆ دیموکراتیزەکردن لەرێی یاساوە بوو، (مفوچ) یەتی ڤینسیا) لەخولی ٥-٦ ی تەموزو ١٨-١٩ی ئۆکتۆبەری ٢٠٠٢ ، کەتێیدا گفتوگۆکرا لەبارەی (گوڵبژێریکی باشی پرۆسەکانی هەڵبژاردنداو رێنماییەکانو راپۆرتە روون کەرەوەکان).

[21] . راپۆرتی کۆنگرەی کوبنهاگن تایبەت بە ئامانجە مرۆڤایەتییەکان، (کۆنگرەی ئاسایشو هاریکاری ئەوروپی) ، لە ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٩٠، ٢٩،٥ ILM (پاشان بە راپۆرتی کۆبنهاگن ناسرا) .

ئەم رێنماییانە لەگەڵ راپۆرتی کۆبنهاگندا هاوشێوەن، چونکە لیستێکی سەرانسەری تێدایە سەبارەت بەپرەنسیپو سیستمەکانی هەڵبژاردنی ئەوروپا.

بەم شێوەیە فاکتەرە نێودەوڵەتییەکانی ئەنجامدانی هەڵبژاردنی دیموکراتی لەرێنماییە ناوچەییەکاندا جێگیرکران.

رێپێدانی بەشداری بەلای کەمەوە لەیەک کۆنگرەی دەستەی یاساداناندا بەشێوازێك کەلە رێگە دەنگدانێکی گشتییەوە، کێبرکێیەکی ئازادی بۆ ئەنجام بدرێت[22].

سێهەم – بەشە پێکهێنەرەکانی سیستمی هەڵبژاردنیدیموکراتیانە:

ئەم بەشە بەکۆڵینەوە لەپێکهێنەرە پێویستەکانی سیستمی هەڵبژاردنی هەڵسەنگێنرا ، کەیاساو بەرێوەبردن دەکەونە ژێر سایەی ئەو پێوەرانەی مافەکانی مرۆڤ کەپێشتر گفتوگۆیان لەسەر کرا. هەروەها لەم

[22] فەرمانی I .

بەشەدا باس لەبابەتە پەیوەندی دارەکانی ئەم باسەو ئەو هۆکارە جۆرەکی و نێو دەوڵەتییانە دەکرێت، کەدەبنە رۆشنکەرەوەی ئەم توخمو بەشانە[٢٣].

بەشە پێکهێنەرەکانی بۆ ئەم پۆلانە دابەش دەبن:

أ) سیستمی هەڵبژاردن.
ب) دابەشکردن.
ج) بەرێوەبردنی هەڵبژاردن.
د) مافەکانی دەنگدانو تۆمارکردنی دەنگدەران.
ە) پەروەردەی مەدەنی و زانیاری دەنگدەر.

[٢٣] لە کاتی گفتوگۆکردن لەسەر ECHR، زۆر گرنگە رەچاوی ئەوە بکرێت کە هەندێك لە پرەنسیپەکانی پشتگیری لەو بۆچوونە دەکەن کە هەڵبژاردنی دیموکراتی چەند ئامانجێکی دژ بەیەکی هەیە وەك: پێویستی بیرکردنەوەی هێمنانە لە راوبۆچوونی دەنگدەران، دژە لەگەڵ پێویستی بە نوێنەرایەتی خێراو گونجاو بۆ بۆچوونە فکریەکان، بە مەبەستی بەدیهێنانی ئاواتو خەونە سیاسییە پتەوو ئاشکراکان. هەروەها یەکسانی مامەڵەکردنی دەنگدەران ئەوە ناگەیەنێت کە یەك کێش بۆ هەموو دەنگەکان دادەنرێت.

و) پالێوراوانو پارتە سیاسییەکانو هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن.
ز) بەکارهێنانی هۆکارەکانی راگەیاندنو بەرگریکردن لەئازادی
ح) رادەربڕینو گووتن لەهەلمەتەکانی هەڵبژاردندا.
ط) دەنگدانی نهێنی.
ي) چاودێری هەڵبژاردن.
ك) چارەسەرکردنی کێشەکانی هەڵبژاردن[٢٤].

ا/ سیستمی هەڵبژاردن:

پێویستە لەهەڵبژاردنی دیموکراتیدا سیستمێکی هەڵبژاردن هەبێت کەبتوانێت ویستو ئارەزوەکانی گەل (دەنگدەرەکان) وەرگێڕێ بۆ کورسی و متمانەی دیاری کراو بۆ چەند نوێنەرێکی هەڵبژێردراوو (یاسایی).

ئەم سیستمە یان دەبێت (رێژەیی) بێت یان دەبێت بەشێوەی زۆرینەی دەنگەکان بێت یان هەردوکیان بەیەکەوە. جگە لەسیستمەکەش میکانیزمێکی تر هەیە، کەرێژەی دەنگەکان

[٢٤] جودوین – جیل ٢٧ .

دەگۆڕێت بۆ نوێنەرانی حکومەت لەدەستەی یاسادانانەدا.

زانستی یاساو ئەنجامی کۆبونەوە گشتییەکانی نەتەوە یەکگرتوەکان رەچاوی ئەو راستییەیان کرد، کەسیستمێکی گونجاو نییە بۆ هەموو وڵاتەکان[٢٥] چونکە ئەم جۆرە بەرنامەو سیستمانە دەکەونە ژێر کاریگەری چەند هۆکارێکی مێژوویی و سیاسی و کەلەپووری و ئایینی ... هتد یەوە[٢٦].

لەگەڵ ئەوەشدا هەرکام لەسیستمەکان دەستنیشان بکرێن دەبێت پرۆسەی هەڵبژاردنەکە دەستەیەکی یاسادانان و یاسایی فەراهەم بێنێت، کەنوێنەرایەتی گشت چین و توێژو لایەنە سیاسییە سەرەکییەکانی وڵات بکات[٢٧]. بۆیە دەبێت سیستمە دەست

[٢٥] ماسیو– موهین ، ژمارە ٢١ ی پێشوو لاپەرە ٥٤، ئەنجامەکانی کۆبوونەوە گشتی‌یەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان ژمارە ١٣٧/٤٧له (١٧ ی دیسەمبەری ١٩٩١) و ١٣٠/٤٧ له (١٨ی دیسەمبەری ١٩٩٢) دا.

[٢٦] . جودوین – جیل، ٢٨ ، ژمارە ٩ی پێشوو.

[٢٧] . ماسیو – موهین ، ژمارە ٢١ی پێشوو لاپەرە ٥٤ پارتی لیبراڵی ف. مەملەکەتی یەکگرتوو ، PP A ژمارە Eur

نیشان کراوەکە کارئاسانی بکات بۆ هێنانە دی ئاوات و ویستی گەل لەرێی هەڵبژاردنێکی رەسەن و دەوری کەلەسەر بنەمای گشتگیریی و یەکسانی مافی دەنگدانی نهێنییەوە بەرێوەببرێت[٢٨].

واتای وشەی (دەوری) بەپێی شێوازی شیکردنەوەو درێژی ئەو ماوەیەی کەپێی دەچێت لەنێوان هەڵبژاردنەکاندا دەگۆڕدرێت. شایەنی باسە کۆنگرەی ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ خولی هەڵبژاردنی خۆی بەپێنج ساڵ داناوە، کەئەمەش ماوەیەکی ئاساییە لەنێوان دوو هەڵبژاردندا لە(٤) تا (٥) ساڵدا بۆ دەستەی یاسادانان نیشتمانی[٢٩].

٢١ و ٨٧٦٥/٧٩ Commin لە دیسەمبەری H.R (١٩٨٠) ٢٢١ و ٢١١ Rep .

[٢٨] جودوین – جیل ، ٢٨ ژمارە ٩ی پێشوو.

[٢٩] .کۆنگرەی بریاردا لەسەر قبوڵ کردنی لە کێشەی تیمکی ف. ئەلمانیا . راپۆرتی ژمارە ٢٧٣١١/٩٥/١١ لە دیسەمبەری ١٩٩٥ دا .

http://hudoc.each.coe.int

(کۆنگرەکە پێنج ساڵی دانا وەك ماوەی پەسەندکراوی نێوان دوو پرۆسەی هەڵبژاردن).

شایەنی باسە، کەدەبێت ماوەیەکی باش هەبێت لەنێوان بانگکردن و دەست پێکردنی پرۆسەکەدا، بەشێوەیەك ، کەبوار بەپارتە سیاسیو پاڵێوراوەکان بدرێت، بۆ خۆسازکردن ، بەتایبەتی بۆ گەیاندنی پەیامە سیاسییەکانیان بۆ دەنگدەران.

ئەو دامودەزگا یاساییانەی کەدەبێت لەرێی دەنگدانێکی راستەوخۆو گشتگیرەوە هەڵبژێردرێن بریتین لە:

١- بەلای کەمەوە یەك پەرلەمانی نیشتمانی.

٢- دەستە یاساییەکانی هەرێمو ناوچەکان.

٣- دەستە یاساییە ناوخۆییەکان.

لەگەڵ ئەوەش دا، مەرج نییە ئەم برگانە بەتەواوەتی جێبەجێ بکرێن.

لەکێشەی ماسیوس ف. مەملەکەتی یەکگرتودا، دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ وشەی }زۆر پێویستە{ ی بۆ بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمی (ECHR) زیادکرد لە(پرۆژە یاساییەکاندا) بۆ ئەوەی ببێت بەبەشێکی یاسایی[٣٠]. بەم شێوەیە دەکرێت بڕگەکانی سەرەوە فراوانتر بکرێت.

ب/ دابەشکردن:

دەبێت سیستمی هەڵبژاردن یەکەکانی هەڵبژاردن رێك بخات، ئەمەش نیشانکردنی سنورەکانی هەڵبژاردنی پێویستە لەگەڵ :

١. رادەی سەردانی سەنتەرەکانی هەڵبژاردن.

٢. پێوەرەکان.

٣. رادەی بەشداریکردنی جەماوەر.

٤. رێزگرتن لەدەسەڵاتی یاساو پاکی دەزگا حکومییەکان.

٥. دەست نیشانکردنی دەسەڵاتی باڵا بۆ دەست نیشان کردنی پلانی کۆتایی یەکەکانی هەڵبژاردن.

٦. کۆنترۆڵ کردنی کەشو هەوای کارکردن، کاتێك ئاستی بەشداربوان لەیەکەیەکی هەڵبژاردن لەرادەی دیاریکراوی خۆی زیاتر دەبێت.

---

[٣٠] دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ . راپۆرتی ژمارە ١٨، ٢٨٤٣٣/٩٤ مانگی شوبات ١٩٩٩.

پرۆسەی هەڵبژاردن جەخت لەسەر بنەمای یەکسانی دەکاتەوەو لەمافی دەنگدان دا، ئەمەش توانای هەڵبژاردنی دەویت لەژێر سێبەری ئەو دروشمەی دەڵێت }نابێت کێشی هەر دەنگێك لەوانی تر جیاوازی هەبێت { .ئەمەش پێویستی بەسیستمی رێژەیی ناکات.

لەسکالایەکی ئامادەکراوەوە لەلایەن مەملەکەتی یەکگرتوەوە، دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ کەبە ECHR ناسراوە هەستا بەشی کردنەوەی بەندی ٣ لەپرۆتۆکۆڵی یەکەمی (ECHR) بەرەو ئەو واتایەی کەدەڵێت دەبێت دەرفەتی تەواو بدرێت بەگشت پارتە سیاسییەکان بۆ ئامادەکردنی پاڵێوراوانیان بۆ هەڵبژاردن، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەسیستمێکی هەڵبژاردنی ئەوتۆ بەکاربهێنرێت کەژمارەی گشتی دەنگەکانی هەموو پاڵێوراوێك بخاتە روو لەپێکهاتەی دەستەی یاساداناندا[31].

[31] V.X مەملەکەتی یەکگرتوو A P P ژمارە ٧٥٤٧/٧١٤٠ دیسەمبەری (١٩٧٦) ٩٧-٩٥،٩٦ .

لەروانگەی یاسای نێودەوڵەتییەوە دابەشکردن بەگونجاوترین شێواز دادەنرێت لەگەڵ سیستمی گشتی هەڵبژاردندا[32].

<u>ئامانجە گشتییەکانیش بریتین لە:</u>

}وەرگێرانی خواستی گەل بۆ حکومەتێکی لێهاتوو پێکهاتوو لەنوێنەرایەتی گەل{[33].

جارێکی تر هۆکارەکانی جیاوازی لەژمارەی دانیشتوان، جوگرافیا، دابەشبونی دانیشتوان، بازرگانی هاوبەش، سەرچاوەی کانزاکانو رادەی جیاوازی بیروراکانی نێوان دەوڵەتەکان زیاتر دەکەن[34].

جیاوازیی لەرێژەی نوێنەرایەتی دانیشتوان لەنێو یەکەکانی هەڵبژاردندا چەندین پرسیاری وروژاندووە، لەسەر ئەگەرەکانی ماف خواردنی کۆمەڵێك کەسو

رای خۆی دوپات کردەوە بەرامبەر بە ماسیو – موهین، ژمارە ٢١ ی پێشوو لە (٢٣-٢٤)ی ١٩٨٥، تەماشای پارتی لیبراڵی ٧٠ مەملەکەتی یەکگرتوو ژمارە ٢٩ی پێشوو لە ٢١١.

[32] فەرمانی ١.

[33] فەرمانی ١.

[34] فەرمانی ١.

ئایا ئەمەش لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیشدا هەیە؟و ئایا دابەشکردنی یەکسانی دانیشتوان کاردەکاتە سەر ئەنجامەکانی هەر هەڵبژاردنێك؟[٣٥]. ئایا لەکاتی ئەنجامدانی پرۆسەکە هیچ پێشێلکردنێك دەکرێت بۆ یاسا نێودەوڵەتییەکان؟[٣٦].

دەبێت شوێنی هەموو بنکەیەکی دەنگدان ئاشکرا بێت، بۆ ئەوەی هەموو کەسێك بتوانێت بەئاسانی بیگاتێ و دەبێت بنکەکان شییاوبن بۆ ئەنجامدانی دەنگدانی نهێنی.

ج/ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن:

بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن دەخوازێت، کەدەستەی هەڵبژاردنەکە توانای جێبەجێکردنی میکانیزمی هەڵبژاردنی هەبێت، لەگەڵ چاپکردنی پسوڵەی هەڵبژاردنەکەو کردنەوەی بنکەکانی دەنگدان و ژماردنی دەنگەکان وراگەیاندنی براوەکان. ئەمەش بەقۆناغێکی هەستیار دادەنرێت لەبەڕێوەبردنی هەڵبژاردندا چونکە دەبێت هەندێك بڕیاری تێدا وەربگیرێت کەکار لەسەر ئەنجامەکان دەکات.

دوو چوارچێوە هەیە بۆ میکانیزمی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن. یەکەمیان پشتگیری کردنی دەستەی هەڵسوڕاندنی هەڵبژاردنەکە لەلایەن حکومەتەوە لەڕێی خزمەتگوزارییە مەدەنییەکانەوە، هەروەها پاراستنی لیژنەی سەرپەرشتیاری پرۆژەکە.

دووەمیشیان ئەوەیە کەبەڕێوەبەرایەتییەکە بەشێنەیی بجوڵێنرێت لەڕێگای چەند لیژنەیەکی حکومی سەربەخۆوە. لەوانەیە ئەم شێوازە نوێیەی بەڕێوەبردن ژمارەیەك لەنوێنەرانی پارتە سیاسییەکانی بوێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت پارتە سیاسییەکان ڕەچاوی بوونی نوێنەرانی خۆیان و کەمینەکان بکەن. جگە لەمانەش بەڕێوەبەرایەتی هەڵبژاردنەکە لەگەل لیژنەی مەرکەزی هەڵبژاردندا دەسەڵاتی باڵای پرۆسەکە پێکدێنن و لیژنەی فەرعیشیان دەبێت بەشێوەیەك کەهەموو بنکەیەکی دەنگدان لیژنەیەکی فەرعی خۆی دەبێت و ئەمەش نزمترین ئاستی کارگێری پرۆسەکە دەبێت.

[٣٥] فەرمانی ١.

[٣٦] فەرمانی١

دوو ڕنییە لیژنەی هەڵبژاردنی مەرکەزی ببێتە پەیکەرێکی پتەوو درێژخایەن، نەك تەنها بۆ کاتی پێش ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکە بێت و بەس. بەڵکو لەکاتی تریش دابێت.

بەڕێوەبردن و چاودێریکردنی هەڵبژاردن ئەم تەوەرانە دەگرێتەخۆ:

* ڕاهێنانی کارمەندان و بەرپرسانی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکە.
* دانانی ڕێو شوێنەکانی هەڵبژاردن.
* ئاگادارکردنەوەی دەنگدەران لەڕێو شوێنی دەنگدان و هەڵبژاردن.
* ئاگادارکردنەوەی دەنگدەرانی پارتە سیاسییەکان و پاڵێوراوەکان.
* ناونوسکردنی دەنگدەران و ئامادەکردنی لیستی ناوەکانیان.
* پاراستنی پرۆژەی هەڵبژاردنەکە.
* ژماردنی دەنگەکان و جیاکردنەوەی ئەنجامەکان.
* دەستنیشانکردنی براوەکان.
* یەکلا کردنەوەی ئەو سکاڵایانەی پەیوەندیدارن بەپرۆسەی هەڵبژاردنەکەو مافی دەنگدان و مانەوەی وەك پاڵێوراو.

بێلایەنی و سەربەخۆیی دەستەی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکە دەرفەت دەرەخسێنێت بۆ پرۆسەکە تا ببێتە پرۆسەیەکی دیموکراتی، دەبێت ئەم بێلایەنی و سەربەخۆییە بەئاشکرا دیاربێت و دەبێت ئەندامە دەست نیشانکراوەکان ناسراوبن بەم سەربەخۆیی و بێلایەنییە لەپێش دەستپێکردنی پرۆسەکەوە.

د/ مافی دەنگدان و ناونووسکردنی دەنگدەر:

دەنگدان یەکێکە لەبنەما سەرەکییەکانی هەڵبژاردنی دیموکراتی. دەبێت سیستمی هەڵبژاردن چەند پێوەرێك دیاری بکات، بۆ جیاکردنەوەی ئەوانەی مافی دەنگدانیان هەیە لەهەڵبژاردنێکی متمانە پێکراوداو ئایا ئەو مەرجانەی دەبنە هۆی لێسەندنەوەی مافی دەنگدان لەو دەنگدەرە چین؟ هەروەها دەبێت ئەو مەرجانەش دیاری بکرێن کەمافی خۆپاڵاوتن لەپاڵێوراوەکانی پێدەسەندرێتەوە.

هەروەها دەبێت سیستمی هەڵبژاردن میکانیزمێك دابنێ بۆ ناونوسکردنی دەنگدەران گەر ئەو دەنگدەرە نەزانێت بۆچی و بۆکێ دەنگ دەدات ئەوا مافی دەنگدان مانای

نامێنێت. بۆیە دەبێت بەرنامەیەك هەبێت بۆ هوشیارکردنەوەی دەنگدەرەکان.

مافە گشتییەکانی دەنگدان:

هەروەکو مافی دەنگدان بەیەکێك لەبنەما سیەرەکییەکانی هەر سیستمێکی دیموکراتی دادەنرێت، چوارچێوەیەکی زانستی یاسایی هەیە ئەو مەرجانە دیاری دەکات کەپێویستە لەسەر مافی دەنگدان دابنرێت بەبێ دەست دان لەباگراوندی پرەنسیپەکانی مافە نێودەوڵەتییەکانی مرۆڤ.

ئەو مەرجانەش لەچوار جۆر زیاتر نین.

١- کەمترین تەمەنی دیاری کراو.

٢- مافە پێویستەکانی بەهاوڵاتیبوون.

٣- پێداویستیەکانی نیشتەجێ بوون.

٤- لەدەستدانی مافی هەڵبژاردن بەهۆی بیرکۆڵی و رەفتاری تاوانکارییەوە.

لەراستیدا دەبێت مافی دەنگدان بدرێت بەوانەی تەمەنیان لە١٨ ساڵ بەرەو ژوورە، چونکە هەموو کەسێك مافی بەشداریکردنی هەیە لەچالاکییە سیاسییەکاندا [٣٧]، هەروەکو لەبنەمای مافەنێودەوڵەتییەکانی مرۆڤدا هاتووە.

هەندێك جار مافی دەنگدان پێویستی بەهاوڵاتی بوون هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشداو هەروەکو لەبنەماکانی مافە ناوچەیی و تایبەتەکانی مرۆڤدا هاتووە ، کەدەڵێت:

{ رێ دەدرێت بەو بێگانانەی لەدەرەوەی وڵاتەوە هاتوون، کەمافی دەنگدانیان هەبێت دوای ماوەیەکی دیاریکراو لەنیشتەجێ بوون{[٣٨]. لەبەر ئەم راستییانە لەوانەیە بونی ماوەیەکی نیشتەجێ بوون بۆ بێگانەکان ببێتە داواکارییەکی سەرەکی لەم بوارەدا.

---

[٣٧] رێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بە مافەکانی منداڵ :

مادەی یەکەم.

G.A. res ٢٥/٤٤، پاشکۆی ، ٤٤ UN . GAOR SUPP (ژمارە ٤٩) لە ١٦٧ ، UN لە دیسەمبەری (١٩٨٩). A/44/49 .

[٣٨] سەیری رێکەوتننامەی بەشداری کردنی بێگانەکان بکە لە ژیانی ئاسایی دا لەسەر ئاستی ناوخۆیی.

مادەی ٦، E.S.T k ژمارە ١٤٤ ، (لە ١/مایس /١٩٧٧دا جێبەجێ کرا).

لەهەندێك وڵاتدا مافی دەنگدان نادرێت بەوانەی کەبڕیاری زیندانی کردنیان بۆ ماوەیەکی دیاری کراو بەسەردا دراوە، ئەمانەش لەلایەن کۆنگرەی ئەوروپی مافەکانی مرۆڤەوە جەختیان لەسەر کراوەتەوە[٣٩].

لەگەڵ ئەوەشدا پێشێلکردنێك رەچاوکرا لەلایەن دادگاوە لە(لابیتا ف. اتالی)[٤٠] بۆبەندی ٣ لەپرۆتۆکۆلی یەکەم لە(ECHR)،کە باس لەدوچاریی کەسانێکی بێ تاوان دەکات بۆ لێسەندنەوەی مافەکانیان (وەك دەنگدەر) بەپێی یاساو بۆ کۆنترۆڵ کردنی چالاکییە زیانبەخشەکان.

[٣٩] . کۆمسیۆنی ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ، ٥/ئۆکتۆبەر/١٩٧٢، C/RFA DR ٤٣، ٢٨ P و X.V کۆماری فیدراڵی ئەلمانیا ژمارە ٨٢٢٧/٦٦٢٢٥ .APP. Eur Commn دیسەمبەر .H.R و.H.V. (١٩٦٧) ٤، ٣٨ ، Rep هولندا ، ژمارە ، Eur.Commn ٩٩١٤/٣٣،٨٢ ، APP دیسەمبەری H.R ، (١٩٨٣) ٤٦-٢٤٢،٢٤٥. Rep.

[٤٠] لابیتا ف. ایتالی ، راپۆرتی ژمارە ٢٦٧٧٢/٩٥ . (٦/ئیپریل/٢٠٠٠)

هەروەها دان درا بەوەستاندنی کاتی بۆ مافی دەنگدان بۆ ئەوانەی کەبەڵگەی زیندوو هەیە لەسەر بەئەندام بونیان لە(مافیا)دا و ئەمەش لەرووی یاساییەوە قەدەغەکراوە. لەو کاتەوەی کەناوی (لابیتا) لەلیستەکانی هەڵبژاردندا لابراوە، دوای ئازادکردنی هیچ بەڵگەو گومانێك نەما لەسەر پەیوەندی (لابیتا) بەرێکخراوی مافیاوە، دادگاش ئەم پێوەرە بەراست ناوزانێت بۆیە ئەمە پێشێلکردنە بۆ بەندی سێیەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم.

سەیر نییە ، گەر مافی دەنگدان لەیەکێك بسەنرێتەوە بەپێی یاسا، بەڵام دەبێت فشار بخرێتە سەر هەر جۆرێك لەو مەرجانەی کەدەبنە هۆی ئەم کارە. چونکە دەبێت یاسا بڕیار بدات‌و دادپەروەری بپارێزێت‌و دادگاش بڕیارەکە دەربکات، هەروەها دەکرێت مافی دەنگدان تازە بکرێتەوە بۆ ئەوانەی کەسزاکانیان تەواو کردبێت.

هەندێك وڵات مافی دەنگدان بەئەرکی سەرشانی هەموو هاوڵاتییەك دەزانێت، هەربۆیەش کردوویانە بەهەڵبژاردنی زۆرەملێ‌و هەندێکی تریش سزای زۆر توندی

ئەوانە دەدەن کەدەنگ نادەن و هەندێکیشیان بەپێچەوانەوە.

کۆمسیۆنی ئەوروپیش بۆ مافەکانی مرۆڤ بەپێی بەندی سێیەم لەپرۆتۆکۆڵی یەکەم دەنگدانی زۆرەملێ بەراست دەزانێت[٤١].

▪ ***کەمینە نەتەوەییەکان:***

دابینکردنی نوێنەرایەتی کەمینە نەتەوەییەکان بەشێوەیەکی چالاك، کارێکی زۆر گرنگە[٤٢]، ئەمەش مافەکانی دەنگدان و بەشداربوون لەکێشە گشتییەکان و پارتە سیاسییەکان بەبێ جیاوازیی دەگرێتەوە. دەکرێت بەم مەبەستە کارئاسانی بکرێت بەلابردنی کۆسپەکانی بەشداریکردنیان، وەك سنوری بازنەکانی دەنگدان و ڕێژەی یاسایی. هەروەها جێبەجێکردنی هەندێك ڕێنمایی تری وەك:

[٤١] کۆنگرەی ئەوروپی H.R.١٨ی دیسەمبر استرالیا/٢ ، پاشکۆی ٨ لاپەرە ١٦٨

[٤٢] مافی کەمینە نەتەوەیەکان بۆ بەشداری کردنێکی یەکسان لە پرۆژە سیاسیەکاندا .

١. چاپکردنی دەنگەکان و زانیارییەکانی تر بەهەردوو زمانی سەرەکی و زمانی کەمینە نەتەوەییەکانی ئەو وڵاتە.

٢. دەست نیشانکردنی شوێنەکان لەگشت بەشەکانی حکومەتدا لەوانە بەشی یاسایی، بەرپرسان و بەڕێوەبەری بەشەکان.

٣. دەست نیشانکردنی یەك ئەندام بۆ هەر بەشێك.

٤. پەرەدان بەسیستمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی.

٥. ئاسانکاری بۆ باشتر هەڵبژاردنی ئەو دەنگدەرە بۆ پاڵێوراوەکەی.

٦. کەمکردنەوەی کۆسپ و تەگەرەکانی بەردەم ژمارەی نوێنەران لەدەستەی یاساداناندا.

**** ئافرەت:***

زۆر کۆسپ هەن کەدێنە ڕێی ئافرەتانەوە، بۆ بەنوێنەر بونیان بەشێوەیەکی چالاك و بەپێی یاسا. یەکسانی مافەکان بەبێ جیاوازیی ڕەگەزیی لەڕێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتوەکان (UDHR) ، (ICCRP) ،(ICESCR) و ڕێکەوتننامەکانی تردا جێگیرکراوە، وەك ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی

لابردنی هەموو شێوازەکانی جیاکاریی و ڕێکەوتننامەی دژ بەئازارو ئەشکەنجەدان و ڕێکەوتننامەی مافەکانی منداڵ.

پێویستە لەسەر ئەو وڵاتانەی دژایەتی جیاکاریی و لایەنگیریی دەکەن لەنێوان پاڵێوراوەکاندا، کەسیستمێکی هەڵبژاردنی ئاسان دابنێن بۆ یەکسانی لەبەشداریکردنی پیاوو ئافرەتدا. بەشێوەیەك کەهەردوکیان دەرك بەگرنگی مافەکانی مرۆڤ بکەن.

*** بێ توانایان:**

جیاکاریی و نەزانی و هەژاریی و خۆگێل کردن، چەند هۆکارێکن بۆ لێسەندنەوەی مافە سایسییەککانی کەم توانایان.

(ICCPR) هەستا بەدارشتنەوەی مافەکانی هەڵبژاردن بۆ هەموو هاوڵاتییەك (بەبێ کۆسپی نابەجێ) و لەرێی (دەنگدانی گشتگیرو یەکسان)ەوە.

بەم شێوەیە (ICCPR) کۆسپی لەسەر مافی هەڵبژاردن لابردو لەسەر ئەم بنەمایانە دایڕشتەوە.

١/ پەروەردەو رۆشنبیری.

٢/ کەمتوانایی فیکریی و نەخۆشییە دەروونییەکان.

دەبێت پێوەری لێسەندنەوەی مافی هەڵبژاردن یەکسان و دادپەروەرانە بێت، ئەمەش لەرێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتوەکاندا سەبارەت بەکەمینەکان کە (مافی بەشداریکردنی راستەقینەیان هەیە لەژیانی سیاسیدا) لەچوارچێوەی کەمینە نەتەوەییەکانیشدا.

بەندی (١٥) باس لەکۆسپەکانی بەردەم ئاسانکردنی بەشداربوونی کەمینە نەتوەییەکان دەکات لەژیانی کەلەپوری و کۆمەڵایەتی و ئابوری و کێشە گشتییەکاندا، بەتایبەتی ئەوانەی کەپەیوەندی بەوانەوە هەیە. هەروەها راپۆرتی کۆبنهاگن بۆ (CSCE)، هەستا بەفشار خستنە سەر وڵاتانی ئەندام بۆ رێزگرتن لەبەشداربوونی کەمینە نەتەوەییەکان لەکێشە گشتییەکانداو بەتایبەتی ئەوانەی کەپەیوەندییان بە (بەرگریکردن لەیەکسانی ئەم کەمینانە)ەوە هەیە.

*** ناونووسکردنی دەنگدەران:**

گرنگی میکانیزمی ناونوسکردنی دەنگدەران لەپاراستنی مافی تاکەکاندا دەردەکەوێت، بەرگریکردن لەمافی دەنگدان پێویستی بەپاراستنی راستی و درووستی ناونووسی دەنگدەرەکان دەکات، بەمەبەستی تازەکردنەوەی بەردەوامی بەلای کەمەوە ساڵی یەك جارو ئەگەر ناونووسییەکە بەشێوازێکی ئۆتوماتیکی نەکرا، ئەوا دەبێت رێ بدرێت بەدووبارە ناونوسکردنەوە بۆ ماوەیەکی درێژتر ، هەروەها دەبێت لیستەکانیش هەمیشە ئامادەبن بۆ ئاسانکاریی پشکنین هەروەها دەبێت ناونووسی دەنگدەران ئاسان بکرێت بۆ ئەوانەی لەکاتی ناونووسییەکەدا ئامادەنەبوون، یان بۆ ئەوانەی کەتەمەنیان دەگاتە ئاستی یاسایی دەنگدان دوای جێبەجێکردنی پرۆسەی ناونووسینەکە.

ه / پەروەردەی مەدەنی و زانیاریی دەنگدەر:

پێویستە سیستمی هەڵبژاردن ئامانجەکانی هەڵبژاردن فێری پارتە سیاسی و پاڵێوراوەکان بکات، ئەمەش پێویستی بەتێگەیشتنی پەیوەندی و ئامانجەکانی دەزگا دیموکراتییەکان و گرنگی هۆکارەکانی گۆڕینی حکومەت دەکات لەروانگەی هەڵبژاردنەوەو رۆڵی سەرەکی پارتە بەرهەڵستکارەکان لەحکومەتە پەرلەمانییەکاندا، هەروەها تێگەیاندنی دەنگدەران بەئامانجەکانی پرۆسەی هەڵبژاردن و ئاسەوارەکانی. شێوازی نوێی زانستی یاسا لەهەڵبژاردنی دیموکراتیدا مامەڵە لەگەڵ ئەنجامە سەرەکییەکاندا دەکات، وەك ئەوانەی کەدەنگ دەدەن و ئەوانەشی کە لەهەڵبژاردنەکەدا دەردەچن.

هەربۆیە تا ئێستا پەروەردەی مەدەنیی و زانیاری دەنگدەر، نەخراونەتە چوارچێوەیەکی یاسایی دادپەروەرانەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشداو هەروەکو لەراپۆرتی چاودێرەکانی هەڵبژاردن لەمەیدانی کارەوە نوسراوە، کەپێویستە دەنگدەرەکان بەچڕی رۆشنبیر بکرێن، سەبارەت بەپرۆسەی هەڵبژاردن و پاڵێوراوەکان و پارتە سیاسییەکان و میکانیزمەکانی سکاڵاکردن و چارەسەرکردنی کێشەکان، بەمەبەستی بەدی هێنانی ئاواتەکانیان و باشتر نوێنەرایەتیی کردنی ویستی گەل لەهەڵبژاردندا.

له برگەی (٧،٧)ی راپۆرتی کۆبنهاگندا تیشك خراوەتە سەر گرنگی پەروەردەی مەدەنیی و زانیاری دەنگدەرو دەڵێت (نابێت یاساو پلانی گشتی کار ببنە رێگر لەبەردەم تێگەیشتنی دەنگدەر لەپارتە سیاسیی و پاڵێوراوەکان)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کەپێویستە لەسەر یاساو پلانی گشتی کار، کە دەسەڵاتی وڵاتەکان پەیوەست بکەن بەفێرکردن و تێگەیاندن و رۆشنبیرکردنی دەندەران سەبارەت بەهەڵبژاردنی دیموکراتی و پاڵێوراوان و پارتە سیاسییەکان.

لە ژێر سایەی ئەم پرەنسیپانەداو لەسەر بنەمای لێهاتویی و شارەزایی مەیدانی چاودێرانی پرۆسەکانی هەڵبژاردن، پێویستە لەسەر دەستەی بەرێوەبردنی هەڵبژاردنەکە زانیاری تەواو لەسەر هەڵبژاردن دابین بکات لەسەر:

١- پاڵێوراوان و پارتە سیاسییەکان.

٢- رێنماییەکانی دەنگدان.

٣- رێنماییەکانی پاراستنی مافەکانی هەڵبژاردن.

هەروەها دەبێت ئەم زانیاریانە بەزمانی کەمینە نەتوەییەکانی نیشتەجێ لەشوێنی خۆیان دابین بکرێن و لەرێی هۆکارەکانی راگەیاندنەوە پێیان بگەیەنرێت.

و/ پاڵێوراوان و پارتە سیاسییەکان و هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن:

مافی دەنگدان بەیەکێك لەگرنگترین بنەماکانی سیستمی هەڵبژاردنی دیموکراتی دادەنرێت، دەرئەنجامی ئەمەش چوارچێوەیەکی هەمیشە تازەی هەیە لەزانستی یاسادا، کەسنووره پێویستەکانی سەر مافی دەنگدان دیاری دەکات بێ پێشێلکردنی باگراوندی پرەنسیپی مافە نێودەوڵەتییەکانی مرۆڤ.

ئەم بەشە باس لەچەند رووداوێك دەکات کەتیایاندا چوارچێوە دانراوە بۆ خۆپاڵاوتن و پارتە سیاسییەکان و هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن.

لە کێشەی (بولکالزینا ف. لاتفیا) دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ هەستا بەرونکردنەوەی ئەو لاوازییەی لەپێداویستییەکانی بەرگریکردن لەئازادی تاکەکاندا گیراوەتەبەر بۆ ئەوەی ببنە پاڵێوراو.

خاتوو بولکالزینا یەکێك بوو لەپاڵێوراوەکانی هەڵبژاردنی پەرلەمانی

وڵاتەکەی لەسەر راپۆرتی چاودێری زمانەوانی شارەکەیەوە ناویان لەلیستی پاڵێوراوەکان لەلایەن کۆمسیۆنی هەڵبژاردنەکەوە لابرا، بەبیانوی ئەوەی کە لاتفیا بڕیارێکی نائاسایی بەرامبەر دەرکراوە.

خاتوو بولکالزیناش پەنای بردە بەر لەدادگای ئەورووپی بۆ مافەکانی مرۆڤو رایگەیاند کەلابردنی ناوەکەی لەلیستی پاڵێوراواندا پێشێلکردنێکی گەورەیە بۆ مافی مانەوە وەك پاڵێوراوێك، هەروەکو لەبەندی سێیەمی پرۆتۆکۆڵی یەکەمی (ECHR) هاتووە.

لەبەرامبەردا دادگا پێی وابوو، کەدەبێت باجی ئەو هەڵوێستە بدرێت کەلەسەر رای تاکێك (زمانەوانەکە) ئەگیرێتەبەر بەبێ ئەوەی هیچ جۆرە میکانیزمێك دیاری کرابێت بۆ بەرپەرچ دانەوەی ئەم جۆرە کارانە، بۆیە هەڵپەساردنی خۆپاڵاوتنی خاتوو بولکالزینا پێچەوانەی پاکیو دروستی بنەما یاساییەکانی دەست نیشانکردنی مافەکانی هەڵبژاردنە. پاشان بەکۆی دەنگ دادگا بڕیاریدا کەپێشێلکردنی بەندی سێیەمی پرۆتۆکۆڵی یەکەم لە(ECHR) ئەنجامدراوە.

لەکێشەی ئەحمەدو ئەوانی دی ف. مەملەکەتی یەکگرتوودا[٤٣] ، دادگا لەگەڵ کێشەی گەورە ئەفسەرانی حکومەتدا مامەڵەی کرد، ئەوانەی کەلە چەند چالاکییەکی سیاسیدا تێوەگلابوون وەکو سنوردارکردنی مافی خۆپاڵاوتن لەهەڵبژاردنەکاندا. هەندێك بەرپەرچی ئەم سنوردارکردنەوەیان دایەوە.

بەپێشێلکردنی مافی بەشداریکردنی تەواویان دانا لەپرۆسەی هەڵبژاردندا (بەندی سێیەمی پرۆتۆکۆڵی یەکەم).

دادگاش رەچاوی ئەوەی کرد لەبەندی سێیەمی پرۆتۆکۆڵی یەکەمدا هاتووە ، کەلەوانەیە هەندێك وڵات چەند مەرجێك بهێننە رێی ئەوانەی کێبڕکێی هەڵبژاردن دەکەن، بەڵام دەبێت پێداچونەوەیەك بەو مەرجانەدا بکرێت کەلەلایەن دەستەی یاسادانانیەوە دانراوە.

---

[٤٣] بولکازینا ف. لاتفیا راپۆرتی (٩ ابریل ٢٠٠٢ ٤٦٧٢٦/٩٩ http://hudoc.echr.coe.int).

. ئامێدو ئەوانی تر ف.مەملەکەتی یەکگرتوو راپۆرتی ژمارە ٨٤٩/١٩٩٧/٦٥ ، ١٠٦٥٢ http://hudoc.echr.coe.int .

لێرەدا بەشداریکردنی ئەوانەی پلەو پایەی مەدەنیی بەرزیان هەیە لەهەڵبژاردندا بەمایە لەدەستدانی ئەو پلەو پایەیان دانرا، بەمەبەستی بەستنەوەی بەکارهێنانی مافی خۆپاڵاوتنی ئەوانەی ئەم حاڵەتەیان هەیە لەژێر سایەی بەندی سێیەمی پرۆتۆکۆڵی یەکەمدا. شایەنی باسە کەئەم مەرجانە بەدرێژایی ژیان‌و کاری سیاسیاندا جێبەجێ دەکرێن.

پاشان دادگا بڕیاریدا کەبەندی سێیەمی مادەی یەکەم پێشێل نەکراوە.

لەکێشەی سەداق‌و ئەوانی تردا ف. تورکیا[٤٤] دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ بڕیاری دا، کەخۆپاڵاوتنی هەرکەسێك بەشێوەی پۆست (برید) کات بەسەربردنە.

دادگای نیشتمانی تورکی رایگەیاند کە هەڵوەشاندنەوەی پارتە سیاسییەکەیان دەرئەنجامی ئەو وتانە بوون کەسەرکردەی حزبەکەیان گوتویەتی ، نەك لەبەر چالاکی سیاسی تاکەکان.

[٤٤] سەداق‌و ئەوانی تر ف. تورکیا راپۆرتی ژمارە ٢٥١٤٤/٩٤ ، ٢٦١٤٩/٩٥، ٢٧١٠١/٩٥ (١١ی حوزەیرانی ٢٠٠٢)

هەروەها دادگای ئەوروپی رایگەیاند ، کەسزای توندی ئەوانە دەدرێت ڕێزدانانێن بۆ ئەو باجانەی کەدەبێت تورکیا بیدات دەرئەنجامی هەڵوێستە ناشیاوەکانیان. ئەمەش بەپێچەوانەی ناوەرۆکی مافی بەشداریکردنی هەڵبژاردن‌و راگەیاندنی مەکتەبی پەرلەمانییە، کەفشار دەخاتە سەر ئەو دەنگدەرانەی کەدەنگیان داوە بەبەرهەڵستکارەکان، کێشەیەکی هاوشێوەی تر هەیە سەبارەت بەپارتی سۆسیالیستی ف. تورکی[٤٥] ئەویش هەڵوەشاندنەوەی پارتی سۆشیالیستی بوو بەبیانوی ناشیاویی ئامانجەکانیان، ئەوەبوو سەرکردەو لایەنگرانیان ڕێگەیان پێنەدرا لەداهێنانی ڕێکخراوی سیاسی هاوشێوەدا.

لەبەرامبەردا پارتی سۆشیالیست داوای پێشکەش کردو رایانگەیاند کەمافە ئازادی

[٤٥] کێشە پارتی سۆشیالیستی‌و ئەوانی تر ف. تورکیا راپۆرتی ژمارە ٢١٢٣٧/٩٣ (٢٥ نیسان ١٩٩٨) http;//hudoc.echr.coe.int

رێكخراوەییان پێشێلكراوە بەپێی بەندی یازدەی (ECHR)[٤٦].

دادگا بۆی دەركەوت ،كە مافی ئازادی رێكخراوەیی كەلەبەندی (١١)دا هاتووە بەیەكێك لەمافی سەرەكییەكانی هەڵبژاردن دادەنرێت،بەڵام هەندێك جار پێویست دەكات كەهەندێك حیزبو لایەنی سیاسیش رابگیرێت لەكۆمەڵگای دیموكراتیداو ئەمەش لەبەندی (١١)دا هاتووە بۆ جێبەجێكردنی تەواو لەلایەن پارتە سیاسییەكانەوە.

[٤٦] ECHRبەندی یانزە تێیدا هاتووە كە:

((هەموو كەسێك مافی ئازادی رێكخراوەیی هەیە كە مافەكانی رێكخستنو پەیوەندی كردن بە یەكێتیە بازرگانیەكانیش دەگرێتەوە بۆ بەرگری كردن لەبەرژەوەندییەكانیان.

نابێت هیچ مەرجێك دابنرێت لەسەر بەكارهێنانی ئەم مافانە جگە لەوانەی كە بەرگی‌یان لێ دەكرێت بە پێی یاسا یان ئەوانەی كە پێویستن بۆ كۆمەڵگای دیموكراتیو دەرژێنە بەرژەوەندی ئاسایشی نەتەوەییو ئاشتی گشتیو دووركەوتنەوە لە كێشەو شەرەنگێزیو بۆ بەرگری كردن لە تەندروستیو رەوشتو مافو ئازادییەكانی تر، هەروەها نابێت ئەم مافانە لەوانە قەدەغەبكرێن كە ئەندامن لە هێزی سەربازیو پۆلیسو بەرێوەبردنی وڵات.

بەڵام پاش ئەنجامدانی چەند گۆرانكارییەكی گرنگ، دوای گفتوگۆیەكی زۆر، دادگا رایگەیاند كەراگرتنی پارتی سۆسیالیست پێچەوانەی ئامانجەكانی كۆمەڵگەی دیموكراتییە بەڵكو پێویستی پێی نییە، بەپێی ئەم دەستكەوتەش دەكرێت بوترێت، كەپێشێلكردنی بەندی یانزەی (ECHR) ئەنجام دراوە.

لەهەردوو كێشەی پارتی شیوعی[٤٧] و پارتی سۆسیالیستی توركیدا[٤٨]، (ECHR) رایگەیاند كەناكرێت پارتە سیاسییەكان رابگیرێن بەهۆی لایەنگیریان بۆ حوكمی ئۆتۆنۆمی كوردەكان لەدەوڵەتێكی فیدراڵیدا. یان بەواتایەكی تر ناكرێت كەسانێك لەگفتوگۆ سیاسییەكان دووربخرێنەوە بەهۆی راوبۆچوونی پێچەوانەیان یان لەبەر پشتگیری كردنیان لەكەمینەیەك یان بۆچونێك كەپێچەوانەی

[٤٧] پارتی شیوعی توركیو ئەوانی تر ف. توركیا ،ECHR راپۆرتی ژمارە راپۆرتی ژمارە ١٣٩٢/٩٢(٣٠ كانونی دووەم ١٩٩٨)

[٤٨] پارتی شیوعی توركیو ئەوانی ترف. توركیا، ECHR . ا . ١٩٩٨ لاپەرە ٧–٥٥ .

بۆچونی حکومەتی ئێستای وڵات بێت. بەو شێوەیە، لەکێشەی ڕێکخراوی یەکێتی مەقدۆنیدا لەندەن ف. بولگاریا)[49].

هەروەها دادگا ڕایگەیاند کەناکرێت ئەو کۆمەڵانەی داوای بەرپاکردنی حوکمی ئۆتۆنۆمی یان جیابونەوە دەکەن دوور بخرێنەوە لەناوەندە سیاسییەکانی ئەو وڵاتە.

لەکێشەی پارتی (رفاه) ، ئەربەکان‌و کازان‌و تاکول، ف. تورکیا دا[50]، دادگا هیچ جۆرە پێشێلکردنێکی لە(ECHR) ەوە بەدی نەکرد سەبارەت بەهەڵوەشاندنی ئەو پارتە هەروەها دادگا ئەوەشی ڕاگەیاند کەدەکرێت ئەو سزایانەی سەپێنراون بەسەر حیزبی (رفاه)و سەرکردەکانیدا، بکرێنە خاڵی بەیەکگەیشتنی پێویستی ئەو گروپانەی فشارەکە بەرگری لەدیموکراسیەت دەکەن.

لێکدانەوەی چەندین مانا بۆ عەلمانیەت، سەرکردەکانی حیزب نیازمەندیی خۆیان هەر لەسەرەتای پاساودان بەراگەیاندن بۆ دامەزراندنی سیستمێکی یاسایی فرەیی دامەزراو لەسەر جیاوازیی بۆچوون‌و ئایین و چەسپاندنی شەریعەتی ئیسلامی.

ئەمە ئەو سیستمە یاساییە بوو کەبە روونی دژەوانە بوو لەگەڵ هەندێ بەهاوبنەمای (ECHR)دا ، هەروەها لەروی سەرچاوەی هێزو چۆنیەتی خۆپاراستنیانەوە، هەمیشە جێگەی گومان بوون.

وەك دان نانێکیش بەئاسۆ بەرتەسکەکانی بڕیاری تایبەت بەهەڵوەشاندنەوەی حیزبە سیاسیەکان‌و دانانی فرەیی فیکریی‌و حیزبی وەك توخمێکی گرنگی دیموکراسیەت، دادگا ڕایگەیاند، کەدەوڵەتان بەبەهانەی جۆراوجۆر دەتوانن ڕێگە لەجێبەجێبوونی ئەو جۆرە بەرنامە سیاسیانە بگرن، پێش ئەوەی بگەنە بڕیاری سەربەخۆی خۆیان، کەلەوانەیە ئاشتی کۆمەڵگای مەدەنی‌و سیستمی دیموکراسی وڵات بخەنە مەترسییەوە.

---

[49] پارتی سوسیالیستی‌و ئەوانی تر ف. تورکیا ، ECHR ڕاپۆرتی III –١٩٩٨ لاپەرە ٤٧ . ستانکوف‌و ڕێکخراوی یەکێتی مەقدونیا I لندن ف. بولگاریا ECHR ، دادگا /بە مێژووی ٢/ئۆکتۆبەر /٢٠٠١ لاپەرە ٩٧.

[50] پارتی رەفاه، ئەربەکان ، کازانو تاکدال ف. تورکیا، ڕاپۆرتی ژمارە ٩٨/٤١٣٤٠ لە (٣١/تەموز/٢٠٠١) ٩٨، ٤١٣٤٤ و ٩٨/٤١٣٤٣، ٩٨/٤١٣٤٢.
http://hudoc.echr.coe.int

کێشەی پارتی رەفا هاوڕێکە لەگەڵ ئەو پرەنسیپانەی کەلەناو دەقی مافە نێودەوڵەتیەکانی مرۆڤدا هاتوون، بۆ سنوردارکردنی ئەو چالاکی و جموجۆڵانەی کەکینەو رقەبەرایەتی لەنێوان کۆمەڵە جیاجیاکاندا زیاتر دەکەن[51]. بۆنمونە، (ICCPR) داوای کرد کەپشتیوانیکردنی رەگەز پەرستی نەتەوەیی و رقەبەرایەتیی ئایینی قەدەغە بکرێت،چونکە هانی جیاکاریی و دوژمنایەتی و توندوتیژیی دەدات[52]، هەروەها

[51] .لیژنەی مافی مرۆڤی نەتەوە یەکگرتوەکان روونی کردەوە، کە:
﴿ پێویستە ئەو بەرنامە سیاسی‌یانەی لەسەر بنەمای رەگەزپەرستی‌و تیرۆری بێگانەکانو خۆپەسەندکردنی رەگەزیی.....وهتد دامەزراون وەلا بخرێن، چونکە پێچەوانەی دیموکراسین ﴾ (لیژنەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ مافەکانی مرۆڤ E/CN ، ٤/٢٠٠٠/٤٠) هەروەها کۆمەڵەی گشتیش بە هەمان شێوە هەمان هەڵوێستی هەبوو دژ بەو جۆرە بەرنامانەی کەلەسەر ئەو بنەمایانە دامەزراون، بە تایبەتی رێکخراوی (نازی — نوێ) .
ئەنجامەکانی GA ٥٥،٨٢ پەسەندکرا لە ٢٦ شوبات ٢٠٠١ A/ RES /٥٥/٨٢ لاپەرە ٣ .

[52] بەندی (٢،٢٠) لە رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە سیاسیی‌و مەدەنی‌یەکان.

دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ، چەند جارێك سکاڵای ناپەسەندی لەلایەن رێکخراوە نازییە نوێیەکانەوە پێگەیشتوە[53]،بەو پێیەی کەمافیان لەرادەربڕیندا پێشێلکراوەلە کاتێکدا دادگای ئەوروپی.

جەخت لەسەرئەوە دەکاتەوە، کەدەست نیشانکردنی چوارچێوەی گشتیی سیاسی حیزب، کاری خودی ئەو وڵاتانەیە، لەجیاتی دەستنیشان کردنی ئامانجەکانیان، وەك دەوڵەت.

لەکێشەکەدا، گفتوگۆ لەسەر ناوەرۆکی ئەو سنوورە گشتیانە کرا، کەپێویستە بسەپێنرێن بەسەر مافی پاڵێوراوو پارتە سیاسییەکاندا، ئەوەش کەهەر لەسەرەتاوە باری سەرنج بۆ خۆی رادەکێشێت، بریتییە لەسنوری پرۆسەیەکی هەڵبژاردنی باوەرپێکراو ، وەك سنوری خەرجیکێشانی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن، هەروەها پێداچوونەوەی حساباتی یاسایی حیزب و دەرخستنی سەرچاوەکانی

[53] تەماشای کلیرڤین و هاگنبیك ف. هولندا ژمارەی راپۆرت ٨٣٨٤/٧٨ و ٨٤٠٦/١٨،٧٨ DR ١٨٧ (١٩٧٩).

دارایی و سەرنجدانی ئەوکۆمەڵە گرنگانەی پشتیوانی دەستگیرۆیی چەند پاڵێوراوێکی دیارییکراو دەکەن.

دەشکرێت کەلە سنورێکی دیارییکراودا خەرجیی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن قەبوڵ بکرێت. وەك سەپاندنی سزای دارایی بەسەر چەند پێشێلکارییەکی دیاریکراودا .

لەکێشەی (بیری – بلوك)دا لەفەرەنسا[٥٤].دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ هیچ پێشێلکردنێکی رەچاو نەکرد بۆ (ECHR) ،

لەکاتێکدا چەند سزایەکی ئابوری لەسەر چەند پاڵێوراوێکی فەرەنسی دانرابوو، بەهۆی لادانیان لەو سنورە یاساییانەی کەلەلایەن یاسای فەرەنسییەوە دانرابوون.

ز- هۆکانی راگەیاندن و بەرگریکردن لەئازادی گوتن و رادەربڕین و هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:

ئەم بەشە باس لەهۆکارەکانی راگەیاندن و بەرگریکردن لەئازادی گوتەو رادەبربڕین دەکات لەهەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا.

زانستی یاسای هاوچەرخ بەشێوازێکی زیاتر لەگەڵ ناوچە پێشینەکاندا مامەڵە دەکات پاشان پاشینەکان، لەگەڵ ئەوەشدا هەروەکو لەراپۆرتی چاودێری هەڵبژاردنی مەیدانی واقیعدا هاتووە، کەلەلایەن رێکخراوی نێودەوڵەتییەوە وەرگێردراوە، کە:

(هەموو پاڵێوراو و پارتێکی سیاسی، مافی بەکارهێنانی کەمترین رادەی هۆیەکانی راگەیاندنیان هەیە بەشێوازێکی یەکسان و پاك، بەمەبەستی باشتر گەیشتن بەئاواتەکانی گەل لەهەڵبژاردندا.)

گرنگی هۆکارەکانی راگەیاندن لەبڕگەی ٨ و ٧ ی راپۆرتی کۆبنهاگندا هاتووەو دەڵێت :-

((دەبێت کۆسپەکانی بەردەم بەکارهێنانی هۆکانی راگەیاندن لابرێن، لەسەر بنەمای بێلایەنیی و بەرامبەر بەهەموو کۆمەڵ و پارتە

---

[٥٤] . تەماشای حیزبی شیوعی تورکی و ئەوانی تر ف. تورکیا، راپۆرتی ECHR 1998-I لاپەڕە ٥٨.
.بیری – بلوك ف. فەرەنسا . راپۆرتی ژمارە ٩٣٨/٧٣٢/١٩٩٦/١٢٠ لە (٢١/ئۆکتۆبەر/٢٠٠١)
http://hudoc.echr.coe.int

سیاسییەکانو حەزە تاکەکەسیەکان بۆ بەشداریکردن لەپرۆسەی هەڵبژاردندا))

لەسەر رۆشنایی ئەم پرەنسیپەو شارەزایی مەیدانی لەچاودێری کردنی هەڵبژاردنەکانو پێوەرە نێودەوڵەتیەکاندا دەبێت هەموو پاڵێوراوانو پارتە سیاسییەکان دەرفەتی پێویستیان بۆ بەکارهێنانی هۆکارەکانی راگەیاندن هەبێت. بۆئەوەی دەنگدەر خاوەن زانیاری تەواو بێت سەبارەت بەراوبۆچوونو بەرنامە و پێشنیارو پێکەوە گونجانی هەڵبژاردن، ئازادیی گوتەو رادەربڕین دەکەوێتە ژێر فشاری هەندێك پێوەری قەزاییەوە، بەتایبەتی لەکاتی رەخنەگرتنی پاڵێوراوەکاندا، ئەمەش لەنێو هەڵمەتەکانی هەڵبژاردنو کاری سیاسیدا گرنگەو یاساکانی نێودادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ جەخت لەسەر ئەو خاڵە دەکەنەوە.

لەکێشەی (اوبر جیلیك)ی (ف. ئوسترالیا)[55] دادگا رایگەیاند کەئەوانەی

[55] اوبرجیلیك ف. ئوسترالیا ژمارە ٨٥٢/٦٦٦/١٩٩٦/٤٧ لە ٢٥/حوزەیران/١٩٩٧
http://hudoc.echr.coe.int

دەعوا(سکاڵا)یان پێشکەشکردووە تووشی سوکایەتیپێکردنی سیاسی نابەجێ بوونو بەندی دەیەمی (ECHR) یش پێشێلکراوە. دادگاش لەم دۆزەدا بەپێی بڕگەی دووەمی بەندی دەیەمی ئەو رێکەوتننامەیە جەختی کردەوە کەئازادی رادەربڕین پێویستە، نەك تەنها بۆ زانیاریو بیرە باش و پەسەندەکان، بەڵکو بۆ ئەوانەی کەتووشی شڵەژاندنو ترساندنوتۆقاندن دەبن، هەروەها زیاتر لەوەش سەبارەت بەئاستی قابیل بوون، چاوپۆشی دەکرێت لەچالاکی سیاسیو توانای گشتی لەسەر ئاستی تاکەکان وەك ئاماژەو سەرنجیش دادگا وای دانا کەپێویست بوونی ئاشتیگەریی لەهەڵسوکەوتی داوکارانی ئازادیی بیروڕا پیشان نەدراوە. بەهەمان شێوەش، سەبارەت بەکێشەی لویز گۆمێزدا سلیفا ف. پورتوگال[56].

دادگا پێشێلکردنێکی رەچاوکرد بۆ بەندی دەیەمی (ECHR)، بەو پێیەی کەتۆمەتبارەکە

[56] لویز گومێز دا سلیڤا ف. پورتوگال، راپۆرتی ژمارە ٣٧٦٩٨/٩٧ لە ٢٨/سێبتەمبەری ٢٠٠٠
http://hudoc.echr.coe.int

تێیدا بریتی بوو لەبەڕێوەبەری ڕۆژنامەی (بابلیکو).

هەڵبژاردنی پارتێکی سیاسی دیاریکراو بۆ پاڵێوراوەکەی. پاشان داوایان لەسەر کرا بەهەندێك تۆمەتی خوێناوی تۆمەتبار کرد، داوایغەرامەیەکی دارایی و تێووون و قەرەبوی زیانەکانیان لێکرد. داواکارانیش بانگەشەی ئەوەیان کرد گوایە مافیان لەئازادی ڕادەربڕیندا پێچەوانەی بەندی (١٠)ی (ECHR)ەوە پێشێلکراوە. سەرباری ڕۆژنامەگەریی و توند پێلێداگرتن و ڕەخنەی گاڵتەجاڕی و ڕووداوە سیاسیە گشتیەکان،ئازادی ڕادەربڕین مەسەلەیەکی بنەڕەتییە. بۆیە دادگا ڕایگەیاند کەناو زڕاندنی سیاسییانەی کەسێتییەکان کارێکی سەرەڕۆییە لەژیانی سیاسسی و جەدەلی ئازادانەدا، لەوانەشە هەندێ جار ڕۆژنامەنووسان پەنا بۆ زیادەڕۆیی و بگرە هەڕەشەش بەرن. لەپاڵ ئەوەشدا کەئەو سزایەی بەسەریاندا دەسەپێنرێت شتێکی لاوەکییە.

لەگەڵ ئەوەشدا داواکاران زۆر بەتوندی تاوانبارکراون بەشێوەیەك کەلەگەڵ ئامانجە یاساییە پەیڕەو کراوەکاندا ناگونجێت.

لەکێشەی باومان ف. مەملەکەتی یەکگرتوودا [٥٧]، دادگا پێشێلکردنێکی بۆ بەندی دەیەم لە(ECHR) بەدی کرد. خاتوو باومان بڵاوکراوەیەکی لەماوەیەکی کورتداپێش هەڵبژاردنی پەرلەمانی بڵاوکردەوە، بەناوی یاساوە هێرشی کرایە سەر بەبیانووی خەرج کردنی زیاتر لەپێنج پاوەنی استرلینی لەلایەن کەسانی نایاساییەوە لەکاتی هەڵبژاردنەکەدا، بەمەبەستی گواستنەوەی زانیاری بۆ دەنگدەران و سەرخستنی یەکێك لەپالێوراوەکان.

خاتوو (باومان)یش ڕایگەیاند بەپێی بەندی دەیەمی (ECHR) کەوا مافی ئازادی ڕادەربڕینی پێشێلکراوە. لەکاتێکدا کەیاسا بەتەواوەتی مافی ڕادەبربڕینی ئەوی زەوت

---

[٥٧] باومان ف. مەملەکەتی یەکگرتوو، ڕاپۆرتی ژمارە ٩٦١/٧٦٠/١٩٩٦/١٤١ لە ١٩/شوباتی/١٩٩٨
http://hudoc.echr.coe.int

نەکردووە،بەڵکو داوای سنووردارکردنی خەرجییەکانی لێکرد لەکاتی هەڵبژاردنەکەدا،دادگاش بڕیاری قەدەغە کردنی خەرجکردنی پارەیدا بۆ فشار خستنە سەر دەنگەکان، داداگا ئەوەشی رەچاوکرد کەدانی هەر بڕی پارەیەك بۆ تەنگەتاوکردن یان فشار خستنە سەر ئازادی بیروڕا دەربڕین قەدەغەیە ئەمەش بوو کەراستەوخۆ کاری کردە سەر خاتوو باومان.

دادگا سەیری کرد کەیاسا کۆسپێکی تەواوی لەبەردەم بڵاوکراوەکەی خاتوو باوماندا داناوە، ئەو بڵاوکراوەیەی کەهەندێ زانیاری تێدابوو، لەوانە بوو ملەجە رێی دەنگدەرەکان بکات بۆ پێشخستنی پاڵێوراوێکی دیاریکراو, داداگا ئەوەی هەڵێنجاند کەتەنگەتاوکردن و فشاری پرسیارەکان لەگەڵ ئامانجە پەیڕەو کراوەکاندا ناگونجێن و بەم پێیەش پێشێلکاریی لەبەندی دەیەمی (ECHR)دا روویداوە.

لەکێشەی ئەنکال ف. تورکیا [٥٨]، دیسانەوە باس لەبەندی دەیەم کرایەوە، جارێکی تر دۆزی (ئەنکال) بەپێی یاسای تورکیی وروژێنرایەوە لەبەرئەوەی بابەتێکی بڵاوکردبووەوە لەسەر هاندانی گەل بۆ رکەبەرێتی حکومەت، ئەنجامدانی کاری تاوانکاریی، بڵاوکراوەکەش رەخنەی لەو پێوەرانە گرت کەگیراونەتەبەر لەلایەن دەسەڵاتە ناوخۆییەکانەوە بەرامبەر بەبازرگانی نایاسایی و چادرگەی سواڵکەران.بۆیە ناوبراو رایگەیاند، کەئەم کارە پێشێل کردنی بەندی دەیەمی (ECHR) ە. بەڵام دادگا بڕیاریدا کەهەڵوێستەکانی ناوبراو لەگەڵ ئامانجە پەیڕەو کراوەکاندا گونجاونین و بۆ کۆمەڵەی دیموکراتی ناشێن. بەم پێیە دادگا هەستی کرد کەکەلێنێك لەبەندی دەیەمی (ECHR)دا هەیە.

ح- دەنگدانی نهێنی:

---

[٥٨] ئەنکال ف.تورکیا ، راپۆرتی ژمارە ٤١/١٩٩٧/٨٢٥/١٠٣١ لە ٩ ی حوزەیران ١٩٩٨.

پێویستە سیستمی هەڵبژاردن دەنگەکان ڕێکبخات، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەستە بەدانانی ئەو یاسایانەی کەنهێنی دەنگدانەکە دەپارێزن، ئەمەش بەرنامەیەکی دەوێت بۆ چاپکردنی پسوڵەکان‌و فرێدانی بۆ ناو سندوقی دەنگدان‌و پاشان بەرنامەی ژماردنی دەنگەکان.

جگە لەمانەش پێویستی بەچەند یاسایەك هەیە بۆ بنکەکانی دەنگدان‌و پسوڵەی دەنگدانی تایبەت بەهەموو ئەوانەی توانای ئامادەبونیان نییە لەبنکەکانی هەڵبژاردندا. هەروەها پێویستە بەرنامەی تر هەبێت بۆ جیاکردنەوەی ئەوانەی کەمافی دەنگدانیان هەیە لەوانەی کەمافیان نییە، هەروەها پێویستە کەبەرنامەی هەڵبژاردنەکە باس لەشوێن‌و کاتی ڕاگەیاندنی براوەکان بکات، هەروەها پێویستە سیستمەکە خۆی بۆ ئەو کاتە سازبکات کەسەرکەوتوویی کارەکە لەدەست نەدات یان نەیدۆڕێنێت.

پاشان باسی گرنگیی ئەنجامدانی دەنگدانی نهێنی لەبڕگەکانی ٣،٧ ی ڕاپۆرتی کۆبنهاگن کرد کەدەڵێت: (دەبێت وڵاتانی ئەندام ئەنجامدانی دەنگدان بەشێوەی نهێنی یان بەشێوەیەکی هاوشێوەو ئازاد مسۆگەر بکەن‌و ژماردنی دەنگەکانیش بەو پەڕی ئەمانەتەوە ئەنجام بدەن).

لەگەڵ ئەوەشدا کەئەوە وەسفێکی زاتیی (خودی) هێنایە کایەوە، چونکە لەوانەیە بەشێکی ڕێوشوێنەکانی هەڵبژاردن. باشتر لەکەسێکی تر هەست بەو پابەندییە، واتە بەناساندنی پاڵێوراو بەدەنگدەرەکان. بەراستی ناتەواویی هەیە لەزانیاری یاسادا سەبارەت بەڕێوشوێنی دەنگدانی نهێنی، چونکە زۆر سەرەتاییە، بەپێی سروشتی تەکنۆلۆژیا.

هەر ئەمەیە کەپێویستە ڕاست بکرێتەوە لەکاتی جێبەجێکردند ، ئەمەش لەبەشی (IV) ی ئەم کتێبەدا باسکراوە. [٥٩]

ئەنجامە باشەکانی ئەو ناوچانەی کەشێوازی دەنگدانی نهێنییان بەکارهێناوە، دەکرێتەوە بۆ بەکارهێنانی سیستمی کۆمپیوتەریی.

---

[٥٩] . دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ بە کورتیی ڕایگەیاند، کە بەنیازە ئەنجامەکانی دەنگدانی ناو بەندیخانەکان کورت بکاتەوە.

هەندێك وڵات سیستەمی تازەتر بەكاردێنێت، وەك ئینتەرنێت و تەلەفون و نامە نوسراوەكان.

لەجیهانی پێشكەوتوی تەكنۆلۆژیادا خەمی یەكەم گرنگی پاراستنی ئاسایشی زانیارییەكانە لەهەر سیستەمێكی ئەلەكترۆنیدا، هەروەها خەمی سیستەمەكەیە لەهەردوو بواری زانیاری چاپكراوی سەركاغەزو خەزن كراوی ناو كۆمپیوتەر، كەپێویستە لەكاتی لەكاركەوتنی ئامێرەكاندا، ئەم كارەبكات.

خەمێكی تر بڵاوكردنەوەی ئارامی گشتییە كەپەیوەستە بەنهێنی و پاراستنی ئەنجامەكان و نەخشەدانان بۆ دەنگدانی نهێنی بەشێوەیەك لایەنگرتنی تێدا نەبێت و دانانی سیستمێك كەدەنگدەران تیایدا بتوانن متمانە بەدەنگەكانی خۆیان بدەن و هەڵەكانیان راست بكەنەوە لەكاتی دەنگداندا، لەگەڵ پاراستنی نهێنی زانیاریەكانیاندا.

هەروەها گۆڕینی سیستەمی ناردن و گێڕانەوەی زانیارییەكانی (Back-up) بەشێوەیەكی وابێت كەلەكاتی بونی هەر هەڵەیەك لەو سیستەمە ئەلەكترۆنیەدا چاری دەنگەكان لەسەر كاغەز ئاسایی و كاغەزی دەنگدان بكات. ئەم سیستەمە ئەوە دەستەبەردەكات كەسیستەمە كەهەستێ بەو وردبینی و دیاریكردنی شوێنی هەڵەكان. لەم رۆژگارەشدا مامەڵەی زیاتر لەگەڵ شیكاری و ئەزموونەكاندا دەكرێت، بۆ دیاریكردنی توانایی ئەو سیستمانە.

گ- چاودێری هەڵبژاردن:

دەبێت سیستمی هەڵبژاردن چەند پێوەرێك دابنێت بۆ چاودێری كردنی هەڵبژاردن لەرێی چەند چاودێرێكی بێگانەو خۆماڵییەوە (لایەنگرو بێلایەن) و نوێنەری راگەیاندن و پارتە سیاسییەكان و پاڵێوراوەكان، بەمەبەستی پاراستنی سەرجەم پرۆسەی هەڵبژاردنەكە.

هەروەها پێویستە ئەو كەسانەش دەست نیشان بكرێن و چاودێرەكان(بێگانەو خۆماڵی) هەمان مافی ئەوانی تریان هەبێت.

گرنگی چاودێری كردنی هەڵبژاردن لەبڕگەی هەشتەمی راپۆرتی كوبنهاگندا هاتووە، كەباس لەرێپێدانی هاتنە ناوەوەی چاودێرە بێگانەكان دەكات بۆ پشتگیری هەڵبژاردنی وڵاتانی ئەندام. بەمشێوەیەو هەروەكو لەراپۆرتی چاودێری هەڵبژاردندا كەرێكخراوە

نێودەوڵەتیەکان وەریانگێراوە دەرکەوت کەهەندێك سیستم هەیە پشتیان پێ دەبەسترێت و هەندێکی تر بەپێچەوانەوە، ئەمەش لەبەشی (IV)دا باس دەکرێت.

ی – میکانیزمی سکالاّکردن و چارەسەرکردنی کێشەکان :

پێویستە سیستمی هەڵبژاردن چەند میکانیزمێکی کاریگەر دابنێت بۆ بەدی هێنانی مافی هەڵبژاردن، چونکە بەرگریکردن لەمافی هەڵبژاردن توخمێکی بنەرەتیە بۆ سیستمی هەڵبژاردنی دیموکراسیانە، بەمشێوەیە پێویستە، سیستمی هەڵبژاردن کاربکات بۆ دارشتنی کۆمەڵە یاسایەك کەبەرگری لەمافەکانی دەنگدەر بکات.

لە کێشەی (اوانزۆك) بولندا ژمارە ٢٥١٩٦/٩٤ لە(١٥نوفمبر٢٠٠١) داداگا چەند گومانێکی لەسەر ئەنجامدانی مافی هەڵبژاردنی پەرلەمانی دانا سەبارەت بەو بەندکراوانەی کەکێشەی ئاساییان هەبووە، ناکرێت داوایان لێ بکرێت کەدوورنەکەونەوە لەپاسەوانەکانیان بۆ ئەوەی دەنگ بدەن بەڵکو دەبێت چارەسەر بۆ ئەم جۆرە کێشانە بدۆزرێتەوە.

پێویستە چەند میکانیزمێك دابنرێت بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانی هەڵبژاردن و بەرگریکردن لەمافی دەنگدەران. بۆ نمونە لەکێشە (بۆلکازینۆدا) (ف. لاتفیا) ، دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ ، بۆی دەرکەوت کەرێگەدان بەخۆپالاّوتنی خاتوو بولکازینۆ هەڵەیەك بوو لەکاتی نەبوونی رێنمایی یاسایی تەواودا رووی‌دا.

هەروەها بەروونی باسی لەبنەماکانی مافی مرۆڤ کردووە لەبەشی دووەمی ئەم رووپەڕەدا. ناوەرۆکی ئەو رێوشوێنانەی کەپێویستە هەبن بۆ بەرگریکردن لەمافەکانی دەنگدەران.[60] بەگشتی ئەو مافانە بریتین لە:

* مافی خستنە روی بەڵگەکان بۆ پشتیوانی سکالاّکان.

* مافی گوێگرتنی گشتی لەسکالاّکان.

* مافی دەست خستنە ناوی دادگا بێلایەنەکان بۆ بڕیاردان لەسەر سکالاّکان .

---

[60] تەماشای هەردوو بەندی ٨،١٠ بکە لە (UDHR)، بەندەکانی ١٤،١٥،١٦ لە (ICCPR)، و بەندەکانی ٦،١٣،١٧ لە (ECHR) و بڕگەکانی ٥،٩ و ٥و١٢ لە (OSCE) ١٩٩١ راپۆرتی مۆسکۆ.

* مافی بەدواداچونی هێمنانەی سکاڵاکان.
* مافی گرتنەبەری چارەسەریو ڕێگە چارەی کاریگەر.
* مافی گەیشتن بەچارەسەری خێرا بۆ کێشەکان.
* مافی دوبارەکردنەوەی لێکۆڵینەوەکان لەدادگادا، گەر چارەسەرەکان وەرنەگیران.
ئەمانە ئەو مافە سەرەکییانەن کەدەبێت لەهەموو پرۆسەیەکی هەڵبژاردندا ڕێزیان لێبگیرێت.

چوارەم – باشترین پیادەکردن:

ئەم بەشە باس لەباشترین ڕێنماییەکانی سیستمی هەڵبژاردن دەکات لەیاسای نێودەوڵەتیداو باگراوندی مافە نێودەوڵەتییەکانی مرۆڤ بۆ هەڵبژاردنی دیموکراتی.

١– سیستمی هەڵبژاردن:

بەرنامەی هەڵبژاردن:

پەسەندکردنی هەر وڵاتێك بۆ سیستمی هەڵبژاردنی تایبەت بەخۆی، بەرنامەیەکی بێلایەنی بۆ دەستەبەر دەکاتو گوزارش لەخۆدانی گەلی بۆ دابین دەکات لەناوەندی هەر پرۆسەیەکی هەڵبژاردنی خولیو ڕەسەنەوە کەمامەڵە لەسەر بنەمای یەکانگیریو یەکسانی بکات لەمافی دەنگدانی نهێنیدا، کەئەمە مافێکەو پێویستە ڕێزی لێبگیرێت.

دەزگا هەڵبژێرراوەکان:

باشترین شێوازی کارکردن پێویستی بەهەڵبژاردنی ڕاستەوخۆی ئەم دەزگا یاساییانەی خوارەوە هەیە:
* بەلای کەمەوە یەك ئەنجومەنی پەرلەمانی نیشتمانی یەکگرتوو.
* پەیکەرەکانی دەسەڵاتی یاسایی هەرێم.
* پەیکەرکانی دەسەڵاتی یاسایی خۆماڵی.
* هەر پەیکەرێکی پێویستی تر بۆ پرۆژەیەکی یاسایی، بەمەبەستی پێکهێنانی بەشێك لەدەستەی یاسادانان.

٢– دابەشکردن:

پێویستە یەکەکانی هەڵبژاردن (بەشەکانی هەڵبژاردن) بەشێوەیەك دابڕێژین کەباری یەکسانی نێوان دەنگدەران بپارێزێت، کەبەردی بناغەی هەر هەڵبژاردنێکی دیموکراسیانەیە، ئەمەش مانای بەهەند

وەرنەگرتنی بەرژەوەندیو خێری دەنگدەران ناگەیەنێت، بەڵکو ناوەڕۆکەکەی تازەترین سنوری کارگێری تێدایە، لەبەرئەوە[61] پێویستە کەیەکە کارگێرییەکان بەپێی هێڵەکانی ئەم رەنووسەی خوارەوە دابرێژرێن:

١- دەبێت هەڵبژاردنەکە بەشێوەیەکی خولی دابرێژرێت بۆ دەستەبەرکردنی پشتگوێ نەخستنی یەکسانی نێوان دەنگدەران بەپێی ئاڵو وێری ناوچەی دانیشتوانەکان.

٢- پێویستە بەشداریکردنی تەواو هەبێت لەپرۆژەی دەستنیشانکردنی سنورەکاندا.

٣- پێویستە کارکردن بۆ لانەدان لەسەر چوارچێووەی دانیشتوان بۆ یەکەکانی هەڵبژاردن تا کەمترین پلەی بەردەست.

٤- پێویستە پێداچونەوەیەکی تەواو بکرێت لەهەموو قۆناغە پێشکەوتووەکانی هەڵبژاردندا،بۆ کەمردنەوەی ئاسەواری سنورە تازە دروستکراوەکان بەسە ر دەرەنجامی هەڵبژاردنەکانەوەو دورکەوتنەوە لەنائارامیو شڵەژانو سەرسامیو نائومێدی دەنگدەر.

[61] هەڵبژاردنی مەکتەبی تەنفیزی بەم رێنیشاندەرە ناکرێتو وەڵامی پرسیارەکان نەداتەوە.

٣/ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن:

هەڵبژاردنە دیموکراسییەکان دەخوازن کەپەیکەرو لیژنەکان سەربەخۆو بێلایەن بن، ئەمەش ئەو پانتاییە رەخنەییەیە کەمیکانیزمی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن دایدەرێژێتو بڕیارێکی لەسەر دەردەکات کەئاراستەی ئەنجامەکانی هەڵبژاردنیش بکات. دەستەی کارگێری شێوکارێکی یاسایی دامەزراوە، کەپێویستە لیژنەیەکی هەڵبژاردنی مەرکەزی تێدابێت، لەگەڵ لیژنە فەرعییەکانی تر کەسەرپەرشتی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی بنکەکانی دەنگدان دەکەن.

پێویستە لیژنەیەکی کارگێری فەرعی هەبێت بۆ هەڵبژاردن لەیەکەکانی هەڵبژاردندا (بەشەکانی هەڵبژاردن) لەوێدا ئەندامی دەستەی یاسادانان هەڵدەبژێردرێت.

پێویستی بەلیژنەکانی هەڵبژاردنی ناوەندی، بەپێی سیستەمی هەڵبژاردنو هۆکارە جوگرافیو دیموگرافییەکانی سەر بەووڵاتە دیاری دەکرێت.

پێوستە کەمترین ئاستی پەیکەری لیژنەی هەڵبژاردن لەیەکەکانی هەڵبژاردندا خۆی ببینێتەوە کەپرۆسەی هەڵبژاردنەکەی تێدا ئەنجام دەدرێت.

شایەنی باسە کەپێویستە باسی پەیوەندی نێوان لیژنەکانی هەڵبژاردنی مەرکەزیو نزمترین لیژنەی هەڵبژاردنو هەروەها پەیوەندی نێوان لیژنەکانی هەڵبژاردنو بەرپرسانی دەسەڵاتی حکومەتی بکرێت.

لەهەر کوێیەك بێت هەموو ئەو پسپۆرو لێزانو شارەزایانەی سیستمەکانی هەڵبژاردن لەهەر وڵاتێك بن بەکاربهێنرێت بۆ بەرێوەبردنی هەڵبژاردنەکە.

دەبێت لیژنەی مەرکەزی هەڵبژاردن لەسەر چەند بنەمایەکی پتەو دابمەزرێت نەك بۆ کاتێکی دیاری کراوی پێش هەڵبژاردنەکە.

ئەمەش ئەو راستییە دەگەیەنێت، کەلیژنەی مەرکەزی هەڵبژاردن دەبێت هەمیشە لەگەشەپێدانی لیستەکانی دەنگداندا بێتو چەند چالاکییەکی تر بگرێتەبەر بۆ پێشخستنی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە.

دەکرێت لیژنە فەرعییەکانی هەڵبژاردن کاتی بنو پێش پرۆسەکە بەماوەیەك دابمەزرێن. بەڵام دەبێت هەڵبژاردنی ئەندامانی لیژنەکانی هەڵبژاردن بێلایەنو کراوەو بێگەرد بن.

دەبێت بەرێوەبەری هەڵبژاردنەکە زامنی راستەقینەی ئەم خاڵانە بێت:

مووچەخۆران لەهەڵبژاردندا بەرپرسن لەبارەی هەڵبژاردنەوە کەمەشقیان پێکراوە لەسەری، ئەمەش مەشقو جێبەجێ کردنو ئامادەسازی یاسا دەگرێتەوە، هەتا ئەو کارمەندو مووچە خۆرانە بەباشترین شێوە ئەرکەکانیان جێبەجێ بکەن.

* هەڵسوکەوتی میانەرەوی کارمەندانی هەڵبژاردن.

* دانانی رێوشوێنی شلگیرانە بۆ هەڵبژاردنەکەو راگەیاندنی بەدەنگدەرەکان.

* رۆشنبیرکردنیو فێرکردنی دەنگدەران سەبارەت بەو ئیشانەی پەیوەندییان

بەپرۆسەی هەڵبژاردن و پاڵێوراوان و پارتە سیاسییەکانەوە هەیە.

*** ناونووسکردنی دەنگدەرەکان و پاراستنی ناوە تازەکان.**

*** پاراستنی پاکیی دەنگدانەکە لەرێی چەند پێوەرێکی تایبەتەوە بۆ قەدەغەکردنی فرت و فێڵی دەنگە نایاساییەکان.**

*** پاراستنی پاکیی هەڵبژاردنەکە لەجیاکردنەوەو پۆلێنکردنی دەنگەکاندا.**

*** پاراستنی پاکیی و وردیی ئەنجامە کۆتاییەکانی هەڵبژاردن.**

٤- مافەکانی دەنگدان و ناونووسکردنی دەنگدەران:-[٦٢]

**** یەکسانی وگشتگیری یەکسان:***

دەبێت مافی دەنگدانی گشتگیرو یەکسان دابین بکرێت بۆ ئەوانەی تەمەنیان لەسەروو

[٦٢] تەماشای رێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بکە بۆ مافەکانی منداڵ، بەندی یەکەم G.A. ٢٥/٤٤ پاشکۆی ٤٤ U.N GAOR. ژمارە (٤٩) لە ١٦٧ راپۆرتی نەتەوە یەکگرتووەکانی أ/٤٩/٤٤ (١٩٨٩).

(١٨) ساڵەوەیە. چونکە لەبنەماکانی مافە سیاسییەکاندا هاتووە، کەهەموو کەسێك لەدوای ئەم تەمەنەوە دەبێتە خاوەن مافی سیاسی[٦٣].

**** جیاوازی نەکردن:***

هەموو کەسێك مافی دەنگدان و ئەنجامدانی پرۆسەی هەڵبژاردنی هەیە بەبێ جیاوازی و لەسەر بنەمای یەکسانی مامەڵەکردن لەبەردەم یاسادا. ئەمەش جیانەکردنەوەی دەنگدەرانی دەوێت لەرووی رووکەش و رەنگ و زمان و ئایین و سیاسەت و بیروباوەڕی تر و رەگەز و بنەوانی کۆمەڵایەتی و سەندیکاو کەمینە نەتەوایەتییەکان و شوێنی لەدایکبوون لێهاتن و.. ..وهتد.

**** توێژینەوەو لێکۆڵینەوە لەسەر هەر شتێك کەتەنگەتاویی بۆ سەر مافی دەنگدان دروست بکات.***

[٦٣] . رێکەوتننامەی ژمارە ١٠٨ بۆ بەرگری کردن لە تاکەکان لەگەڵ رەچاوکردنی کارە ئوتوماتێکییانەی کەلەسەر زانیارییە تایبەتەکان دەکرێن. هەروەها تەماشای بەندی ٨ی ECHR بکە کە یاس لە مافی وازهێنان دەکات.

** ناونوسکردنی دەنگدەران :*

مافی هەڵبژاردن چەند بەهایەکی تایبەتی هەیە وەك چۆنێتی دەنگدان‌و رادەی هەڵەکردن لەدەرخستنی ئەنجامەکاندا. بۆیە پێویستە کەری‌و شوێنی هەڵبژاردنی هەبێت‌و هاوکات زەمانەتی وردی‌و پتەوی کارەکە بکات بۆ رێگە گرتن لەدیاردەی فێڵ لەهەڵبژاردنەکاندا. هەروەها شێوازی دانانی شایستەیەتی هەڵبژاردنی تێدابێت بەشێوەیەك پرۆسەکە بەتەواوەتی روون بکاتەوە لەژێر ملکەچی بڕیارە هەرەمەکیەکاندا نەبێت‌و بەشێوازێکی بابەتی چاودێری بکرێت، رونکاریش دەخوازێت کەتۆماری دەنگدەران بەشێوەی دۆسیەی گشتی بێت‌و بۆ وردبینی‌و پشکنین بشێت، بێ هیچ کێشەیەك لەلایەن دەنگ دەرانەوە لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت کەهاوسەنگیەك بکرێت لەنێوان پێداویستی تۆمارە گشتیەکان لەبەرامبەر زەمانەتی جێبەجێکردنی پرەنسیپەکانی پاراستنی زانیاریەکان دا.

نابێت تەنها ئەو گۆرانکارییانەی کەلە لیستەکانی ناوەکاندا دەکرێت لەقۆناغی پێش هەڵبژاردندا قەدەغە بکرێن، بەڵکو دەبێت بەدرێژایی کات بەردەوام بێت جگە لەحاڵەتی لێبوونەوەی ریزبەندی پێشتری قۆناغی پێش هەڵبژاردن. نابێت کەسێك تەنها خۆی پەسەندبکات بەڵکو هەموان دەتوانن هەموان پەسەند بکەن، یان رەخنەو کەموکورتییان لێ بدۆزنەوەو بەرپرسیاربن بەرامبەر ئەم کارەیان.

٥- پەروەردەی مەدەنی‌و زانیاری دەنگدەر:

باشترین شێوازی پیادەکردنی هەڵبژاردن دەخوازێت ، کەدەسەلات . هەستێ بەئاگادارکردنەوەی دەنگدەران سەبارەت بەپرۆسەی هەڵبژاردن‌و هەڵگرتنی ری‌و شوێنی پێویست بۆ هۆشیارکردنی دەنگدەر پێش دەستپێکردنی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە.

دەبێت دەستەی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکەش ئەم زانیاریانە ناوبەناو ئامادەبکات لەسەر:

١- پاڵێوراوو پارتە سیاسییەکان.

٢- رێوشوێنەکانی هەڵبژاردن.

٣- رێوشوێنەکانی بەرگریکردن لەمافەکانی دەنگدەران.

دەبێت ئەم زانیارییانە بەزمانی کەمینە نەتەوەییەکان ئامادەبکرێن، لەو ناوچە

جوگرافییانــەی کەتێیــدا نیشــتەجێ بــوون، لــەرێی هۆکــارە گونجاوەکــانی راگەیاندنــەوە بەمەبەستی گەیشتن پێیان.

٦–پــاڵێوراوانو پارتــە سیاســـییەکانو تێچوونی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن:

** یەکسانی مامەڵە کردن لەبەردەم یاسادا:*

باشــترین شــێوازی هەڵبــژاردن دەخوازێــت کەپارتــە سیاســیو پاڵێوراوەکــان لەســەر بنەماکانی یەکسانی لەبەردەم یاسادا مامەڵەو کێبڕکێکــەیان ئــەنجام بــدەن، دەبێــت یاســاش بــوار بــدات بەجوڵانــەوەی پارتــە سیاسیەکانو پــاڵێوراوانی هەڵبژاردنەکــە. دەبێــت مەکتــەبی پشــکنینی پاڵێوراوەکــان وەك هــەر پــاڵێوراوو پــارتێکی سیاســی ســەربەخۆی تــر سەرپشــك بکرێــت لەکارەکەیــدا. بــەبێ رەچــاوکردنی پەیوەنــدی سیاســـی و لاوازی ئــەو حزبــە چـــوونکە ناکرێــت بەیـــەك چـــاو ســـەیری پاڵێوراوەکان نەکرێت.

** ئامرازەکانی دەنگدانی نهێنی:*

پێویســـتە کەهۆیـــەکانی رەتکردنـــەوەی تۆمارکردن بەپێی کۆمەڵێك پێوەری بابەتییو روونکــاریی یاســایی بێــت، هــەروەها پێویســتە کەگەنجینــەی مــاددیی ئەوەنــدە هــەبێت بــۆ خاوکردنـــــەوەی هـــــەر هەڵســـــوکەوتێکی سەرکەشانە لەلایەن هەر حیزبو پاڵێوراوێکی ســـەربەخۆوە، بەمـــەرجێك نەگاتـــە ئاســـتی رێگــەگرتن لەچــالاکی حیزبــە سیاسییەکانو پاڵێوراوان، ئەمەش بۆ مەبەستی سەرخستنی پرۆســەی دەنگدانــە نهێنییەکەیــەو دەشــێت کــەتوانای لــەخۆگرتنی ئــەو ژمــارە زۆرەی دەنگــــدەرانی هــــەبێتو ژمارەکــــانیش لەسنورێکی ئاساییدابن.

هەروەها پێویستە کەسنوری کۆتایی وەرگرتن یــان وەرنــەگرتنی داواکــاری ناونوســکردن دیــاری بێــت هــەروەها پێویســتە ئــەو رێســاو بنــەما یاســاییانەی بەهۆیــەوە داواکاریــەکان وەرناگیرێن لەسەر بنەمایەکی بابەتی، دیاری بکــرێن ، هــەروەها پێویســتە کەرێگــە بــدرێت بەیاســا تــا خــۆی بــەدوور بگرێــت لەدژەوانــە لاوەکیــەکان لەماوەیــەکی سروشــتیدا دوای رەتدانەوەکــە، هــەروەها وەرنــەگیراویش پــاش وەرنەگیرانەکــــەی مــــافی تێهەڵچــــونەوەو رونکردنــەوەی تــەواوی هــەبێت بــۆ پرۆســەی داواکردنــی پەلــە بــۆ دەور بینینــی دادگــا لەرێگەدانــدا بەئەنجامــدانی دەنگــدانی نهێنــی،

بەشێوەیەك ڕێگە بگرێت لەناونوسکردنی هەڵە.

نابێت بەهیچ شێوەیەك یاری بەئەنجامی ناونووسینەکە بکرێت، چونکە ئاسەواری خراپی لێ دەکەوێتەوە، پاشان زەحمەتەکە بەئاسانی قەناعەت بەپاڵێوراوو پارتە سیاسییەکان بکرێت، سەبارەت بەئەنجامی دەنگدانەکە، هەروەها ڕێگە نادرێت بەئاشکراکردنی ئەنجامی توێژینەوەو ڕونکردنەوەکان، مەگەر لەکاتی پێشێلکردنی تەواوی یاسادا بەپێی ڕێنماییە دیاریکراوەکان.

**** یارمەتی گشتی دارایی پارتە سیاسییەکان و هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن:***

دەبێت یارمەتی گشتی لەسەر بنەماکانی یەکسانی لەمامەڵەکردن لەبەردەم یاسادا دابین بکرێت، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کەپێویستە هەموو پارتە سیاسییەکان و پاڵێوراوەکان خەرجی تەواویان بۆ دابین بکرێت بۆ یارمەتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردنیان، بەڵکو ئەوە دەگەیەنێت کەپارتە سیاسی و پاڵێوراوەکان ئەوەندە وەردەگرن کەیەکسان بن لەمامەڵەکردنیان لەبەردەم یاسادا.

نابێت هیچ بەندێك زیاد بکرێت بۆ یارمەتی گشتی بەبێ بنەمایەکی یاسایی و چەند پێوەرێکی ئامانجدار، بەشێوەیەك کەدەسەڵاتی حکومی نەتوانێت بیگۆڕێت. هەروەها نابێت ئەم یارمەتییە لەشوێنی نەگونجاودا بەکاربهێنرێت، یان لەئامرازی تردا وەك هۆیەکانی ڕاگەیاندن، سەبارەت بەتەلارو موڵکەکان و شتی تریش پێویستە بخرێنە خزمەتی هەموو بەشدارانی هەڵبژاردن، لەسەر پرەنسیپی یەکسانیی لەمامەڵەدا.

**** یارمەتی تایبەتی پارتە سیاسی و هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن:***

دەبێت مەرجی گونجاو دابنرێت بۆ یارمەتییە تایبەتەکان، چونکە هەر جۆرە فشارێك لەسەر یارمەتییە تایبەتەکان پێشێلکردنە بۆ مافی تاکەکان لەئازادی ڕێکخراوەیی و هۆکارەکانی ڕادەربڕیندا، دەکرێت ڕێ لەیارمەتییە تایبەتەکان نەگیرێت بەپێی جۆری هەڵبژاردنەکەو یەکگرتنی هۆکارە جوگرافی و دیموگرافییەکان و تێچوونی ڕاگەیاندن و هۆکارەکانی تری هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن.

باشتر وایە کەخەرجی کێبڕکێکەران دیاری بکرێت لەهەر هەڵبژاردنێکی متمانەپێدراودا، لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت رێگە بدرێت بەپارتە سیاسییەکان بۆ خەرجکردنی پێویست لەسەرچاوەکانی خۆیانەوە بەمەبەستی گەیاندنی پەیامە سیاسییەکانیان.

راپۆرت نووسیو دیاریکردنی پێداویستییەکان:

دیاریکردنی خەرجی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن بێ نوسینی راپۆرتو پەیدۆزی پێویست بێهودە دەبن،بۆیە باشترین شێواز ئەوەیە کەنوسراوی خولییو بەردەوام بۆ ماوەیەکی گونجاوو هەبێت، بۆ پێداویستی بەشدارییە وەرگیراوەکانو سەرچاوەکانیانو قەبارەو جۆریان (دراوبن یان نا). لەگەڵ پەیدۆزیی خەرجی ئەوانەی کێبڕکێ دەکەن لەهەڵبژاردنەکەداو بەراوردکردنی وەرگیراو لەگەڵ خەرجکراوەکاندا.

٧- ئامرازەکانی راگەیاندنو بەرگریکردن لەئازادی گوتنو رادەربڕین لەهەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:

مامەڵەی یەکسانو ئامڕازەکان:

دەبێت بەکارهێنانی هۆکارەکانی راگەیاندن بەشێوازێکی یەکسان دابین بکرێت بۆ پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکان، بەتایبەتی ئەوانەی لەلایەن دەوڵەتەوە بەرێوەدەبرێن، بەشێوەیەك کەدەنگدەران ئاگاداربکاتەوە لەبەرنامە سیاسییەکانو راو ئامانجەکان بەشێوەیەکی پاكو بێلایەن. ئەمانەش هەموو جۆرەکانی هۆکارەکانی راگەیاندن دەگرێتەوە وەك رادیۆو تەلەفزیۆنو رۆژنامەو هۆکارە خەتەرناكو راگەیاندنەکانی وەك ئینتەرنێت.

دەبێت لایەنە سیاسیو پاڵێوراوەکان ئازادبن لەبەکارهێنانی ئەم هۆکارانە لەبەرژەوەندییان بەکاردەهێنرێت. باشتریش وایە کەلایەنە سیاسییەکانو پاڵێوراوەکان کاتی زیاترو ئازادتریان هەبێت بۆ بڵاوکردنەوەی زانیاریو بەرنامەکانی هەڵبژاردنیان دەکرێت جێبەجێکردنی بنەما

بابەتییەکان دەستەبەر بکرێن گەر یاسا باس لەم خاڵانە بکات:

ڕێژەی سەدی ئەو کاتانەی دابەش دەکرێت بەسەر پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکاندا بەپێی ژمارەی کورسی دیاری کراو لەپەرلەماندا.

دەبێت ئەو ڕێژەی سەدییەی دابەش دەکرێت بەسەر پاڵوراوو پارتە سیاسییەکاندا لەسەر بنەمای یەکسانی بێت، بەچاوپۆشی کردن لەهێزو توانای ئەندامی پەرلەمانەکە.

هەروەها جەخت کردن لەسەر دەستنیشانکردنی کاتی دیاریکراو بۆ پاڵێوراوە لایەنە حیزبییەکان بۆ ئەنجامدانی ململانێیەکی راستەقینە لەهەڵبژاردنەکەدا.

بەرئەنجامی خەرجکردن بۆ پڕوپاگەندەی سیاسی پەیوەستە بەئەنجامی یەکسانی مامەڵەکردن بەئامرازەکانەوە لەرێبازی پڕوپاگەندەی سیاسیدا دەبێت کەیەکسانگیری لەمامەڵەو ئامرازدا دەستەبەر بکرێت. چونکە ئەو ناچونیەکیەی لەخەرجی پڕوپاگەندەی سیاسیدا دەکرێت، هەمان ئەو تێکڕا بازرگانیەی ئاگادارنامە نییە کەبۆ هەموو حیزبە سیاسیی و پاڵێوراوەکان دەکرێت.

هەروەها پێویستە هەمان کات و شوێن بەهەموو هەلومەرجی کاتیەوە وەك یەکبن بۆ هەمووان، باشترین بەدیلیش بریتییە لەرێگەنەدان بەهەر پڕوپاگەندەیەکی سیاسی.

خۆئەگەر دەوڵەت پلەو پایەی حیزبێکی سیاسی یان پاڵێوراوێکی دیاری کراوی بەحوکمی موڵکیەتی بۆ ئەو ئامرازی راگەیاندنەدا بەسەر ئەوانی تردا لەبڵاوکردنەوەی نوێ و بڵاوکراوە سیاسییەکانی و سەر وتارەکانی و بابەتە بنەرەتیەکانیدا، ئەوجا دەبێت دەسەڵاتی بەدواداچوون شوێن پێ هەڵگرتنی خێرایی هەبێ بۆ حاڵەتی سنور شکێنەکان.

*** بەرگریکردن لەئازادی گوتن و رادەربڕین لەکاتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:***

ناکرێت هەڵبژاردنی دیموکراتیانە سەقامگیر بێت، گەر هاتوو دەسەڵاتی حکومەت مافی گووتن و رادەربڕینی ئازادی لەکاتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا ناساند،

چونکە سنوردارکردنی ئازادی رادەربڕین لەکاتی هەڵبژاردندا پێشێلکردنی مافە نێودەوڵەتییەکانی مرۆڤە، زیاتر لەوەش هاوشێوەی ئەو بەندانە کەدەستەبەریەکانی ئازادی گوتن پێشێل دەکات لەسنوری وڵاتدا هەرماون.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم پێوەرانە مایەی جێبەجێ بوون نین بەمەبەستی رێگە گرتن و نەوروژاندنی گوتەیەك کەمانای هاندانی کەسانی تر بگەیەنێت بۆ پێشێلکردنی مافەکان.

ئایا ئەم پێوەرانە رێدەگرن لەدەنگدان لەسەر پێشنیارەکان و گەیشتن بەئەنجامەکان؟

باشترین شێوازی کار ، هەروەك بەروونی لەرێکەوتننامەکانی دادگای ئەوروپیدا هەیە بۆ مافەکانی مرۆڤ، بەپێویستی دەزانێت کەحکومەت ئاگای لەو کۆت و بەندانە بێت کەدەیخاتە سەر رێی دەنگدان، چونکە هەریەکە لەدژەکاری و پێکدادان و تەنگەتاوکردنی مافی گوتن لەوانەیە ببێتە هۆی فرەیی و دەشێت لەکۆمەڵگەی دیموکراتیدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.

ئەمانە لەگەڵ راستکردن لەکاتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا و گوتن و گفتوگۆکردن لەگەڵ دەسەڵاتی حکومی وکارمەندە دەسنیشان کراوەکان و پاڵێوراوەکانی دەستەی بەرێوەبردن.

٨- نهێنیی دەنگدان:

** نهێنیبوونی دەنگدان:*

باشترین شێوازی پیادەکردن ئەوەیە کەنهێنی بوونی دەنگەکان دەپارێزێت و دەستەبەری دەرنەکەوتنی دەنگی دەنگدەران دەکات لەکاتی فرێدانیدا بۆ شوێنی دیاری کراوی خۆیان. جگە لەبارودۆخە نائاساییەکاندا، بەدەرهاویشتنی حاڵەتی دوای پرۆسەی دەنگدان دواخستنی سندوقی هەڵبژاردن کەرێگە دەدرێت بەئەندامانی لیژنەی دەنگدان، نابێت کەس دیاری بکرێت بۆ یارمەتی دانی دەنگدەرە نابیناکان یان ئەوانەی پێویستیان بەیارمەتی هەیە بەهۆی کەموکورتییەکی سروشتییەوە، بەهەرحاڵ نابێت رێبدرێت

بەئەندامانی لیژنەکانی هەڵبژاردن کەکاربکەنە سەر دەنگەکان پێش فرێدانی بۆ ناو سندوقی هەڵبژاردنەکە. پرەنسیپی دەنگدانەکە پێویستی بەدووپاتکردنەوەی سیستمی هەڵبژاردن هەیە لەسەر نهێنی دەنگدان نەک تەنها وەک دەنگدەر بەڵکو لەبەرئەوەی کارێکی پێویستە.

یەکێک لەئەرکە سەرەکییەکانی کارمەندانی هەڵبژاردن دابینکردنی ئاسانکاری پێویستە بۆ دەنگدەران لەرووی کاتو شوێنی گونجاوەوە بۆ دەنگدانی نهێنی.

*** ڕێو شوێنەکانی دەنگدان:**

دەبێت ڕێوشوێنەکانی دەنگدان ناونووسی تەواوی دەنگدەران زامن بکات بەمەبەستی نەهێشتنی دووبارەنەبونەوەی و فێڵکردن لەدەنگدانەکە. بەهەرحاڵ نابێت ڕێوشوێنەکانی دەنگدان قورسو ئاڵۆز بن بەشێوەیەک کەببنە ڕێگر لەبەردەم پرۆسەی هەڵبژاردنەکەدا. دەبێت ئەم ڕێوشوێنانە زامنی پاراستنی ئامرازو کەرەستەکانی دەگدان بن لەپێشو پاش ئەنجامدانی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە.

*** دەنگدانی جێگۆڕکێ کەران:**

دەنگدانی جێگۆڕکەران یان دەنگدانی بەریدی لەگەڵ دەنگدانی تاکێک بەهەردوو شێوازەکەوە دەگونجێت خەڵکانێک هەن هەمیشە سەرقاڵی کارنو لەشوێنی دووردان، وەکو پەناهەندەکانو کۆچکرەکان.

ئەم شێوازی دەنگدانە ڕێ بەوانە دەدات کەهەمیشە لەچوارچێوەی ماڵەوەدا جێ نشینن بۆ دەنگدان بەهەر هۆیەک بێت.

هەروەها دەبێت هۆکارەکانی دەنگدان بۆ ئەندامانی سوپا دابین بکرێت.

گرنگیدان بەدەنگدانی بەریدی کارێکی باشە، هەرچۆنێک بێت دەبێت ڕێ لەفرتوفێڵ بگیرێت لەو جۆرە دەنگدانەدا.

ئەگەر ڕێگە درا بەدەنگدانی بەریدیی، ئەوا دەبێت ئەم ڕێوشوێنانە جێبەجێ بکرێن.

* دەبێت ڕێوشوێنەکانی دەنگدانی بەریدی سنوردار بکات، بۆ ڕێگەگرتن لەدوبارە کردنەوەی دەنگدان.

* پێویستە کار بەدەنگدانی بەریدیی بکرێت لەحاڵەتی ئامادەنەبوونی دەنگدەردا بۆ بنکەی هەڵبژاردنەکەی بەهۆی کەفتەکارە سرووشتیەکانەوەو پێویستیشە کەئەم راستییە پشتیوانییلێ بکرێت بەبڕوانامەیەکی نووسراوی ئاراستەکراو بۆ لیژنەی هەڵبژاردنی ناوەند بەمەبەستی لێکدانەوەی نەتوانینی ئامادەنەبوونی ئەو کەسە بەهۆی سروشتییەوە .

* دەبێت چاودێرانی گشت بڕگەکان مۆڵەت بدرێن بۆ هامڕایی کردنی سندوقی دەنگدانی بەریدیی.

* دەبێت بەرەسمی ژمارەی پسوڵە بەکارهێنراوەکانی دەنگدان بنوسرێن لەگەل ئەوانەی کەماون.

* دەبێت ژمارەی پسوڵەی دەنگدانی دابەشکراو لەگەڵ ژمارەی نوسراوی پشتگیری وەرگیراو یەکسان بن بۆ دەنگدەرەکان. لەگەڵ هەندێك پسوڵەی زیاتری هەڵبژاردن بۆ لەناوچوو دڕاوەکان.

* دەبێت ژمارەی ئەوانەی کەبەدەنگدانی بەریدی بەشداری دەکەن لەگشت بنکەکانی هەڵبژاردندا بنوسرێت، بەرەسمی و بەمشێوەیە، دەکرێت رێژەی ئەو دەنگدەرانەی کەبەشێوازی دەنگدانی بەریدیی بەشدارییان

* کردووەو ژمارەکانیان نائاساییە دیاری بکرێن و رێ لەفرتوفێڵ کردن بگیرێت.

* بەلای کەمەوە دەبێت دوو ئەندامی هەموو بنکەیەکی هەڵبژاردن سەرووکاری دەنگدانی بەریدی بکەن بەیەکەوە لەو سنوورە جوگرافیەدا کەبنکەی هەڵبژاردنەکەی تێدایە.

* ***دەنگدانی سەربازان :***

باشترین شێوازی کاردەخوازێت کەمۆڵەت بدرێت بەوانەی کەسەربازن بۆ بەشداریکردنی هەڵبژاردنەکان، نابێت لەبەرئەوەی سەربازن کەمترین مافیان لێبسەنرێتەوە بەراستیی پشتیوانییەکی گەورە لەرێ و شوێندا دابنرێت بۆ پیادەکردنی ئەندامی سەربازگە بۆ مافی خۆی کەدەنگدانە لەکاتی بەجێهێنانی ئەرکەکەیدا.

سەرباری پشتیوانیی و بەرگریکردن لەمافی ئەندامانی رێگەی سەربازیی لەهەڵبژاردندا، بەڵام پێویستە کەوەرەقەیکی نوسراویان

بەووردیی و ئاگاییەوە وەك دەنگدەری سەربازیی پێبدرێت بۆ ئەوەی بەپێی پێویست مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت. زۆرجار وا پێویست دەکات کەبنکەیەکی هەڵبژاردنی تایبەت لەچوارچێوەی یەکە سەربازییەکانی ناوچە دوورەکاندا دابنرێت کەدورن لەهەر کۆمەڵگەیەکی نیشتەجێی دانیشتوانی. قاییل بوون بەمەش زۆر زەحمەتە بەڵام دەبێ لەکاتە سەختەکاندا بەشێوەیەکی رەواو یەکلاکەرەوە کاری پێبکرێت. لەهەر شوێنێکی هەڵبژاردنی مەدەنیدا بێت پێویستە ئەو سەربازە بێدوو دڵیی ئەو کارە بکات بەبێخواستی. هەڵبژاردنی ناوخۆیش ،پێویستە لەسەر ئەندامانی سەرباز کەدەنگی خۆیان بدەن لەبازنەی خۆیاندا کەتێیدا نیشتەجێن.

*** ژماردنی دەنگەکان:***

بەچاوپۆشی شوێنی ژماردنی دەنگەکان لەناو بنکەکانی هەڵبژاردن بێت یان لەشوێنی ژماردنی مەرکەزی، دەبێت دەنگەکان بژمێردرێن و پاشان جیابکرێنەوەو پۆلێنبکرێن بەئامادەبوونی چاودێران و سەرجەم بەرپرسان و دەست نیشانکردنی براوەکان بەشێوەیەکی گونجاو. لەگەڵ ئەوەی ژماردنەکە بەدەست یان بەکۆمپیوتەر یان بەهەر شێوازێکی تر ئەنجامدرابێت، دەبێت پێداچوونەوەو وردەکاری تەواویان بۆ کرابێت، بۆ زامنکردنی راستی و دروستی پرۆسەکە.

دەبێت هەندێك رێنمایی ئەنجامدرابێت بۆ بەرپەرچ دانەوەی شێوازی ژماردنەکان و ئەو پێوەرانەی شەرعیەت دەدەن بەدەنگەکان. هەروەها دەبێت رێبدرێت بەچاودێرەکان کەوێنەی کۆپی کراوی گشت نوسراوو حشتەو زانیارییەکانیان هەبێت.

*** جیاکردنەوەو پۆلێنکردنی ئەنجامەکان:***

باشترین شێواز دەخوازێت کەنوسراوو خشتەو ئەنجامەکانی ژماردن و دەنگدانە نهێنییەکان و ئامرازەکانی هەڵبژاردنەکە (بەروونی و بەزمانی یاسا) لەلیژنەی خوارووی هەڵبژاردنەکە بۆ مام ناوەندییەکەو پاشان بۆ

لیژنەی باڵا ببرێن بەمەبەستی جیاکردنەوەو پۆلێنکردنو پاراستنیان.

بەمەبەستی پاراستنی پاکی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە بەگشتی ، دەبێت ڕێبدرێت بەچاودێرەکان بۆ چاودێری کردنی هەموو پرۆسەی هەڵبژاردنەکەو ئاسانکارییان بۆ بکرێت لەپێناوی گەیشتنیان بەو زانیارییانەی پەیوەندییان بەهەڵبژاردنەکەوە هەیە .

*** راگەیاندنی گشتیو گشتگیری لەژماردندا جیاکردنەوەو پۆلێنکردنی ئەنجامەکان:***

باشترین شێواز ڕێپێدانی گشتییە بۆ بەکارهێنانی نووسراوەکانی هەڵبژاردنو ئەنجامەکانی جیاکردنەوەو پۆلێنکردنەکانو ئەو بڕیارانەی کاریگرییان لەسەر ئەنجامەکان کردووە. لەناویاندا ئەنجامی دەنگەکانی گشت بنکەکانی دەنگدان کەدەبێت بنێردرێت بۆ لیژنەی باڵای هەڵبژاردن. دەبێت ئەم خشتانە وەك پاشکۆیەك بڵاوبکرێنەوە لەو چاپخانانەی سەر بەحکومەتن دوای بەخشینی متمانەی تەواو بەئەنجامەکان.

پێنجەم – چاودێریکردنی هەڵبژاردن

پاکی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە زۆر پێویستە بۆ زامنکردنی هەڵبژاردنی دیموگرافیانە. باشترین شێوازیش بریتییە لەهێنانی چاودێرە ناوخۆییو بێگانەکانو نوێنەری هۆکارەکانی راگەیاندنو پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکان.

شەشەم – میکانیزمی سکاڵاکردنو سووربوون لەسەر بەڵگەسازیی:

دەبێت چەند میکانیزمو چارەسەرێکی چالاك بگیرێتە بەر بۆ جێبەجێکردنو دابینکردنی مافەکانی هەڵبژاردن. باشترین شێوازیش ئەوەیە کەسیستمی هەڵبژاردنەکە ئەم مافانە دابین بکات بۆ ئەوانەی سکاڵا دەکەن لەپێشێلکردنی مافی دەنگدانیاندا:

* مافی هێنانی شایەتو بەڵگە بۆ پشتگیری سکاڵاکەی.
* مافی گوێگرتنی گشتی بۆ سکاڵاکە.

* مافی گوێ گرتنێکی دادپەروەرانە بۆ سکاڵاکە.

* مافی پەنابردنە بەر دادگایەکی بێلایەن بۆ بڕیاردان لەسەر سکاڵاکە.

* مافی بەدواداچونی روونی سکاڵاکە.

* مافی دەستکەوتنی چارەسەری کاریگەر.

* مافی تازەکردنەوەی لێکۆڵینەوە لەدادگایەکی (استئنافی) دا.

* کاتێك سکاڵاکە چارەسەر ناکرێت.

دەبێت گشت ئەنجامەکانی جیاکردنەوەو پۆلێنکردنەکە بەچەند خشتەیەك بنوسرێن، بەشێوەیەك کەچاودێران بۆیان هەبێت وردەکاری خۆیان بۆ هەر بنکەیەکی دەنگدان ئەنجام بدەن لەگشت ئاستەکاندا بەرەو ئەنجامی کۆتایی. هەروەها دەبێت خشتەکانیش زانیاری تەواوی تێدابێت لەسەر دەنگدەرەکانو ژمارەی پسووڵەکانی دەنگدانی بەکارهێنراو و لەناوچوو دەبێت ژمارەی دەنگەکانی هەریەك لەپاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکانی تێدابێتو پێویستە ئەم ڕێنماییانە بەسەر دەنگدانی بەریدیشدا جێبەجێ بکرێن.

بوونی وردەکارییەکان لەخشتەکاندا زۆر پێویستن بۆ بەدواداچوونی چاودێرەکان بەدوای وردەکاری ئەنجامەکانداو دەستنیشانکردنی شوێنی فرتوفێڵەکان، کاتێك کەناوەکان بەشێوازێکی نایاسایی دەگۆڕدرێن لەکاتی پرۆسەی جیاکردنەوەو پۆلێن کردنەکەدا.

پاشکۆی یەکەم

خشتەی کورتەی پیوەرەکان و باشترین پیادەکردن

پێوەرەکان	پابەندیەکانی سیستم
مافەکان :- هەڵبژاردنی دەستەی یاسادانان لەرێی هەڵبژاردنێکی راستەوخۆوخولییەوە بنەماکان :- ★ بەندی ٢١ لە UDHR ★ بەندی ٢٥ لە ICCPR ★ بەندی ٢٣ لە ACHR ★ بەندی ١٣ لە ACHPR ★ بەندی ٣ لە پروتوکۆلی ECHR ★ پرەگرافی ٧,١ ٧,٢, لە راپۆرتی کوبنهاجن	پابەندییەکان :- سیستمی هەڵبژاردن باشترین پیادە کردن ★ ئەنجام دانی هەڵبژاردنێکی راستەوخۆ بۆ یەك پەرلەمانی نیشتمانی بەلای کەمەوە . ★ هەڵبژاردن بۆ پەیکەرە یاسایەکانی هەرێمەکان ئەنجام دەدرێن ★ هەڵبژاردن بۆ پەیکەرە یاساییە ناوخۆییەکان ئەنجام دەدرێت . ★ هەڵبژاردن بۆ هەموو ئەو پەیکەرانە ئەنجام دەدرێت کە پێویستن بۆ پێك هێنانی بەشێك لە پەیکەری یاسادانان. ★ دەستەواژەی هەڵبژاردن ئەو دەستەواژەیە کە دەنگەکان دەکاتە بارێکی سەرپشککردن وئازادیی را دەربرینی گەل تیایدا ڕەنگیداوەتەوە لە هەڵبژاردنی دەستەی
	یاسادانانیجێگیرکراو لە یاسادا . ★ ئەم هەڵبژاردنانە لە چەند کاتێکی دیاری کراودا کە لە لایەن یاساوە دیاری کراوە ئەنجام دەدرێت . ★ دەبێت ماوەی نێوان دوو هەڵبژاردنی پەیکەرە یاساییەکان لە پێنج ساڵ زیاتر نەبێت . ★ پرۆسەی هەڵبژاردن لەسەر ئەو بنەمایە دادەمەزرێت کە هەنگاوێك بێت بەرەو گەشە پێدان وئامادەکردنی پاڵێوراوان ولایەنە سیاسییەکان ودەنگ دەران بەرەو تێگەیشتنێکی باش لە یاسا . ★ نابێت بنەماو رێساکان لەماوەی (١٢) مانگی پێش ئەنجام دانی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە بگۆرێن مەگەر لەحاڵەتی ناچاریدا . ★ پێویستە یاسای هەڵبژاردن و هەموو بنەماکانی هەڵبژاردن لەلایەن دەستورەوە پارێزراو بن.

ماف : بۆ هەڵبژاردنێکی بێگەرد کە ویستی گەل و ئازادی رادەربرین بێنێتە دی بنەماکان . ⋆ بەندی ٢١ لە UDIHR ⋆ بەندی ٢٥ لە ICCPR ⋆ بەندی ٢٣ لە ACHR ⋆ بەندی ١٣ لە ACHPR ⋆ بەندی ٣ لە پروتوکولی یەکەم لە ECHR ⋆ برگەکانی ٤,٧ لە راپۆرتی کوبنهاجن .	⋆ دەبێت هەموو ئەو بنەما یاساییانەی کە یاسای هەڵبژاردن رێك دەخەن روون و بلاٌوکراوە وگشتی بن . بەش :- بەرێوەبردنی هەڵبژاردن باشترین پیادەکردن ⋆ دامەزراندنی کۆنگرەی هەڵبژاردنی نیشتمانی هەمیشەیی یان دەستەیەکی کارگێری هاوشێوە . ⋆ دەستنیشان کردنی ئەندامە بێلایەن ولێ هاتووەکان لەگشت لیژنەکانیهەڵبژاردنەکاندا . ⋆ پێویستە دەستنیشانکردنی ئەندامانی لیژنەکانی هەڵبژاردن بەشێوەیەکی درووست ئەنجام بدرێت . ⋆ پێویستە لیژنەکانی هەڵبژاردن لە کەش وهەوایەکی بێلایەندا کاربکەن . ⋆ پێویستە لیژنەکانی هەڵبژاردن بەڕوونی دروستیو کاربکەن و

	مۆڵەتیش بدرێت بە چاودێرەکان بۆ ئاگابوونیان لە کۆبوونەوەکان ونووسراوەکان وبریارەکانی پرۆسەکە . ⋆ دەبێت چەند میکانیزمێك لەو یاسایانەدا هەبێت کە چارەسەری کێشەکانی هەڵبژاردن دەکەن بۆ رەخنە گرتن وبەرپەرچ دانەوەی بریارەکانی لیژنەکانی هەڵبژاردنەکە. ⋆ دەبێت ئەندامانی لیژنەکانی هەڵبژاردن لە دەرکردن وبریارە نابەجێیەکان پارێزراوبن . بەش : دابەشکردن باشترین پیادەکردن ⋆ دەبێت یەکەکانی هەڵبژاردن (لقەکانی دەنگ دان)لەسەر بنەماکانی یەکسانی لە دەنگ دان دا کاربکەن . ⋆ دەبێت یەکەکانی هەڵبژاردن لە سەر بنەماکانی پێوەرە بابەتیەکان دابرێژرێن هەر

	له دانیشتوانەوه تا وەکو جوگرافیا وعورف ونەریتەکانیان . ★ دەبێت تایبەتمەندیەکانی سنووری جوگرافی ومێژوویی وکارگێری رەچاوبکرێت له دارشتنی یەکەکانی دەنگ دان دا. ★ دەبێت چەند ساڵ جارێك پێداچوونەوه به سنوورەکانی هەڵبژاردن دا بکرێت (باشتر وایه له ده ساڵ کەمتر نەبێت) . ★ دەبێت پێداچوونەوه به سنوورەکانی هەڵبژاردن دا بکرێت به تایبەتی کاتی گەشەکردنی پرۆسەی هەڵبژاردن بەمەبەستی کەم کردنەوەی کاریگەری سنووره نوێکان بەسەر ئەنجامەکانی هەڵبژاردنەکاندا . ★ دەبێت سنوورەکانی هەڵبژاردن به شێوەیەك دابرێژێن کەمافی کەمینەکانیان تێدا پارێزراوبێت .

ماف : بۆدەنگ دانێکی گشتگیر ویەکسان:- ★ بەندی ٢١ له UDHR ★ بەندی ٢٥ له ICCPR ★ بەندی ٢٣ له ACHR ★ بەندی ١٣ له ACHPR ★ بەندی ١٤وبەندی ١٣ , پروتوکولی یەکەم له ECHR ★ بەندی شەش له ECFPNM برگەکانی ٧,٧و٧,٤ له راپۆرتی کوبنهاجن	بەش :- مافەکانی دەنگ دان باشترین پیادەکردن ★ دەبێت مافی دەنگ دان دەستەبەر بکرێت بۆ هەر کەسێك له تەمەنی هەژده ساڵیدا بێت . ★ دەبێت تەمەنی دەنگ دەران له هەژده ساڵ کەمتر نەبێت . ★ دەبێت مافەکانی دەنگ دان و هەڵبژاردن لەسەر بنەماکانی دوور لەلایەنگیری دابمەزرێن بێ جیاوازی نێوان رەنگ و رەگەز و شوێنی له دایك بوون وزمان وئاین وچەند پێودانگێکی سیاسی وسیستمی کۆمەڵایەتی وکۆمەڵەو رێکخراوەو کەمینه ونەتەوەو لێهاتووەکان ....هتد. ★ هەرچەنده به هاولاّتی بوون پێویسته ,بەلاّم دەکرێت مافی دەنگ دان ببەخشرێت بەو بێگانانەی که ماوەی پێویستی نیشتەجێ بوونیان بۆ به هاولاّتی بوون تەواو کردوه . ★ نابێت پێویستی

تەواو كردنی ماوەی نیشتەجێبوونی بێگانەكان بۆ بە هاولاَتی بوونیان ببێتە گرفت لە بەردەم مافی دەنگ دانیاندا .

⋆ دەبێت مەرجەكانی دەنگ دانی بێگانە نیشتەجێبووەكان ئاسایی وگوونجاو بن .

⋆ هەندێك جار مافەكانی دەنگ دان و خۆ پالاَوتن لە هەندێك دەسەنرێنەوە لە چەند باروو دۆخێكی یاسایی وتایبەتیدا ,بە پێی پرنسیپەكان .

⋆ دەكرێت مافی دەنگدان لە هەندێ كەس بسەنرێتەوە بە هۆی بیركۆڵیەوە .

⋆ دەكرێت مافی دەنگ دان لە كەسێك بسەنرێتەوە كەبیرو باوەری تاوانكاریی هەبێت ,كە بەرەو هەڵس وكەوتی خراپە كاری بەرێت ,هەروەها دەشكرێت كە ئەو مافانە بگەرێنرێتەوە بۆ كەسێك كە ئەو تۆمەتانەی لەسەر نەمێنێت

⋆ دەكرێت مافەكانی دەنگ دان لە كەسێك بسەنرێتەوە بە پێی چەند بریارێكی تایبەتی یاسایی بەهۆی باروودۆخی تەندروستی ئەو كەسە .

بەش :- ناونووسی دەنگ دەران باشترین پیادەكردن

⋆ دەبێت لیستی ناوی دەنگ دەران بەلای كەمەوە لە ساڵێك دا یەك جار تازە بكرێنەوە .

⋆ دەبێت لیستی ناوی دەنگ دەران بلاَوبكرێنەوە و بەشێوەیەكی گوونجاو بپارێزرێن وبخرێنە بەردەستی بشكنەرە گشتییەكان .

⋆ هەرچەندە دەبێت ناونووسی دەنگ دەران گشتگیربێت ، دەبێت دەنگ دەرەكان بپارێزرێن لە ئاشكراكردنی زانیارییەكانیان وەك (كەسایەتی, رەچەڵەك ، ئایین وپەیوەندی سیاسی ...هتد)

	وەهەموو ئەو زانیاریانەی کەپێویست نین بۆ بەرگری کردن لە مافەکانی هەڵبژاردن . ★ دەبێت چەند میکانیزمێك دابنرێت بۆ پاراستنی ناونووسی ئەوانەی کە بێ ئاگابوون لە ناونووسین . ★ دەبێت چەند میکانیزمێك دابنرێت بۆ پاراستنی داواکاری‌یەکانی راست کردنەوەو پێداچوونەوەی لیستی دەنگ دەران . ★ دەبێت چەند میکانیزمێك دابنرێت بۆ ناونووسی ئەوانەی کە تازە گەیشتونەتە یان زیاتر لە ساڵی یاسایی پێویست بۆ بەشداربوون لە دوایین ناونووسی دەنگ دەرانەوە . ★ دەبێت چەند میکانیزمێك دابنرێت بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانی هەڵبژاردنی وەك رەخنە گرتن لە وردە کاری ناونووسی دەنگ دەران بۆ

ماف : بۆدەستکەوتنی زانیاری بنەماکان:- ★ بەندی ٢١ لە UDHR ★بەندی ٢٥ لە ICCPR ★ بەندی ٢٣ لە ACHR ★ بەندی ١٣ لە ACHPR ★ بەندی ٣ , پروتوکولی یەکەم لە ECHR ★ برگەی ٧,٧ راپۆرتی کوبنهاجن .	کەمتریان زیاتر کردنی ناوەکان بەش :-پەروەردەی مەدەنی وزانیاری دەنگ دەر باشترین رێنمایی‌یەکان ★ دەبێت دەستەی بەرێوەبردنی هەڵبژاردن زانیاری گشتی ئامادە بکات بۆ هاولاتیان و پاڵێوراوان وپارتە سیاسی‌یە بەشداربووەکان. ★ دەبێت دەستەی بەرێوەبردنی هەڵبژاردن زانیاری گشتی دابین بکات لەسەر شێوازی دەنگ دان وئەو شتانەی پێویستن بۆ دەنگ دان . ★ دەبێت دەستەی بەرێوەبردنی هەڵبژاردن زانیاری گشتی دابین بکات بۆ هاولاتیان لەسەر رێنمایی‌یەکانی پاراستنی مافەکانی هەڵبژاردن . ★ دەبێت زانیاری‌یە گشتی‌یەکان بە زمانی

ماف : بۆ دەنگ دانێکی گشت گیر بنەماکان :- ٭ بەندی ٢١ لە UDHR ٭ بەندی ٢٥ لە ICCPR ٭ بەندی ٢٣ لە ACHR ٭ بەندی ١٣ لە ACHPR ٭ بەندی ٣ , پروتوکولی یەکەم لە ECHR ٭ برگەی ٧و٥ ٧,٦و ٧,٧و ٧,٨و ٧,٩ لە راپۆرتی کوبنهاجن .	کەمینە نیشتمانی‌یەکانیش دابین بکرێن لەو ناوچانەی کە کەمینەکان نیشتەجێن تێیدا ,لەرێی هۆکانی راگەیاندنەوە بەمەبەستی گەیاندنی زانیاری‌یەکان . بەش :- پالێوراوان وپارتە سیاسی‌یەکان باشترین پیادەکردن ٭ دەبێت هەموو پالێوراوان وپارتە سیاسی‌یەکان بەیەك شێواز لەبەردەم یاسادا ولەسەر بنەماکانی جیاوازی نەکردن مامەڵە بکرێن . ٭ دەبێت پالێوراوان مۆڵەت بدرێن بۆ خۆ پالأوتن وەك تاك بێت یان وەك پارتە سیاسی‌یەکان . ٭ پێویستە لیستێك بە ناوی پالێوراوان پێشکەش بکرێت ,بەپێی ئەو برە پارەیەی کە بۆ پشتگیری پالێوراوان دانراوە ,یان پاش کۆکردنەوەی کەمترین ژمارەی ئیمزای پێویست بۆ خۆ پالأوتنی هەر پالێوراوێك . ٭ دەبێت پێداچوونەوەی

	ئیمزاکان بە پێی چەند بنەمایەکی یاسایی بێت . ٭ نابێت رێ بدرێت بە ناونووسی زیاتر لە لیستی دەنگ دەران تا دوای تەواو کردنی لیستەکان ومتمانە پێ بەخشینیان . ٭ دەبێت پالێوراوان وپارتە سیاسی‌یەکان مۆڵەت بدرێن بۆ راستکردنەوەی کەم وکورتی‌یە لاوەکی‌یەکانی پەیوەست بە ئیمزاو پشتگیری . ٭ دەبێت هەموو ئەو برە پارانە بگەرێنرێنەوە لە کاتێکدا ئەو پالێوراوە کەمترین ژمارەی دەنگە دروستەکان بەدەست نەهێنێت . ٭ دەبێت لە میکانیزمەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی هەڵبژاردن دا شێوازی بەرپەرچ دانەوەی ناونووسینەکان دیاری بکرێت بۆ هەر پالێوراوێك یان پارتێکی سیاسی . ٭ دەبێت پالێوراوان بپارێزرێن لە دەرکردنی بێ هۆ و نارەوا .

ماف : بۆ یەکسانی لە مامەڵە کردندا بۆ ئازادی ڕێکخراوەکان بنەماکان :- ٭ بەندەکانی ٢١,١٩,١٨ لە UDHR ٭ بەندەکانی ٢٥,٢٠,١٩,١٨ لە ICCPR ٭ بەندەکانی ١٦,١٥,١٣ لە ACHPR ٭ بەندەکانی٣,١٤,١١,١٠ لە پروتوکولی ١ لە ECHR ٭ برگەی ٥و٧ ٦و٧,٧و٧ ,٨و٧ لە ڕاپۆرتی کوبنهاجن .	بەش :- هۆکارەکانی ڕاگەیاندن باشترین پیادەکردن ٭ دەبێت بوار بدرێت بە هەموو پارتە سیاسییەکان وپاڵێوراوەکان بۆ بەکارهێنانی هۆکارەکانی ڕاگەیاندن بەمەبەستی ئاگادار کردنەوەی دەنگ دەرەکان لە ڕاو بۆچوونە بەسوودەکانی کێ برکێی هەڵبژاردن ٭ دەبێت شێوازی دابەش کردنی بەکارهێنانی هۆکارەکانی ڕاگەیاندن لەلایەن پاڵێوراوان وپارتە سیاسییەکانەوە یەکسان بێت وبشێت بۆ جێ بەجێ کردنی بابەتیانە. ٭ دەبێت پشتگیری ویارمەتی یەکانی وڵاتە یارمەتیدەرەکان یەکسان وبێلایەن وبێ جیاوازی بن .

ماف : بۆ دەنگدانێکی گشتگیر بۆ دەنگدانێکی دادپەروەر بۆ دەنگدانێکی بۆ دەنگدانێکی پاك كە ئازادی دەربڕینی ویستەکانی گەلی تێدا دەستەبەر بکرێت ٭ بەندی ٢١ لە UDIHR ٭ بەندی ٢٥ لە ICCPR ٭ بەندی ٢٣ لە ACHR ٭ بەندی ١٣ لە ACHPR ٭ بەندی ١٤وبەندی ١٣ , پروتوکولی یەکەم لە ECHR ٭ بەندی چوار وپانزە لە ECFPNM ٭ برگەی ٣,٧ لە ڕاپۆرتی کوبنهاجن	بەش :- بەرگری کردن لە مافەکانی مرۆڤ باشترین پیادەکردن ٭ نابێت کۆت وبەندی نابەجێ بخرێتە سەر مافی ئازادی گووتن ورادەربڕین . ٭ نابێت هیچ سنوورێکی ناڕەوا بۆ ئازادی ڕێکخراوەیی دابنرێت. ٭ نابێت هیچ سنوورێکی ناڕەوا بۆ ئازادی کۆمەڵەکان دابنرێت . ٭ دەبێت هەموو پاڵێوراو وپارتە سیاسییەکان و لایەنگر ودەنگ دەرەکان لەسەر بنەمای یەکسانی بوون مامەڵەیان لەگەڵ دا بکرێت . ٭ نابێت داوا لە پاڵێوراو ودەنگ دەرەکان بکرێت کە شوێنی لەدایك بوونیان بگۆڕن . ٭ دەبێت ڕێ وشوێنی هەڵبژادرن هێند ئاسان بێت کەهیچ گرفتێك بۆ دەنگ دەرەکان دروست نەکات . ٭ دەبێت پرۆسەی دەنگدان لە بنکەی هەڵبژاردنەکان دا

ئەنجام بدرێت ,بەلاّم ا
شێوازی گوونجاویش دابنرێت
بۆ ئەوانەی کەم وکوڕیی
سروشتی‌یان هەیە وناتوانن
بگەنە بنکەکانی دەنگ دان
.بەڵکو دەبێت لە شوێنی
پارێزراودا دەنگ بدەن
بەمەبەستی زامن کرنی فێڵ
نەکردن لە دەنگ دانەکەدا .
⋆ دەبێت چاودێرەکان و
نوێنەری پاڵێوراو ولایەنە
سیاسی‌یەکان مۆڵەت بدرێن ,
بۆ چاودێری کردنی
بنکەکانی دەنگ دان
وژماردنی دەنگەکان
⋆ دەبێت ئەوانەی کەلە
بواری سەربازیدا کاردەکەن
لە شوێنی نیشتەجێ بوونی
هەمیشەیی یاندا دەنگ بدەن
یان لە نزیکترین بنکەی
هەڵبژاردن لە شوێنی کارەکەیانەوە
⋆ دەبێت دەنگ دان , لە
رێگای دەنگ دانی نهێنی‌یەوە بێت.
⋆ دەبێت هەموو دەنگ
دەرێك پێناسەی تەواوی
خۆی بهێنێت بۆ

مۆڵەت وەرگرتنی بۆ دەنگ
دان .
⋆ رێ نادرێت بە کەسێکی تر
جگە لە دەنگ دەرەکە لەسەر
پسووڵەی نهێنی‌یەکەی
هەڵبژاردن بنووسێت تەنها
بۆئەوانە نەبێت کەم
توانایی سروشتی‌یان هەیە کە
دەکرێت یارمەتی بدرێن لە
رێی ئەوانەی کە
هەڵبژاردنەکە نایانگرێتەوە
یان چاودێرەکان
⋆ دەبێت هۆکارەکانی
هەڵبژاردن لەپێش وپاش
ولەکاتی هەڵبژاردنەکەدا
دیاری کراوە بێت .
⋆ دەبێت پرۆسەی دوا
ژماردنی دەنگەکان
بەشێوەیەکی گوونجاو بەرێوە
ببرێت بە ئامادەبوونی
چاودێران ونوێنەری پاڵێوراو
ولایەنە سیاسی‌و هۆکارەکانی
راگەیاندنەوە .
⋆ دەبێت چەند رێو
شوێنێك بگیرێتە بەر بۆ
ئامادەبوونی چاودێر و

	ووردبینە بێلایەنەکان لەگشت قۆناغەکانی ژماردن و جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی دەنگەکان دا . ★ دەبێت گشت ئەنجامەکانی جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی دەنگەکان بنێردرێن بۆ بنکەکانی هەڵبژاردن و وێنەیەکیش لێیان بدرێت بە نوێنەرو چاودێرەکان و ناردنیان بۆ بەرزترین ئاستی سەرپەرشتی هەڵبژاردنەکە بە شێوەیەکی ڕوون و دروست. ★ دەبێت ئەنجامەکانی جیاکردنەوەو پۆلێن کردنەکان بنێردرێن بۆ لیژنەی باڵای هەڵبژاردن و چاودێرەکان. ★ دەبێت ئەنجامی کۆتایی هەر هەڵبژاردنێك لە هۆکانی راگەیاندنەوە رابگەیەنرێت, دوای هەڵبژاردنەکە بە زووترین کات بەشێوەیەك کە دەنگ دەرەکە بتوانێت لە بنکەکانی هەڵبژاردن دا بە ئەنجامەکان دا بچێتەوە .

ماف : بۆ دەنگدانێکی گشتگیر بۆ دەنگدانێکی دادپەروەر بۆ دەنگدانێکی بۆ دەنگدانێکی پاك کە ئازادی دەربڕینی ویستەکانی گەلی تێدا دەستەبەر بکرێت ★ بەندی ٢١ لە UDIHR ★ بەندی ٢٥ لە ICCPR ★ بەندی ٢٣ لە ACHR ★ بەندی ١٣ لە ACHPR ★ بەندی ١٤وبەندی ١٣ , پروتوکولی یەکەم لە ECHR ★ بەندی چوار وپانزە لە ECFPNM ★ برگەی ٣,٧ لە راپۆرتی کوبنهاجن	★ دەبێت چەند پێوەرێکی یاسایی بۆ بەرچ دانەوەی فرت وفێڵ کردن لە دەنگ دان وژماردن و پرۆسەکانی جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی دەنگەکان ,ئەنجام بدرێت . بەش :- چاودێری هەڵبژاردنەکان باشترین پیادەکردن . ★ دەبێت مۆڵەتی چاودێرە ناوخۆیی و بیانیەکان بدرێت بۆ چاودێری پرۆسەی هەڵبژاردنەکان . ★ دەبێت نوێنەری پاڵێوراوەکان و پارتە سیاسی‌یەکان مۆڵەت بدرێن ,بۆ چاودێری پرۆسەی هەڵبژاردنەکە . ★ دەبێت چەند پێوەرێکی دیارو ئاشکرا دابنرێت بۆ پێداویستی ناونووسکردنی چاودێرەکان لەیاسادا ★ دەبێت مافی چاودێرەکان بە ئاشکرایی لەیاسادا دابنرێت . ★ پێویستە پارسەنگی نێوان مافی چاودێرەکان و کارە کارگێری‌یەکانی

	پرۆسەکە رابگیرێ . ★ دەبێت چاودێرەکان مافی بەکارهێنانی ئامێرەکانی بنکەی دەنگ دانەکانیان هەبێت لە کاتی ژماردن و جیاکردنەوەی دەنگەکان دا . ★ دەبێت چاودێرەکان مافی وەرگرتنی وێنەیەك لە ئەنجامە کۆتاییەکان و جیاکردنەوەو بەخشتە کردنی ئەنجامەکان و نووسراوەکانی پرۆسەکەیان هەبێت . ★ دەبێت بەرنامەیەکی تێروتەسەل هەبێت بۆ پاراستنی ئەو چاودێرانەی کە مافی چاودێری کردنی چالاکیەکانی هەڵبژاردنیان لێ سەنراوەتەوە یان وەکو چاودێر نەنووسراون.

ماف : بۆ دەنگدانێکی گشتگیر بۆ دەنگدانێکی دادپەروەر بۆ دەنگدانێکی بۆ دەنگدانێکی پاك کە ئازادی دەربڕینی ویستەکانی گەلی تێدا دەستەبەر بکرێت ★ بەندی ٢١ لە UDIHR ★ بەندی ٢٥ لە ICCPR ★ بەندی ٢٣ لە ACHR ★ بەندی ١٣ لە ACHPR ★ بەندی ١٤وبەندی ١٣ , پروتوکولی یەکەم لە ECHR ★ بەندی چوار وپانزە لە ECFPNM ★ برگەی ٣,٧ لە راپۆرتی کوبنهاجن	★ بەش :- باشترین شێواز بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی هەڵبژاردن ★ باشترین پیادەکردن ★ دەبێت لایەنێك هەبێت بۆ چارەسەرکردنی بەپەلەی کێشەکان ,وەك دادگا ناوخۆییەکان وئەو لیژنە کارگێرییانەی هەڵبژاردن ,کە سکاڵاکان لای خۆیان گل دەدەنەوە سەبارەت بە مافەکانی دەنگ دەران . ★ دەبێت شێوازی سکاڵا کردن روون وئاشکرا بێت بە شێوەیەك کە پاڵێوراوان و پارتە سیاسییەکان بتوانن راستییەکان بە ئاسانی بدۆزنەوە . ★ دەبێت میکانیزمی سکاڵا کردن لە یاسادا دیاری بکرێت . ★ دەبێت ئەو پەیکەرە توانای چارەسەرکردنی کارا وبەپەلەی هەبێت بۆ سکاڵاکان تارادەی توانینی هەڵوەشاندنەوەی هەڵبژاردنەکە ,گەر پێوستی کرد لە بنکەو یەکەی هەڵبژاردنەکان بەمەبەستی بەرگری لە مافەکانی هەڵبژاردن . ★ دەبێت تێبینییەکانی

سەرسکاڵاکان بدرێت بە هەموو لایەنە پەیوەندی دارەکان پێویستە مافی هێنانی بەڵگە بۆ پشتگیری لە سکاڵاکان هەبێت .

* دەبێت مافی گوێ گرتن هەبێت بۆ سکاڵاکان .
* دەبێت دادگایەکی بێ لایەن هەبێت بۆ بریاردان لەسەر سکاڵاکان.
* دەبێت مافی پیاچوونەوەی (استئناف)ی بریارە پەیوەندی دارەکان بە سکاڵاکانەوە هەبێت
* دەبێت دادگای (استئناف) هەبێت .
* دەبێت دادگای پیاچوونەوەی (استئناف)ی بەتوانا هەبێت بۆ دۆزینوەی چارەسەری خێرا بۆ کێشەکان وخاوەن دەسەلاتێکی ئەوتۆبێت کە بتوانێت بریاری پووچەڵ کردنەوەی ئەنجامەکانی هەڵبژاردنەکەش دەربکات لە کاتی پێویست دا .
* دەبێت ماوەی کورت دابنرێت بۆ وەلام دانەوەی سکاڵاکان بۆ ئەوەی بۆ ماوەیەکی زۆر دوانەکەون بێکاریگەری نەمێنەوە .

پاشکۆی دووەم ـ
کورتەیەك لەکێشەکانی
دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ ECHR

}ئەحمەدو ئەوانی تر ف. مەملەکەتی یەکگرتوو. راپۆرتی ژمارە ١٠٥٦٢/٨٤٩/١٩٩٧/٦٥ (سێبتەمبەری ١٩٩٨) {

III. ف. پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکان:

دەکرێت دەوڵەت چەند مەرجێك دابنێت لەبەردەم ئەنجامدانی هەڵبژاردندا.

لە کێشەی ئەحمەدو ئەوانی تردا (ف. مەملەکەتی یەکگرتوو)، دادگا مامەڵەی کرد لەگەڵ مەرجەکانی سنوردارکردنی گەورە کاربەدەستانی حکومەت لەچالاکییە سیاسییەکانو لەوانەش مافی خۆپالاوتن بۆ هەڵبژاردنەکان.

بەرامبەرانیش بەرپەرچی ئەم سنوردارکردنەیان دایەوە (بەندی سێیەم لەپرۆتۆکۆلی یەکەم) ، بەپێی ئەم بەندە دادگا رایگەیاند کەوا دەوڵەت بۆی هەیە سنوور دابنێت بەسەر چالاکییە سیاسییەکانی

کەسانێکی تایبەت لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت ئەم سنورانە لەروانگەی ئامانجە پەیرەو کراوەکانەوە بێ، کە لەلایەن دەستەی یاسادانان داڕشتن و دیاریکردنی سیستمێك بۆ ئەم حەقەوە دیاری دەکرێن.

ئامانجە سیاسییە پاکەکان لەشوێنە خزمەتگوزارییە مەدەنییەکاندا بەشەرعی دادەنرێت بۆ سنورداركردنی هەندێك مافی بەشداریکردنیان لەهەڵبژاردندا بەپێی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم، بەتایبەتی گەر ئەم سنووردارکردنە بەدرێژایی ژیانی سیاسی ئەو کەسانەبێت. بۆیە دادگا بڕیاری بەڕوونەدانی هەر جۆرە پێشێلکردنێك بۆ بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمدا.

}باومان ف. مەملەکەتی یەکگرتوو، راپۆرتی ژمارە ١٤١/١٩٩٦/٧٦٠/٩٦١ (شوباتی ١٩٩٨) .{

III. ج. هۆکاری راگەیاندن و بەرگریکردن لەئازادی گووتن و رادەربڕین لەهەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:

دەبێت مافی رادەربڕینی ئازاد پارسەنگ بێت لەگەڵ مافی هەڵبژاردنی ئازاددا.

لەکێشەی باومان (ف. مەملەکەتی یەکگرتوو)، دادگا پێشێلکردنێکی بەدیکرد بۆ بەندی دەیەم لە(ECHR). خاتوو فایلس باومانی بەڕێوەبەری بەرپرسی کۆمەڵەی بەرگریکردن لەمندالانی شار (ئەمەش رێکخراوێکە کەنزیکەی ٥٠,٠٠٠ بەرهەڵستکاری گرتۆتە خۆ بۆ مندال لەباربردن و هەندێك لەتاقیکردنەوەکانی سەر کۆرپەلەکان).

دوای دابەشکردنی بڵاوکراوەکان لەماوەی پێش ئەنجامدانی هەڵبژاردنی پەرلەمانی راستەوخۆ لەنیسانی ١٩٩٢ دا، تۆمەتێك خرایە پاڵ خاتوو (باومان) بەپێی بەشی ٧٥ لەخۆپیشاندانی گەل لە١٩٨٣ دا، کەخەرجکردنی پارە لەماوەی پێش ئەنجامدانی هەڵبژاردن (بۆ زیاتر لەپێنج پاوەنی ئیستەرلینی) بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان بۆ دەنگدەرەکان.

خاتوو باومان بەپێی بەندی دەیەمی (ECHR).

لەگەڵ ئەوەی کەبەشی ٧٥ راستەوخۆ مافی رادەربڕینی سنووردار نەکردووە، بەڵام لەبری ئەوە خەرجی ماوەی پێش ئەنجامدانی

هەڵبژاردنی سنووردار کرد. دادگاش ئەو بڕە پارانەی تەرخان کرابوون بۆ سنوورداركردنی ئازادی رادەربڕینی پەسەندکرد، ئەمەش زۆر کاری کردە سەر خاتوو(باومان).

دادگا رەچاوی ئەوەی کرد، کەمەبەستی لەبەشی ٧٥ بەدیهێنانی یەکسانییە لەنێوان پاڵێوراوەکانو ئەنجامە یاساییەکاندا بۆ بەرگریکردن لەمافی ئەوانی ترو بەتایبەتی پاڵێوراو و دەنگدەرەکان. لەگەڵ ئەوەشدا دادگا رایگەیاند کەوا پێویستە لێکۆڵینەوە لەسەر مافی ئازادی رادەربڕین بکرێت بەپێی بەندی دەیەم بەرامبەر بەهەڵبژاردنی ئازاد، کەبەندی سێهەم بەرگری لێدەکات لەپرۆتۆکۆڵی یەکەمی (ECHR)دا.

دادگا رایگەیاند کەوا پێویست دەکات لەماوەی پێشو لەکاتی ئەنجامدانی هەڵبژاردندا، چەند سنورێك دیاری بکرێن بۆ ئازادی رادەربڕین بەمەبەستی گەیشتن بەمافی هەڵبژاردنی ئازاد.

بەهەرحاڵ دادگا بۆی دەرکەوت کە:

بەشی (٧٥) کۆسپی گەورە دروست دەکات لەبەردەم بڵاوکردنەوەی زانیارییەکانی خاتوو (باومان) لەگەڵ ئەو بۆچوونانەی کاردەکەنە سەر هەڵبژاردنی پاڵێوراوەکان بۆ بەرپەرچ دانەوەی پوچەڵ کردنەوەی دەرچوونی پاڵێوراوێك، هەروەها دادگاش رایگەیاند کەپێویستە خەرجی سنورداربکرێت بەپێی یاسای (GBP5) بۆ گەیشتن بەئامانجە یاساییەکان، لەبەدیهێنانی یەکسانی لەنێوان پاڵێوراوەکان دا. و بەم پێیە دادگا بۆی دەرکەوت کەوا ئەم سنوورداركردنە لەگەڵ ئامانجە پەیڕەوکراوەکاندا ناگونجێتو پێشێلکردنیش بەدی دەکرێت بۆ بەندی دەیەم لە(ECHR).

}حیزبی شیوعی تورکیو ئەوانی تر (ف. تورکیا) راپۆرتی ژمارە ١٩٣٩٢/٩٢ (کانونی دووەم ١٩٩٨).{

III . پاڵێوراو و لایەنە سیاسییەکانو تێچوونی هەڵبژاردنەکان:

رەنگە دەوڵەتەکان نەتوانن بەئاسانی لایەنێکی سیاسی ببەستنەوە ، بەهۆی ئەنجامدانی ئەو حیزبە بۆ چەند چالاکییەك کەلەگەڵ رەوتی حکومەتدا ناگونجێتو بەپێچەوانەی پەیکەرو سیستمی دەستوری دەوەستێتەوە.

لەکێشەی حیزبی شیوعی و ئەوانی تردا (ف.تورکیا) ، دادگای دەستوری هەستا بەهەڵوەشاندنەوەی حیزبی شیوعی تورکی (TBKP).

لەماوەی ١٤ ڕۆژ لەدوای ڕاگەیاندنی هاندەران و بەڕێوەبەرانی ڕێکخستنەکانی ئەو حیزبەیان قەدەغەکرد لەکارکردن بەهەر شێوەیەکی سیاسی تریش. دادگای دەستوریش ڕایگەیاند کەوا (ح.ش.ت) هانی تورکییەکانی داوە بەشێوازی جیاجیا بەرەو جیابونەوەو پارچەپارچەکردنی تورکیا.

دوان لەئەندامانی حیزبی ناوبراو دژ بەئەم بڕیارە وەستان و ڕایانگەیاند، کەوا ئەم بڕیارە پێشێلکردنە بۆ مافەکانی ئازادی ڕێکخراوەیی و حیزبی کە لەبەندی یازدەیەمی (ECHR)دا هاتووە. هەروەها دادگا ڕایگەیاند کەوا دەکرێت بەندی یازدەیەم لەلایەن لایەنە سیاسییەکانەوە جێبەجێ بکرێت. هەروەها بڕیاریدا ، کەلەگەڵ ئەوەی وشەی (لایەنی سیاسی) بەزەقی لەبەندی یانزەدا نەهاتووە، بەڵام ئەم کارە پێویستە بۆ بەدهێنانی دیموکراسیەت و بۆ گرنگی دیموکراتی لەسیستمی (ECHR).

هەروەها دادگا ڕایگەیاند کەناکرێت هەر ڕێکخراوو لایەنێکی سیاسی قەدەغە بکرێت لەبەرگریکردن لەپرەنسیپەکانی (ECHR)و چالاکییەکانی لەلایەن دەسەڵاتی نیشتمانییەوە تەنها بەهۆی نەگونجانی لەگەڵ پەیکەری دەستوری ئەو وڵاتەدا.

کە بۆ چارەسەری کەت و پڕی کێشەی (ح.ش.ت) کەپێش دەستپێکردنی چالاکییەکانی دەرکرابوو، لەگەڵ ڕاگرتنی سەرکردەکانیان و کارنەکردنیان لەگشت پلەو پایە سیاسییەکاندا. ئەم بڕیارە بەپێچەوانەی ئامانجە پەیڕەو کراوەکانەوەیەو دەرئەنجام پێویست ناکات لەکۆمەڵگەی دیموکراسیدا ئەم جۆرە بڕیارانە بدرێت. پاشان پێشێلکردنی بەندی یانزەی (ECHR) ڕاگەیەنرا.

}ئـــەنكال (ف. توركيـــا) راپـــۆرتى ژمـــارە ١٠٣١/٨٢٥/١٩٩٧/٤١
(٩ى حوزەيران ١٩٩٨) {

III . ج. هۆكارەكانى راگەياندنو بەرگريكردن لـەئازادى گـوتنو رادەربـڕين لەهەڵمەتـەكانى هەڵبژاردندا.

دەبێت ئەو هۆكارانەى دادەنرێن بۆ سنووردار كردنێكـــــى دادپەروەرانــــــەى گفتوگـــــۆ سياســـييەكان هاوتـــابن لەگـــەڵ ئامانجـــە پەيڕەوكراوەكان.

لەكێشـــەى ئـــەنكال (ف. توركيـــا)، (ابـــراهيم ئەنكال) ى پارێزەرى توركىو ئەندام لەليژنەى جێبەجێكردن لقى ئەزميرى حيزبى كارى گەل (ح.ك.گ).

لـــە حـــوزەيرانى ١٩٩٢دا قـــازى دادگـــاى ئاسايشـــى نەتـــەوەيى بڕيـــارىدا بەدەســـت بەسەراگرتنى (ح.ك.گ) لەبەر بانگەوازكردنيان بـەرەو هانـدانى بەرهەڵسـتكارى حكومـەتو بازرگانى نایاسایىو سەربازگەى راهێنان.

لـــە شـــوباتى ١٩٩٣دا دادگـــاى ئاسايشـــى نەتـــەوەيى بڕيـــارىدا بەزينـــدانى كردنـــى ســـەركردەكانيانو راگرتنـــى پـــەيرەوى ناوخۆييانو سنورداركردنى چالاكييەكانيانو قەدەغـەكردنى خزمەتگوزارييـە مەدەنييـەكانو راگرتنـى (ئـەنكال) لەبەشـداريكردن لەچـەند چالاكييەكى سياسىدا.

پاشـــان (ئـــەنكال) تۆمـــەتباركردنى ئـــەو پێشـــێلكردنە راگەيانـــد بـــۆ مـــافى ئـــازادى رادەربڕين، كەلە بەندى يازدەيەمى (ECHR)دا هاتووە.

دادگـاش وەڵاميدايـەوە، كـەوا نـاوبراو لەسـەر بڕگـەكانى بەنـدى دەيـەم تۆمـەتباركراوە لـەژێر ناونيشـانى (دووركەوتنـەوە لەگێرەشـێوێنى).

لەگـەڵ ئـەوەى كـەدوور نييـە سنوورو مـەرجى قـورس خرابێتـە سـەر گفتوگـۆ سياسـييەكانو حكومــــەت رەچــــاوى فراوانــــى مــــەوداى رەخنـەكانى سـەر كەسـە ئاسـاييەكان كـردووە لەگەڵ ئەو رەخنانەى لەحكومەت دەگيرێت.

لـــــە سيســـــتمى ديموكراســـــيدا دەبێـــــت زيادەڕەوييـــەكانى حكومـــەت بخرێنـــە ژێـــر لێكۆڵينـــەوەى راســـتەقينەوە، نـــەك تـــەنها بـــۆ هەردوو دەسەڵاتى قەزايىو ياسايى بەڵكو بۆ راى گشتيش.

بەڵام هەندێك ساتى سەخت هەيە لەژيانى هەر حكومەتێكـدا ناچـار دەبێـت تێيـدا كەچـەند زيادەرەوييەك بكاتو بەتايبەتى لەو كاتانەى

کەچارەسەری ئاشتییانە ڕۆڵی نامێنێتو بەرژەوەندی دەوڵەت دەخاتە ژێر مەترسییەوە.
دادگا بڕیاریدا :کەوا تۆمەتبارکردنی (ئەنکال) هاوتا نییە لەگەڵ ئامانجە پەیڕەوکراوەکان، لەبەرئەوە پێویست ناکات لەکۆمەڵگەی دیموکراسیدا بڕیاری وابدرێت، پاشان پێشێلکردنی بەندی دەیەمیش لە (ECHR) ڕاگەیەنرا.

}ئیوانزوک ف. بولندا، ڕاپۆرتی ژمارە ٢٥١١٩٦/٩٤ (١٥ی نوفمبەر ٢٠٠١) {
III. ح. دەنگدانی نهێنی :
دەبێت ئەو مەرجانەی دەخرێنەسەر ئەنجامدانی مافی دەنگدان تایبەت بن بەپێویستییەکانی بواری ئاسایشەوە. دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ بەکورتی هەستا بەرونکردنەوەی ئەنجامی ڕێنماییەکانی دەنگدانی نهێنی لەبەندیخانەکاندا.
لە کێشەی ئیوانزوک ف. بولندا دادگا بۆی دەرکەوت کەگومان هەیە لەسەر ئەنجامدانی مافی دەنگدان لەهەڵبژاردنی پەرلەمانیدا لەلایەن کەسانێکەوە کەلەبەندیخانەکاندا بەندکراون لەوەی کەئایا پێویست بەمەرجی زیاتر دەکات لەسەر دەنگدانیان دابنرێت بۆ پاراستنی ئاسایشی بەندیخانەکان، لەهەمان کاتیشدا ناکرێت بەندکراوێك بانگ بکرێت بۆ دەنگدان لەبەردەم هەندێك پاسەوانی بەندیخانەکەدا پێش دەنگدانیان.

}لابیتا (ف. ئتالیا) ، ڕاپۆرتی ژمارە ٦٧٧٢/٩٥(ابریل ٢٠٠٠) : {
III. خ. مافەکانی دەنگدانو ناونووسکردنی دەنگدەرەکان:
دەوڵەت ناتوانێت کەسەکان لەدەنگدان قەدەغە بکات دوای سەلماندنی بێتاوانییان لەو تۆمەتانەی خراونەتە پاڵیان.
لەکێشەی لابیتا (ف. ئیتالیا)، دادگا پێشێلکردنێکی ڕەچاوکرد بۆ بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم لە(ECHR)، کاتێك کەسێکی بێتاوان مافی دەنگدانی خۆی لەدەست بدات وەك دەنگدەرێك بەپێی بڕگەکانی یاسا تایبەتەکان بەچالاکییە درندانەکانەکان.
لێرەشدا دەست بەسەر بینیتو لابیتا گیرا بەتۆمەتی پەیوەندی کردنی بەمافیاکانەوە، بەڵام لەدواییدا بێتاوانی سەلمێنرا، پاشان

مـــافی دەنگـــدانی لێســـەندرایەوەو ناویـــان لەلیســـتی دەنگـــدەرەکان لابـــرد لەبەرئـــەوەی بەندرکرابوو.

(لابیتا) ش پەنای بردە بەر یارمەتی یاسایی بۆ سکالاکردنو پێشێلکردنی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمی (ECHR) ی راگەیاند.

هەڵپەســـاردنی مـــافی دەنگـــدانی ئەوانـــەی کەشاهیدیان هەیە لەسەر پەیوەندی کردنیان بەمافیاوە چەند ئامانجێکی یاسایی هەیە. بەڵام دادگا سڕینەوەی ناوی (لابیتا) ی بەدی کرد دوای لابردنی تۆمەتەکەیونەمانی هەر بەڵگەیەکی زەقو دیارو هەرگومانێك لەسەر پەیوەندی بەرێکخراوی مافیاوە، و دادگاش ئەم پێوەرە بەگونجاو نازانێت.

}لـــوبیز گـــۆمیتزدا ســـیلفا (ف. پورتوگـــال) راپـــــــۆرتی ژمـــــــارە ٣٧٦٩٨/٩٧ (٢٨ی دیسەمبەری ٢٠٠٠) {

III. ج. هۆکارەکانی راگەیاندنو بەرگریکردن لەئازادی گووتنو رادەربڕین لەهەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:

بەمەبەســـتی گەشـــەدان بـــەگفت وگـــۆی ئازادوسیاسیانە, رۆژنامەکان چەندین رەخنە لەحکومەتو سیاسییەکانیان پێدەگات.

لە کێشەی لوبیز گۆمێزدا سیلفا دا، دادگا پێشێلکردنێکی بەندی دەیەمی (ECHR) ی بۆ دەرکـــەوت. خـــاوەن کێشـــەکە بەرێوەبـــەری رۆژنامەی (پەبلیکۆ) بوو کەزۆرترین فرۆختی رۆژانەی هەیە لەپورتوگالدا. ئەم رۆژنامەیە سەروتارێکی بڵاوکردەوەو تێیدا رەخنەی لەدەستنیشانکردنی لایەنە سیاسییەکان گرت بۆ پاڵێوراوەکانیانو دەڵێت:

(پاڵێوراوەکانی گاڵتەو گەپی فیکریو تێکەڵی دواکەوتنخوازییو دڕندەیی لەهەموو شوێنێك دەســـت ناکـــەوێت، هـــەروەها دەمـــارگیریو کوشـــــندەییو دوژمنـــــانی ســـــامیەتو بازاڕییەکان).

لە شوێنێکی تردا (پەبلیکو) چەندین شتی سەیری بۆ دەرکەوت سەبارەت بەپاڵێوراوە چاوەروانکراوە نوێکان. پاشان ناوبراو تۆمەتبار کرا بەتۆمەتی ناوزڕاندن (تەشهیر)و فەرمانی بۆدەرکرا بەدانی باج.

ناوبراویش پێشێلکردنی مافی ئازادی رادەربڕینو بەندی دەیەمی (ECHR) راگەیاند لەگەڵ رەچاوکردنی گرنگی تایبەتی ئازادی رادەربڕین لەرۆژنامەنووسیدا بواری سیاسی زیاتر رەخنە دەگرێتەخۆ، دادگا بڕیاریدا کەوا بەدەمەوە بوونی ناوزڕاندنی سیاسی جۆرێکە لەهەڵەشەیی لەژیانی سیاسیو گفتوگۆی ئازاددا. هەندێکجار رۆژنامەکان جۆرێک لەزیادەرەویو هاندان بەکاردێنن لەرێی نوسراوەکانیانەوە.

گوێڕایەڵی داواکار بۆ یاسای رۆژنامەنووسی دادگای ناچارکرد کەئەم گوێڕایەڵییە بەهەند بگرێت. لەگەڵ سووکی ئەو سزا سەپێنراوانە، داواکار تا ئێستاش تۆمەتبارە بەشێوەیەك کەلەگەڵ ئامانجە پەیرەوکراوەکاندا ناگونجێت، دادگاش بەکۆی دەنگ بڕیاریدا بەپێشێلکردنی بەندی دەیەمی (ECHR).

}ماسیوس (ف.مەملەکەتی یەکگرتوو)، راپۆرتی ژمارە ٢٨٤٣٣/٩٤ لە(١٩ی شوباتی ١٩٩٩) {

III . د. مافەکانی دەنگدانو ناونووسی دەنگدەرەکان:

ئەو کەسانەی پەیکەری یاسایی دەرەوەی دەسەڵاتی نیشتمانی کاریان تێدەکات مافی دەنگدانیان لەهەڵبژاردنی ئەو هەیکەلەداو هەیە رێدرا بەهاوڵاتی ئەوروپی کەدەنگ بدات یان خۆی بپاڵێوێ لەهەڵبژاردنی پەرلمانی ئەوروپی ئەو وڵاتەی تێیدا نیشتەجێیەو ئەندامە لەیەکێتی ئەوروپیدا.

لە کێشەی ماسیو (ف. مەملەکەتی یەکگرتوو) دا، دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ رایگەیاند کەئەمە مافی هەموو ئەوانەیە کەیاسای ئەوروپی کاریان تێدەکات. ئەم کێشەیە دانیشتوانی (جبل گارق) ی ناچارکرد (ئەوانەی مافی بەشداربوونیان لەهەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەوروپیدا نەبوو) لەسەر بنەمای پەلکێش نەکردنی بڕیارەکانی رێکەوتننامەی پەیوەستبوون بۆ (جبل تارق).

لەم کێشەیەدا ماسیوس هاوڵاتییەکی بەریتانی نیشتەجێ بوو لە(جبل گارق)دا رایگەیاند کەوا بەشداری نەرکدنی (جبل تارق) لەهەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەوروپیدا پێشێلکردنی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمی (ECHR) ە.

دادگا روونی کردەوە کەوا (مەملەکەتی یەکگرتوو) بەرپرسیارە بەرامبەر ئەم کارە بەبێ رەچاوکردنی ناوەکی یان ئەوروپی بوونی هەڵبژاردنەکە.

هەروەها رایگەیاند کەبەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم شایەنی جێبەجێکردنە لەسیستمی ئەوروپیداو ئەم سیستمە تایبەتمەندی خۆی هەیە.

دەستەی یاسای (جبل گارق). هەروەها دادگا تێبینی ئەوەی کرد کەوشەی (دەستەی یاسایی) لەبەندی سێهەمدا مەرج نییە مەبەستی لەپەرلەمانی نیشتمانی بێت و ناکرێت هەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەوروپی جیابکرێتەوە لەبەندی سێهەمدا بەهۆی پەلهاویشتنی بۆ دەرەوەی دەسەڵاتی نیشتمانی، ئەمە جگە لەسیستمی نوێنەرایەتی ناوخۆیی. هەروەها دادگا بۆی دەرکەوت کەوا ئەندامانی پەرلەمان داوای سیستمی سەرەکی و بەرنامەی چاودێری دیموکراتی بۆ چالاکییەکانی لیژنەی ئەوروپی لەدەستەی یاسایی دەکەن بۆ پێکهێنانی بەشێك لەدەستەی یاسادانان (جبل گارق) بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی بەندی سێهەم لەپرۆتۆکۆلی یەکەم.

لە کۆتاییدا دادگا دانی بەپێشێلکردنی بەندی سێهەمدا نا بۆ بەشداری پێنەکردنی (جبل گارق) لەهەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی ئەوروپی‌دا بۆ نەدانی هیچ جۆرە فرسەتێك بۆ (ماسیوسی) خاوەن سکاڵاکە بۆ دەربڕینی رای خۆی بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی پەرلەمانی ئەوروپی، لەگەڵ ئەوەی کەدەستەی یاسایی سەر بەلیژنەی ئەوروپی بەشێکی لەدەستەی یاسایی (جبل گارق) پێکهێنا ئەو دەستەیەی کەراستەوخۆ کاری کردە سەر دینس ماسیوس لەهەڵبژاردنی دەستەی تیاسادانان کە لەبەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمدا هاتووە.

}ئـوبر جيليـك (ف. ئوسـتراليا) ، راپـۆرتی ژمـــــــاره ٨٥٢/٦٦٦/١٩٩٦/٤٧ (٢٥ ی حوزەیرانی ١٩٩٧) {

III. د. هۆکارەکانی راگەیاندن‌و بەرگریکردن لەئازادی گووتن‌و رادەربڕین لەهەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا:

رۆژنامـەکان پانتـایی زۆر دەدەن بۆ دەربڕینـی زانیـارو بیروڕاکـان جگـە لەوانـەی کـەتیرۆری‌و شەرەنگێزو گێرەشێوێنن.

لە کێشەی ئوبرجیلیك (ف. ئوستراليا) دادگا بـەکۆی ٧ دەنـگ بـۆ دووان رایگەیانـد کـەوا تۆمـــەتبار کردنـــی داواکـــار بەشـــکاندنی سیاســیيەك پێشـێلکردنی بەنـدی دەیــەمی (ECHR) ە.

لـەم کێشـەیەدا دادگا بڕیـاری‌دا بـەپێی بڕگـەی دووەمی بەندی دەیەم لەرێکەوتننامەی ئازادی گووتن کەوا ئەم مافە رێپێدراوە بۆ زانیاری‌و بـیروڕا پەســەندکراو ئاشــتی خوازەکــان‌و ئەوانـــەی تەعـــەدایان لێـــدەکرێت یـــان دەترسـێنرێن‌و دەتـۆقێنرێن. ئـەم پرەنسـيپە گرنگـــی تایبـــەتی هەیـــە لـــەجیهانی رۆژنامەوانی‌داو نابێت سنوری دیاری کراوی خـۆی پێشـێلبکات بـۆ بـەرگریکردن لـەمافی ئەوانی تر بـەبیانوی بڵاوکردنـەوەی زانیاری‌و بیروبۆچـــوونە سیاســـییە پەیوەندیـــدارەکان بەبابەتـە سـەرەکییەکانەوە. بەهـەمان شێوەش بۆ رەخنە بچوکەکان کـەبوارێکی فراوانی هەیـە بـــۆ هەڵســـوکەوتە سیاســـییەکان زیـــاتر وەك لەهەڵوێستە تایبەتەکان.

لە کۆتایی‌دا دادگا پێی وابوو کەبەرتەنگییـەك بەدی دەکرێت لەپێویستی ئەو فاکتەرانەی کار لەســـەر ئـــازادی رادەربـــڕین دەکـــەن بـــۆ داواکارەکـەو بەهۆیـەوە پێشـێلکردنی بەنـدی دەیەمی (ECHR) کراوە.

}بودکولزینـا (ف. لاتفیـا)، راپـۆرتی ژمـارە ٤٦٧٢٦/٩٩ (٩ی ئیبریل ٢٠٠٢) .{

III . ه. پـاڵێوراوو لایەنـە سیاســـییەکان‌و تێچوونی هەڵبژاردنەکان:

لـــەکاتی جێبـــەجێکردنی پێداویســـتییە سیاسـییەکانی مـافی سـازکردنی هەڵبژاردنـدا وەك زمانی نیشتمانی، دەبێت دەوڵەتەکان ئەو زمانە زیادبکەن.

لە کێشەی بودکالزینا (ف. لاتفیا) دا، دادگای ئـەوروپی بۆ مافـەکانی مـرۆڤ لاوازی رێنماییـە

ياساييەكانی دياريكرد بۆ بەرگريكردن لەمافی هەركەسێك بۆ خۆپالأوتن.

لە كێشەی كريدا بودكالزينا ، بەرەگەز لاتيفیو ئەندام لەكەمينەی ئەوانەی بە(لاتفيی – روسی) قسە دەكەن.

ئەو نوسراوانەی ئامادەی كردبوو بەڵگەنامەيەكی تێدابوو كەلەلايەن دەستەيەكی حكومی تايبەتەوە دەرچووەو تێيدا پشتگيری لەزانينی خاتوو كريدا بودكالزينا دەكات..

زمانی رەسمی – لاتفی– بەكارهێنانی زمانی رەسمی بووە بەمەرجێكی سەرەكی بۆ خۆپالأوتن. بۆ ئەم مەبەستەش هەموو پاڵێوراوێك دەبێت تاقيكردنەوەيەكی زمانەوانی بكرێت لەلايەن سەنتەری زمانەوانی دەوڵەتەوە.

ليژنەی مەركەزی هەڵبژاردنەكە هەستا بەسڕينەوەی ناوی خاتوو بودكالزينا لەليستی ناوی پاڵێوراوەكاندا بەهۆی شارەزانەبوونی لەزمانی لاتفیدا.

خاتوو بودكالزينو داوای هاوكاريكردنی دادگای ئەوروپی كرد بۆ مافەكانی مرۆڤ بۆ بەدەمەوە هاتنی لابردنی ناوەكەی لەليستی پاڵێوراوانی هەڵبژاردنی پەرلەمانيدا، بەبيانووی ئەوەی كەزمانی لاتفيی باش نازانێت، بەمەش مافی خۆپالأوتنی خاتوو بودكالزينو پێشێل دەكرێت بەپێی بەندی سێهەمی پرۆتۆكۆلی يەكەمی (ECHR) دادگا روونيكردەوە كەوا ئامانجە ياساييەكانی سيستمی هەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەو هاولاتيانە جيادەكاتەوە كەزمانی سەرەكی ولاتەكەيان نازانن، بۆ بەشداريكردن لەهەڵبژاردندا بەمەبەستی زامنكردنی چالاكی دەزگاكانی لاتفيا.

هەروەها دادگا بۆی دەركەوت كەوا خاتوو بودلكالزينو خاوەن بەڵگەنامەيەكی زمانەوانی ئەوتۆيە كەتوانای زامنەوانی باشی دەردەخات لەزمانی لاتفيدا، بەپێی ئەو تاقيكردنەوانەی كەبۆی ئەنجامدراوە. لەگەڵ ئەوەی كەدەسەلاتی رەسمی ناتوانێت رەخنە لەو بەڵگەنامانە بگرێت، كەخاتوو بودلكازينو لەزمانی رەسمی زياتری لێ داوانەكرا.

لەمەش زياتر هەڵسەنگاندنی زمانی خاتوو بولكازينو بۆ يەك كەس بەجێهێڵرابوو، بۆيە دادگا رايگەياند كەلەبەر نەبوونی هۆكاری بابەتی ئەو رێنماييانەی دژ بەخاتوو بولكالزينو دەركراون پێچەوانەی ئەو رێنماييە

پاك‌و داواكراوو یاساییانەن بۆ دیاریكردنی توانای بەشداریكردنی لەهەڵبژاردندا. بەم پییە دادگا بەكۆی دەنگ رایگەیاند كەبەندی سێ یەمی پرۆتۆكۆلی یەكەم لە(ECHR) پێشێلكراوە.

}حیزبی رەفا ، ئەربەكان‌و كازان و تیكداڵ ف. توركیا، راپۆرتی ژمارە ٤١٣٤٠/٩٨،٩٨/٩٨،٤١٣٤٢/٤١٣٤٣، ٤١٣٤٤/٩٨ لە(٣١ حوزەیرانی ٢٠٠١) .{

III . ف. پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەكان‌و تێچوونی هەڵمەتەكانی هەڵبژاردن:

دەكرێت دەوڵەت چەندین كۆسپ دروست بكات لەرێی پێكهێنانی ئەو لایەنە سیاسییانەی هۆكاری نایاسایی‌و نادیموكراتی بەكاردێنن بۆچەند مەبەستێكی نەگونجاو لەگەڵ پرەنسیپ‌و بنەماكانی دیموكراتی لەكێشەی حیزبی رەفادا ، ئەربەكان‌و كازان و تیكداڵ (ف. توركیا)، دادگای دەستوری هەستا بەهەڵوەشاندنەوەی حیزبی رەفا بەبیانوی ئەوەی كەبوەتە سەنتەرێك بۆ چالاكییەكانی دژ بەعەلمانیەت. هەروەها هەستا بەقەدەغەكردنی سەركردەكانی ئەو حزبە لەكورسییەكانی پەرلەمان یان پێكهێنانی حیزبێكی سیاسی تر بۆ ماوەی پێنج ساڵ.

دادگای ئەوروپی بۆ مافەكانی مرۆڤ رایگەیاند كەوا لایەنە سیاسییەكان بەشدار دەبن لەهەر هەڵمەتێكی گۆرینی هەیكەلی دەستوری وڵات بەرەو بنەماكانی (ECHR)و بەندی یانزیەیەم بۆ دوو جۆر :

١- ئەوانەی كەهۆكارو رێگای نایاسایی‌و نادیموكراتی بەكاردێنن لەبەرامبەر گشت بۆچوونە جیاوازەكاندا.

٢- كاتێك داخوازی چەند گۆرانكارییەك دەكات كەنەگونجێن لەگەڵ بنەماكانی دیموكراسی‌دا.

ئەمانەش ئەو حیزب‌و لایەنانە دەگرێتەوە كەسەركردەكانیان هانی ئەوانی تر دەدەن بەرەو شەرەنگێزی بۆ بەدەست هێنانی چەند ئامانجێكی سیاسی، كەبەپێچەوانەی یەكێك یان زیاتر لەبنەماكانی دیموكراسیەت دەوەستێتەوەو (ECHR) یش ناتوانێت بەرگریان لێبكات‌و دادگاش بڕیارەكەی بەرامبەر حیزبی رەفا دەرچووبو پەسەندكرد و بەشییاوی نەزانی بۆ كۆمەڵگای دیموكراتی‌و

واتاکانی پرەنسیپەکانی عەلمانیەت، سەرکردەکانی حیزبی رەفاهیش بەرهەڵستکاری خۆیان راگەیاند بۆ دامەزراندنی فرەیی سیستمە یاساییەکان لەسەر بنەمای جیاوازی بیرو ئاینی بەرەو پەیڕەو کردنی حوکمی (شەریعەتی) ئیسلامی، ئەو حوکمەی کەجیاوازی زۆری لەگەڵ بنەماکانی (ECHR)دا هەیە. هەروەها هەڵویستی خۆیان بەرامبەر بەکارهێنانی چەك ئاشکرا کرد بۆ بەدەستهێنانی توانای مانەوە.

دەبێت دان بەو راستییەدا بنرێت کەفرەیی لەبیروباوەڕو حیزبایەتیدا دوو بنەمای سەرەکی دیموکراسیەتن.

دادگا رایگەیاند کەوا دەکرێت دەوڵەتەکان رێگە لەجێبەجێکردنی ئەم جۆرە بۆچوونە سیاسییانە بگرن کەجیاوازن لەگەڵ بنەماو سیستمی (ECHR) دا. پێش ئەوەی کاریگەرییە تایبەتەکانیان دەربکەوێت کەدوور نییە ئاشتی مەدەنیو سیستمی دیموکراتی وڵات بخاتە مەترسییەوە.

}سەداقو ئەوانی تر (ف. تورکیا) راپۆرتی ژمارە ٢٥١٤٤/٩٤، ٢٦١٤٩/٩٥و ٢٧١٠٠/٩٥و ٢٧١٠١/٩٥ لە(١١ ی حوزەیرانی ٢٠٠٢). {

III . ف. پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکانی تێچوونی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن:

هەندێك جار دەوڵەت هەندێك پاڵێوراوی هەڵبژێراو دەردەکات لەهەڵبژاردنەکە بەهۆی هەڵویستی حزبەکانیان نەك بەهۆی هەڵویستی خۆیانەوە.

لە کێشەی ساداكو ئەوانی تردا (ف. تورکیا) ، دادگای ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ چەند مەرجێکی لەسەر مافی خۆپالاوتن دانا لەروانگەی هەر جۆرە ئەلتەرناتیڤێك بۆ لەدەست دانی پلەی هەڵبژاردن. چونکە داوکارەکان ئەندام بوون لەکۆمەڵەی وڵاتی گەورەو یەك حیزبی سیاسی تورکیدا ئەویش حیزبی دیموکراتییە. (ح.د).

دادگای دەستوری هەستا بەهەڵوەشاندنەوەی (ح.د)و مافە پەرلەمانییەکانی کێشایەوەو تۆمەتباری کردن بەجودا خوازیو لەکەدارکردنی دەوڵەت بەپێی یاسای ناوخۆیی قەدەغەکردنی تیرۆر.

دادگای ئەورووپی مافەکانی مرۆڤ ڕەچاوی پێشێلکردنی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەمی کرد بەلێسەندنەوەی مافی پەرلەمانی داوکارەکان. ئەو ڕاستییەی دوپات کردەوە کەوا بەپێی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم تایبەتمەندی هەر چالاکییەکی سیاسی دەپارێزرێت کەئەمەش ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لەسیستمی (ECHR) دا. ئەوەی بۆ دەرکەوت کەداوکارەکان مافی پەرلەمانیان بەهەڵوەشاندنەوەی حیزبەکەیان (ح.د) لەدەستداوە بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی لەلایەن دادگای دەستوورییەوە بەهۆی ئەو بڵاوکراوانەی لەلایەن سەرۆکی پێشوی حیزبەکەیانەوە بڵاوکراوەتەوە لەدەرەوەی وڵات لەلایەن لیژنەی مەرکەزی حیزبەوە. هەروەها دادگا ئەوەی بۆی دەر کەوت کەوا ئەو ڕاستکردنەوە دەستوورییەی ساڵی ١٩٩٥ دەرچوو دەڵێت (هەر ئەندامی پەرلەمانێك کردارو گوتاری ببێتە مایەی هەڵوەشاندنەوەی حیزبێکی دیاریکراو ئەوا ئەویش مافی پەرلەمانی لێدەسێنرێتەوە).

دادگا ڕایگەیاند کەوا ئەو سزا قورسانەی بەسەر داواکارەکاندا سەپێنراون لەگەڵ ئامانجە پەیڕەوکراوو یاساییەکانی تورکیادا ناگونجێن چونکە پێوەرەکان لەگەڵ ویستی دەنگدەرەکاندا ڕێك نین کەدەنگیان بۆداوە. بۆیە پێشێلکردنی بەندی سێهەمی پرۆتۆکۆلی یەکەم ڕاگەیەنرا.

}حیزبی سۆشیالیستو ئەوانی تر (ف. تورکیا) ڕاپۆرتی ژمارە ٢١٢٣٧/٩٣ لە(٢٥مایسی ١٩٩٨) {

III . ف. پاڵێوراوو لایەنە سیاسییەکانو تێچوونی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن :

هەندێکجار دەوڵەت ڕێناگرێت لەپێکهێنانی هەر حیزبێك بەهۆی ئەوەی کەبیرو پێشنیاری شەڕەنگێزیو تۆقێنەری هەبێت.

لە کێشەی حیزبی سۆشیالیستو ئەوانی تر (ف. تورکیا) دادگای دەستوری هەستا بەهەڵوەشاندنەوەی حیزبی سۆشیالیستی دوای زۆربوونی داواکارییەکانی دژ بەو حیزبە.

سەرکردەو بەڕێوەبەرانی ئەو حیزبەش ڕاگیران لەپێکهێنانی ئەم چەشنە حیزبانە لەهەر شوێنێکی هەیکەلی سیاسی ئەو وڵاتەدا. ئەمەش لەلایەن داواکارەکانەوە پێشێلکردنی

مافی ئازادی ڕێکخراوەییە کە لەبەندی یانزەی (ECHR) داهاتووە.
هەروەها دادگا بۆی دەرکەوت کەئەم بڕیارە کاریگەری هەبووە لەسەر مافی ڕێکخراوەیی داواکارەکان ، چونکە ئەم بڕیارە لەسەر بنەمای یاسای دەستوری ناو پەیرەوی حیزبە سیاسییەکان دانراوە .
هەروەها هەڵوەشاندنەوەی ئەو حیزبە بەپێی یەکێك لەئامانجە یاساییە پەیرەو کراوەکانی بەندی یانزەی (بەرگریکردن لەئاسایشی نەتەوەیی) ە. لەگەڵ ئەوەشدا دادگا دووپاتی کردەوە کەدەبێت بەندی یانزە لەسەر ڕۆشنایی بەندی دە کاری پێبکرێت.
بەرگریکردن لەراکان و ئازادی رادەربڕین یەکێکە لەئازادییە ڕێکخراوەییە پەسەندکراوەکان لەبەندی یانزەدا، کەحیزبە سیاسییەکانی بۆ زیادکرا. دەکرێت ئازادی رادەربڕینیش (هەروەکو لەبەندی دەیەمدا هاتووە) جێبەجێ بکرێت بەپێی برگەی دووەمی بەندی دەیەم لەراوبۆچوونە تۆقێنەرو سەر لێشێوێنەرەکان.
هەروەها دادگا رایگەیاند کەوا دەکرێت حیزبێك لەکاربخرێت بەپێی پێداویستییەکانی کۆمەڵگەی دیموکراسی و بڕگە جیاکانی بەندی یانزە بەتوندی بەرامبەر بەلایەنە سیاسییەکان بەکارهێنرا. بۆیە هەڵوەشاندنەوەی حیزبی سۆشیالیستی ناگونجێت لەگەڵ ئامانجە پەیڕەوکراوەکانداو بەم پێیە پێشێلکردنی بەندی یانزەی (ECHR) کراوە.

پاشکۆی سێهەم سەبارەت بە(ODIHR/OSCE)

ئۆفیسی دەزگا دیموکراتییەکان و مافەکانی مرۆڤ (ODIHR) دەزگای سەرەکی (OSCE) ە بۆ یارمەتی دانی وڵاتانی ئەندام (بۆ زامنکردنی ڕێزگرتنی تەواو لەمافەکانی مرۆڤو پرەنسیپەکانی ئازادی و مانەوە لەسەر حوکمی یاسا و گەشەدان بەپرەنسیپەکانی دیموکراتی و ...هتد) بەرەو بنیاتنان، بەهێزکردنی دەزگا دیموکراتییەکان و بڵاوکردنەوەی گیانی لێبوردن لەکۆمەڵدا بەگشتی).
(راپۆرتی هلسنکی ١٩٩٢)

(ODIHR) لەواشو ، پۆلەندا دامەزرێنرا، لەساڵی ١٩٩٠دا بریتی بوو لەئۆفیسی هەڵبژاردنی ئازاد بەپێی ڕێکەوتننامەی پاریس .

لەساڵی ١٩٩٢دا ، ناوی ئۆفیسەکە گۆڕرا بەرەو مەودایەکی فراوانتر بۆ مافەکانی مرۆڤو دیموکراتیەت، ئێستاش زیاتر لە(٨٠) ستافی کارمەندی هەیە.

(ODIHR) بەسەر مەشقی وەکالەتەکانی ئەوروپا دادەنرێت لەبورای چاودێری کردنی هەڵبژاردنەکاندا. هەڵدەستێت بەبلاوکردنەوەی هەزاران چاودێر لەساڵێکدا بۆ هەڵسەنگاندانی ئاستی هەڵبژاردنەکانی ناوچەکانی (OSCE) لەروانگەی یاسایی نیشتمانیو پێوەرە نێودەوڵەتییەکاندا. تەنها بەرنامەیەکە کەوردەکاریو حیکمەت بۆ بەشداربووانی پرۆسەی هەڵبژاردنەکە دروست دەکات.

(ODIHR) هەڵدەستێت بەیارمەتی دانی وڵاتانی ئەندام بۆ گەشەپێدانی هەیکەلی چوارچێوەی هەڵبژاردنەکانی سەربەخۆیان لەڕێی پرۆسەو پلانی تایبەتەوە چالاکییە

دیموکراتییە رەسمییەکان ئەم شەش بابەتە سەرەکییانە دەگرنە خۆیان:

(ڕۆڵی یاسا، کۆمەڵگەی مەدەنی، ئازادی هاتوچۆو گواستنەوە، یەکسانی نێوان ژنو پیاو، بازرگانیکردن بەمرۆڤ ، ئازدای ئایینی)

(ODIHR) زیاتر لە(١٠٠) کارمەندی کارپێکردووە بۆ بەرنامە ئامانجدارەکان. کەکار بۆ باشتر گونجان لەگەڵ ڕێنماییەکانی (OSCE) دا دەکەن بۆ گەشەپێدانی هەیکەلە دیموکراتییەکان.

(ODIHR) هەڵدەستێت بەچاودێریکردنی پەیڕەوکردنی وڵاتانی ئەندام بۆ روانگە مرۆڤ دۆستییەکانی OSCE. و چەندین کۆبونەوەو چاوپێکەوتن ساز دەکات لەساڵێکدا بۆ پێداچونەوەی روانگەو پێداویستییە مرۆڤ دۆستییەکانی OSCE لەلایەن وڵاتانی ئەندامەوە.

ODIHR وڵاتانی ئەندام یارمەتی دەدات بەپێدانی ئامۆژگاریو ڕێنمایی تایبەت بەسیاسەتەکانیان لە(ڕۆما)و (سنتی)یەوە. هانی نوێنەرانی وڵاتانی ئەندام دەدات

لـه(رۆمـا)و (سـنتی) بـۆ پێكهێنـانی هەیكـەلی سیاسـییان ، هـەروەها ئـەم ئۆفیسـە وەك (مـاڵ پاككـەرەوە) كاردەكـات بـۆ گـۆرینی زانیـاری دەربـارەی ئەنجامـەكانی (رۆمـا)و (سـنتی) لـەنێوان جێبەجێكـەرە نیشـتمانیو نێودەوڵەتییەكاندا.

گشت چالاكییەكانی (ODIHR) سەركەوتنیان بەدەسـتهێناوە بـەهاوكاریو هەمەئاهـەنگی لەگـەڵ دەزگاكـانی OSCEو كـارە مەیدانییەكانو رێكخراوە نێودەوڵەتییەكاندا . زانیارییـەكی زۆر هەیـە لەمـەوقعی(ODIHR) لەئەنتـەرنێتو كتێبخانەیـەكی گشـتی تێدایـە لـەراپۆرتو نوسـراوی تـرو راپـۆرت لەسـەر گشت هەڵبژاردنـە ئـەنجام دراوەكـانی تێدایـە بەشـیكردنەوەی یاسـاكانی هەڵبژاردنیشـەوە كەبڵاوكراونەتەوە لەلایەن (ODIHR) ەوە. ئەمە جگـە لەبۆچـوونە یاسـاییەكانی ODIHR كەدەكرێت لـەرێی سایتی ئینتەرنێتەكەیانەوە پێیان بگەیەنرێت كەتازەترین بنكەی زانیاری گشـتی لەسـەر یاساكانی هەڵبـژاردنی تێدایـە لەگـەڵ كێشـە یاساییەكانی هەنـدێك لـەو چل وڵاتەی ئەندامن لەناوچەكانی OSCE دا.